

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії

Олександр Лахно

ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ (ЧАСТИНА I)

*Навчально-методичний посібник
для студентів II курсу*

Полтава — 2014

УДК 94(=16)(4-11)(072)

Л 30

ББК 63.3(49=41)р30

Л 30 Лахно О. Історія слов'янських народів (частина I): Навчально-методичний посібник для студентів II курсу / Олександр Петрович Лахно. — Полтава: Друкарська майстерня, 2014. — 230 с.

Видання друге, виправлене та доопрацьоване

Укладач: Лахно Олександр Петрович — кандидат історичних наук, доктор філософії (Ph. D.) у галузі історії, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Рецензенти:

Петренко Ірина Миколаївна — доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки, культурології та історії Полтавського університету економіки і торгівлі

Швець Леонід Миколайович — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Для студентів II курсу історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка денного відділення, а також студентів II курсу історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка заочного відділення, які вивчають навчальну дисципліну «Історія слов'янських народів» (частина I).

Посібник розрахований на вчителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією слов'янських народів.

З М І С Т

БЛОК А: Комплекс навчальної дисципліни для студентів денного відділення:

Вступне слово	5
1. Загальні положення	
1.1. Структура залікового кредиту з навчальної дисципліни із тематичним планом курсу	6
1.2. Мета і завдання вивчення навчальної дисципліни	7
1.3. Опис предмета навчальної дисципліни	8
1.4. Види навчальної діяльності студентів із навчальної дисципліни	8
1.5. Форми контролю, критерії та шкала оцінювання знань студентів із навчальної дисципліни	9
1.6. Рекомендації для студентів щодо опрацювання змістових модулів і виконання різних видів робіт з навчальної дисципліни	12
2. Зміст навчальних модулів дисципліни та ІНДЗ за I семестр	
2.1. Змістовий модуль №1 «Рання історія слов'ян і перші слов'янські держави — Болгарія і Київська Русь»	15
2.2. Питання для самоконтролю та модульного контролю студентів із змістового модуля №1	50
2.3. Змістовий модуль №2 «Балканські слов'яни в добу середньовіччя»	52
2.4. Питання для самоконтролю та модульного контролю студентів із змістового модуля №2	65
2.5. Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань за I семестр	68
2.6. Питання для підсумкового контролю студентів за I семестр	73
3. Зміст навчальних модулів дисципліни та ІНДЗ за II семестр	
3.1. Змістовий модуль №3 «Слов'яни Центральної Європи у середньовічну добу»	76
3.2. Питання для самоконтролю та модульного контролю студентів із змістового модуля №3	97

3.3. Змістовий модуль №4 «Об'єднання руських земель і зміцнення Московської держави (XIII — початок XVI століття)»	100
3.4. Питання для самоконтролю та модульного контролю студентів із змістового модуля №4	116
3.5. Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань за II семестр	119
3.6. Питання для підсумкового контролю студентів за II семестр	123
4. Перелік питань для ректорської контрольної роботи з курсу	127

**БЛОК Б: Комплекс навчальної дисципліни
для студентів заочного відділення:**

1. Тематика лекцій	131
2. Тематика семінарських занять	133
3. Тематика самостійної роботи	135
4. Тематика рефератів з курсу	139
5. Тематика контрольних робіт з курсу	145
6. Перелік питань для самоконтролю та підсумкового контролю	155
7. Загальний список рекомендованої літератури з курсу	161

**БЛОК В: Збірник документів до самостійної
та практичної роботи студентів**

..... 188

ВСТУПНЕ СЛОВО

Історія слов'янських народів є складовою частиною світової історії, під якою ми розуміємо шлях, пройдений людством за період свого існування. Найближчі сусіди України — західні, південні та східні слов'яни — впродовж багатьох століть відігравали й відіграють своєрідну і важливу роль не лише в історії Європи, а й світу. З давніх давен слов'янські народи мають тісні контакти з українцями. Зумовлюється це як етнічною та територіальною близькістю, мовними та культурними традиціями, так багатотомовими переплетіннями історичних доль слов'ян, розумінням непростих сюжетів їхніх взаємин. Тому вивчення курсу «Історія слов'янських народів» відкриває для студентів можливість глибшого та різнобічного осягнення минувшини й сьогодення нашої держави.

Взаємини між слов'янськими народами та сусідніми країнами завжди були набагато різноманітнішими, ніж це може здатися з перегляду сучасної літератури. Не тільки нові політичні реалії — незалежні Україна, Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія, Сербія тощо та їх роль у формуванні сучасної Європи, а й мова, інтелектуальна атмосфера, досягнення світової гуманістики вимагають перегляду усталених поглядів на тих, хто живе поряд, близько чи далеко. Треба спробувати з'ясувати, чому і як минулі покоління сприймали сучасну їм дійсність, вимагали в ній свого місця й створювали неповторну культуру. Все це повинно показувати, що всі народи більшою чи меншою мірою причетні до цивілізаційних здобутків, які стали надбанням людства і з яких ми сьогодні можемо користатися.

Предмет «Історія слов'янських народів» є одним із традиційних нормативних курсів вищої школи гуманітарного профілю зі спеціальності «Історія». Мета даного курсу зводиться передусім до вивчення історії етнополітичного, соціально-економічного та культурного розвитку болгарського, сербського, хорватського, словенського, чеського, словацького, польського, білоруського, російського та інших слов'янських народів. Завдання курсу полягає ще і в тому, щоб простежити різноманітні шляхи розвитку слов'янських взаємин на різних етапах історії, які збагачувалися, змінювалися, утверджувалися практикою життя і боротьби, ставали важливим компонентом загальносвітового історичного процесу.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Курс «Історія слов'янських народів» (частина I) є складовою частиною всесвітньої історії й охоплює тривалий період в історії Південної, Центральної та Східної Європи — від появи слов'янських етносів до нового часу розвитку людської цивілізації (з найдавніших часів до початку XVI століття).

1.1. Структура залікового кредиту з навчальної дисципліни із тематичним планом курсу

№ з/п	Назви змістових модулів і тем дисципліни	Аудиторна робота (год.)		Позааудиторна робота (год.)	
		Лекційні заняття	Семинарські заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
<i>І семестр</i>					
Змістовий модуль №1.					
Рання історія слов'ян і перші слов'янські держави — Болгарія і Київська Русь					
1.1.	Вступ до курсу	2	-	-	-
1.2.	Походження та рання історія слов'ян	4	-	2	2
1.3.	Розселення слов'ян на Балканському півострові	2	-	2	2
1.4.	Розвиток східних слов'ян до утворення давньоруської держави	4	2	4	2
1.5.	Перша Болгарська держава	2	4	2	2
1.6.	Еволюція давньоруської держави (IX-XII ст.)	4	4	2	2
1.7.	Друге Болгарське царство	2	2	2	2
Модульна контрольна робота №1					
<i>Загалом</i>		20	12	14	12
Змістовий модуль №2.					
Балканські слов'яни в добу середньовіччя					
2.1.	Сербські землі в період раннього середньовіччя. Держава Неманичів	4	2	2	2
2.2.	Середньовічна Боснія і основні віхи її історії	-	2	3	3
2.3.	Основні етапи розвитку середньовічної Хорватії	-	2	3	3
2.4.	Далматинські міста в середні віки. Чорногорія	-	2	3	3
2.5.	Культура балканських слов'ян в епоху середньовіччя	-	-	3	3
2.6.	Слов'янські землі під владою Османської імперії (до XVI ст.)	4	-	2	4
Модульна контрольна робота №2					
<i>Загалом</i>		8	8	16	18
Перевірка ІНДЗ і залік					
<i>Усього за семестр</i>		28	20	30	30
108 год. (3 кредити)					

<i>II семестр</i>					
Змістовий модуль №3.					
Слов'яни Центральної Європи у середньовічну добу					
3.1.	Слов'яни Центральної Європи в період раннього середньовіччя	2	2	2	2
3.2.	Становлення та розвиток середньовічної Чеської держави. Гуситська революція	6	4	2	4
3.3.	Втрата Чехією політичної самостійності	-	2	2	2
3.4.	Словаки у середньовічну добу	-	-	2	4
3.5.	Виникнення і розвиток ранньосередньовічної Польської держави	2	2	4	2
3.6.	Відбудова та розвиток середньовічної Польської держави (XIV-XVI ст.)	4	2	4	2
3.7.	Культура центральноєвропейських (західних) слов'ян в епоху середньовіччя	2	2	2	4
Модульна контрольна робота №3					
<i>Загалом</i>		16	14	18	20
Змістовий модуль №4.					
Об'єднання руських земель і зміцнення Московської держави (XIII — початок XVI століття)					
4.1.	Боротьба народів Русі за незалежність у XIII-XIV ст.	2	2	4	4
4.2.	Об'єднання руських земель і утворення Московської держави (XIV — поч. XVI ст.)	6	4	4	2
4.3.	Культура на руських землях у XIV — на початку XVI ст.	2	2	4	4
Модульна контрольна робота №4					
<i>Загалом</i>		10	8	12	10
Перевірка ІНДЗ і екзамен					
<i>Усього за семестр</i>		26	22	30	30
		<i>108 год. (3 кредити)</i>			
Разом за курс					
		54	42	60	60
		216 год. (6 кредитів)			

1.2. Мета і завдання вивчення навчальної дисципліни

Основною метою курсу є формування знань про специфіку предмету дослідження історії східних, західних і південних слов'ян у ранній час і середньовічну добу, розуміння основних тенденцій розвитку слов'янства у визначений період, вироблення умінь і навичок, необхідних при аналізі джерел і літератури.

Завданнями курсу «Історія слов'янських народів» (частина I) є:

- дати студентам основи знань з проблем еволюційного розвитку слов'янських народів;

- виробити у них науковий підхід до економічної, соціально-політичної історії та культурної спадщини слов'янських народів з точки зору сучасної історіографії;
- розвивати вміння та навички критичного аналізу інформації, взятої з історичних джерел і наукової літератури;
- засвоїти основні поняття та терміни курсу «Історія слов'янських народів» (частина I).

1.3. Опис предмета навчальної дисципліни

Загальна кількість годин на вивчення дисципліни — 216

Загальна кількість кредитів — 6

Обов'язкова чи за вибором — обов'язкова дисципліна

Семестр — третій і четвертий (другий курс)

Лекції — 54 год.

Практичні заняття — 42 год.

Лабораторні заняття — 0 год.

Самостійна робота — 60 год.

Індивідуальна робота — 60 год.

Кількість змістових модулів і їх назви — 4:

Змістовий модуль №1 «Рання історія слов'ян і перші слов'янські держави — Болгарія і Київська Русь»

Змістовий модуль №2 «Балканські слов'яни в добу середньовіччя»

Змістовий модуль №3 «Слов'яни Центральної Європи у середньовічну добу»

Змістовий модуль №4 «Об'єднання руських земель і зміцнення Московської держави (XIII — початок XVI століття)»

Види підсумкового контролю — залік (I семестр) і екзамен (II семестр)

1.4. Види навчальної діяльності студентів із навчальної дисципліни

I. Аудиторна діяльність:

а) **лекційна робота** — конспектування теоретичного матеріалу, який в усній формі пропонується викладачем на лекційних заняттях;

б) **робота на практичних (семінарських) заняттях** — проявляється у вигляді виступів, рецензій, відповідей на задалегідь

запропоновані запитання, доповнень тощо, до яких студенти готують тези на підставі опрацювання рекомендованої літератури та виконання запропонованих завдань;

в) **модульна контрольна робота** — виконання різнорівневих тестових завдань, в яких представлений увесь навчальний матеріал модуля;

II. Позааудиторна діяльність:

а) **виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (далі — ІНДЗ)** — полягає в написанні письмового реферату з певної проблеми та виконанні творчого завдання з однієї з тем дисципліни;

б) **самостійна робота** — передбачає варіативне самостійне виконання завдань у вигляді тестів, заповнення або складання таблиць і схем, вирішення проблемних завдань, робота з контурною картою, словником термінів тощо;

в) **консультації** — отримання студентами відповідей на запитання від викладача; проводяться за встановленим кафедрою розкладом або за усною домовленістю з викладачем;

г) **підготовка до заліку чи екзамену** — повторення всього обсягу вивченого матеріалу з дисципліни.

1.5. Форми контролю, критерії та шкала оцінювання знань студентів із навчальної дисципліни

Форми контролю:

а) **поточний контроль** — проводиться постійно під час проведення аудиторних занять і спрямований на перевірку систематичності роботи студентів, рівня засвоєння матеріалу впродовж викладання курсу за встановленими критеріями;

б) **модульний контроль** — здійснюється як підсумок вивчення окремого змістового модуля й проводиться у різних формах організації контролю знань;

в) **підсумковий контроль** — підсумкова оцінка складається з усіх балів, набраних студентом під час поточного та модульного видів контролю, а також отриманих балів на самому підсумковому контролі. Форми підсумкового контролю з курсу «Історія слов'янських народів» (частина I) — залік і екзамен. Бали, отримані упродовж вивчення всіх модулів, є остаточними.

Оцінювання навчальної діяльності студента з дисципліни

Поточний контроль		ІНДЗ	Підсумковий контроль (залік/екзамен)	Сума балів
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	0-20 балів	0-40 балів	до 100
0-40 балів				
Змістовий модуль 3	Змістовий модуль 4	0-20 балів	0-40 балів	до 100
0-40 балів				

Шкала оцінювання знань

Оцінка за 100-бальною шкалою	90-100	83-89	75-82	68-74	60-67	35-59	0-34
Оцінка ECTS	A	B	C	D	E	FX	F
Оцінка за національною шкалою	відмінно	добре		задовільно		незадовільно	
	зараховано					не зараховано	

Зміст підсумкової оцінки

Оцінка ECTS	Зміст оцінки	За 100-бальною шкалою	Національна шкала	
			Екзамен	Залік
A	Відмінно - відмінний рівень компетентностей з незначними недоліками, які не мають принципового значення	90-100 балів	відмінно	зараховано
B	Дуже добре - високий рівень компетентностей з деякими недоліками	83-89 балів	добре	
C	Добре - добрий рівень компетентностей з деякими недоліками	75-82 балів		
D	Задовільно - посередній рівень компетентностей з недоліками, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності	68-74 балів	задовільно	
E	Достатньо - мінімальний рівень компетентностей, допустимий для подальшого навчання або професійної діяльності	60-67 балів		

FX	Незадовільно з можливістю повторного складання - незадовільний рівень компетентностей, можливе повторне складання за умови належного самостійного доопрацювання	35-59 балів	незадовільно	не зараховано
F	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу - дуже низький рівень компетентностей, необхідне повторне вивчення дисципліни	0-34 балів		

Шкала оцінювання кожного виду навчальної діяльності студента
*(лекційна робота за модуль, семінарська робота за заняття,
самостійна робота за модуль, модульна контрольна робота,
ІНДЗ, екзамен/залік)*

Кафед- ральна шкала (оцінка)	Національна шкала	Рівень компетентностей студента
12	відмінно	Студент має системні глибокі знання в обсязі та в межах вимог навчальних програм, усвідомлено використовує їх у стандартних та нестандартних ситуаціях. Уміє самостійно аналізувати, оцінювати, узагальнювати опанований матеріал, самостійно користуватися джерелами інформації, приймати рішення
11		Студент на високому рівні володіє узагальненими знаннями в обсязі та в межах вимог навчальних програм, аргументовано використовує їх у різних ситуаціях, уміє знаходити інформацію та аналізувати її, ставити і розв'язувати проблеми
10		Студент має міцні знання, здатний використовувати їх у практичній діяльності, робити висновки, узагальнення, аргументувати їх
9	добре	Студент добре володіє вивченим матеріалом, застосовує знання в стандартних ситуаціях, уміє аналізувати й систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази із самостійною і правильною аргументацією
8		Знання студента є достатніми, він застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, намагається аналізувати, встановлювати найсуттєвіші зв'язки і залежність між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь його логічна, хоч і має неточності
7		Студент правильно відтворює навчальний матеріал, знає основоположні теорії і факти, вміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок, частково контролює власні навчальні дії
6	задовільно	Студент виявляє знання й розуміння основних положень навчального матеріалу. Відповідь його правильна, але недостатньо осмислена. Вміє застосовувати знання при виконанні завдань за зразком

5		Студент відтворює основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило
4		Студент з допомогою викладача відтворює основний навчальний матеріал, може повторити за зразком певну операцію, дію
3	незадовільно	Студент відтворює частину навчального матеріалу; з допомогою викладача виконує елементарні завдання
2		Студент відтворює незначну частину навчального матеріалу, має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення
1		Студент може розрізнити об'єкти вивчення
0		Студент узагалі відмовляється від відповіді або робота ним не виконана

1.6. Рекомендації для студентів щодо опрацювання змістових модулів і виконання різних видів робіт

Вивчення кожної теми необхідно розпочинати з ознайомлення із її програмними положеннями, які містять стисло і конкретну інформацію про той історичний матеріал, який потрібно засвоїти.

Наступним кроком є ознайомлення з **конспектом лекції**, який становить своєрідний “скелет” теми, базову структуру необхідних знань. Поглиблені знання з теми студенти отримують, готуючись до семінарських занять та виконуючи завдання для самостійної та індивідуальної роботи.

Семінар є результатом самостійної підготовки студента і обговорення на занятті під керівництвом викладача результатів пізнавальної діяльності.

Підготовка до семінарського заняття складається з таких етапів:

- ознайомлення з планом семінару та методичними рекомендаціями до нього;
- перегляд конспекту лекції;
- прочитання відповідного розділу підручника;
- ознайомлення із змістом рекомендованої літератури та конспектування її основних положень;
- виконання завдань для самостійної роботи;
- засвоєння опорних понять теми;
- запис тез (розгорнутого плану) виступу з питань семінарського заняття. Їх текстовий об'єм не має встановлених меж, головне, щоб він забезпечував студенту повну і ґрунтовну відповідь.

У ході семінарського заняття заслуховуються виступи студентів. Студент повинен упродовж 10-15-хвилинного виступу не лише

викласти суть питання, але й висловити свою думку щодо питань, порушених у монографіях, підручниках, статтях. Подальший перебіг семінару передбачає виступи студентів, в яких вони висловлюють свою думку до висвітлених питань, доповнюють їх додатковим матеріалом, ставлять запитання виступаючому. Студенти повинні навчатися вільно, творчо обговорювати проблеми, що виносяться на семінарське заняття, а не просто читати текст. Дискусія повинна бути творчою, змістовною, доказовою, коректною.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені студентами виступи, активність у дискусії, вміння формулювати та відстоювати свою позицію тощо. Викладач проводить індивідуальні бесіди із студентами, які пропустили семінарське заняття, перевіряє у визначеній разом із студентом формі знання матеріалу з тем, які закріплювалися на семінарі.

Опанування загальнотеоретичних проблем та фактичного матеріалу вимагає від студентів засвоєння цілого ряду специфічних термінів, понять. З метою їх засвоєння студентам рекомендується вести словник (на виділених у зошиті для самостійної роботи сторінках). До словника записуються опорні поняття і терміни, визначені у завданнях самостійної роботи. Значення термінів і понять можна взяти у словниках, енциклопедіях тощо.

Над завданнями **самостійної роботи** студенти працюють самостійно, без викладача, в окремих зошитах для самостійної роботи.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, науково-дослідницького характеру, яке спрямоване на самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної творчої роботи.

ІНДЗ — це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Кожен студент академічної групи завчасно отримує для виконання один із варіантів індивідуальних навчально-дослідних завдань. Крім визначеної тематики завдань, студент самостійно обирає форму та обсяг виконання завдання за умови обов'язкового

попереднього погодження із викладачем.

Індивідуальне завдання виконується студентом самостійно з консультацією викладача за потреби. Іноді викладачем допускається виконання комплексної тематики кількома студентами. У такому разі кожен студент самостійно оформляє і захищає свою частину комплексної теми.

Реферати обов'язково повинні складатися із титульної сторінки, плану, короткого вступу, в якому автор визначає завдання свого мінідослідження, основної частини доробку, висновків і списку використаних джерел і літератури.

Посилання на літературні джерела слід супроводжувати цифрами у квадратних дужках із позначенням спочатку номера цитованого видання відповідно до списку використаної літератури і через кому цифрами сторінку, наприклад, [2, с. 74; 5, с. 11].

Перелік використаних джерел і літератури обмежується завданнями і видом обраного ІНДЗ. Оптимальною кількістю найменувань джерел і літератури можна вважати 4-5 позицій.

Текстова частина ІНДЗ (реферату) викладається виключно **рукописно** на стандартному папері формату А4 (з однієї сторони). Обсяг тексту повинен становити не менше 15 сторінок. Поля: верхнє та нижнє — 20 мм, лівє — 30 мм, правє — 10 мм.

Малюнки та таблиці розміщуються як за текстом, так і на окремих аркушах паперу і повинні мати нумерацію у межах розділу. Макети карт та плани розміщення експозицій зображуються на папері формату А3 чи більшому.

Захист ІНДЗ відбувається у терміни, спільно обумовлені студентами і викладачем, але обов'язково до початку підбиття підсумкових оцінок.

Для конспектування лекцій студент повинен мати один зошит, а для семінарських занять — інший. Також має бути окремий зошит для самостійної роботи і ведення словника.

Після вивчення матеріалу кожного модуля студентам для самоконтролю пропонуються проблемні питання, які будуть по закінченні курсу включені до підсумкової контрольної-залікової роботи (заліку чи екзамену).

2. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ МОДУЛІВ ДИСЦИПЛІНИ ТА ІНДЗ ЗА І СЕМЕСТР

2.1. Змістовий модуль №1

“РАННЯ ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯН І ПЕРШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ДЕРЖАВИ — БОЛГАРІЯ І КИЇВСЬКА РУСЬ”

ТЕМА 1.1. Вступ до курсу

Зміст теми:

Предмет, характер, структура, тривалість, територіальні та хронологічні рамки курсу. Завдання курсу.

Історична слов'яністика в руслі наукового гуманітарного знання. Міждисциплінарний характер досліджень у галузі наукової слов'яністики. Історична слов'яністика серед інших слов'яністичних дисциплін. Місце курсу в системі історичної освіти.

Роль східних, західних і південних слов'ян у європейському та світовому історичному процесі.

Рекомендована навчальна література. Характеристика найважливіших джерел. Вивчення слов'янської історії вітчизняними вченими. Огляд синтетичних праць.

Форми звітності й контролю. Основні вимоги до опанування курсу.

Література до теми:

- ✓ Алексеев Ю.М. Теоретичні засади курсу історії слов'янських народів в українській вищій школі / Ю.М.Алексеев, Н.М.Кравченко, Ю.В.Павленко // Український історичний журнал. — 1993. — №10. — С.86-94.
- ✓ Баран В. Міждисциплінарні підходи до вивчення етногенезу слов'ян / В.Баран // Історія в школах України. — 2006. — №1. — С. 46-49.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957.
- ✓ История южных и западных славян. Курс лекций. — М., 1979.
- ✓ История южных и западных славян. Курс лекций / Под ред. Г.Ф.Матвеева и З.С.Ненашевой. — М., 1998. — Т.1-2.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.

- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ Досталь М.Ю. Словистика: между пролетарским интернационализмом и славянской идеей (1941-1948) / М.Ю.Досталь // Славяноведение. — 2007. — №2. — С.17-31.
- ✓ Историография истории южных и западных славян. Учебное пособие. — М., 1987.
- ✓ Источниковедение истории южных и западных славян (феодальный период) / Отв. редактор Л.П.Лаптева. — М., 1999.
- ✓ История России с древнейших времен до 1861 г. (Под ред. Н.И.Павленко). — М., 1996.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч.1; 1981. — Ч.2.
- ✓ Колесник М. Внесок науково-історичних товариств Лівобережної України у розвиток вітчизняного слов'янознавства (70-ті роки ХІХ ст. — 30-ті роки ХХ ст.) / М.Колесник // Київська старовина. — 2004. — №1. — С.97-104.
- ✓ Колесник М. Вивчення історії південних та західних слов'ян науково-історичними товариствами Лівобережної України (70-ті роки ХІХ ст. — 30-ті роки ХХ ст.) / М.Колесник // Рідна школа. — 2003. — №10. — С.51-52.
- ✓ Копилов С.А. Виникнення історії славистики як нового напрямку слов'янознавчих досліджень в Україні (друга половина ХІХ ст.) / С.А.Копилов // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. — 2006. — №4. — С.16-21.
- ✓ Лахно О.П. Історія слов'янських народів. Частина I: Робоча навчальна програма для студентів II курсу денного відділення / О.П.Лахно. — Полтава, 2008.
- ✓ Лахно О.П. Історія слов'янських народів (частина I): Навчально-методичний комплекс для студентів II курсу / Олександр Петрович Лахно. — Полтава, 2009.
- ✓ Лахно О.П., Цехмістро Н.Я., Тронько Т.В. Історія слов'янських народів: програма навчального курсу / О.П.Лахно, Н.Я.Цехмістро, Т.В.Тронько. — Полтава, 2008.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред.

С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1-3.

✓ Хрестоматія по історії южних и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1991. — Т. 1-3.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Вступ до курсу (2 год.)

План:

1. Слов'язознавство як наукова дисципліна.
2. Огляд літератури та джерел із курсу.
3. Форми звітності та контролю з предмету.

Б) Семінарське заняття не передбачене робочим планом.

В) Самостійна робота не передбачена робочим планом.

* * *

ТЕМА 1.2. Походження та рання історія слов'ян

Зміст теми:

Глотогенез і етногенез слов'ян. Етнічна самосвідомість як важливий чинник етногенетичного процесу. Основні проблеми вияву та наукової інтерпретації історичних джерел з історії походження слов'ян як особливої мовної та етнічної спільноти в просторі давньої Європи.

Ранньослов'янський етнос у найдавніший період своєї історії: первісний ареал проживання, господарський лад, соціальна організація, мова, релігія та культура. Його подальша історична доля.

Проблема походження слов'ян: наукова дискусія про прабатьківщину слов'ян, основні теорії етногенезу. Формування етноніму (венеди, анти, склавіни, хорвати, серби) та його сучасний стан. Наукові, політичні, ідеологічні аспекти в дискусії про походження етноніму “слов'яни”.

Велике переселення народів і початок розселення слов'ян у місця їх пізнішого проживання. Основні напрямки, імовірні причини та характер слов'янської експансії в період раннього середньовіччя.

Письмові джерела, археологічні матеріали, лінгвістичні дані про ранню історію слов'ян та їх розселення на теренах Європи.

Землеробство як основа господарської діяльності слов'ян.

Розвиток ремесла та торгівлі. Суспільний лад слов'ян. Особливості релігійного життя. Військова справа та її роль у зміцненні слов'янських племен. Характерні риси культури та повсякденного побуту слов'ян. Остаточне розмежування слов'янських племен на східних, західних і південних.

Джерела:

- ✓ Війна скіфів із персами за царювання Дарія. Версія Геродота із Галікарнасу // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. — 2005. — №8. — С.19-20.
- ✓ Йордан. О происхождении и деянии готов. — М., 1960.
- ✓ Йордан. О происхождении и деяниях гетов // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 13.
- ✓ Маврикий Стратегикон // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 16-18.
- ✓ Менандр Протиктор. История // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 14-15.
- ✓ Плиний Старший. Естественная история // Вестник древней истории. — 1949. — №2.
- ✓ Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. — М., 1993.
- ✓ Прокопий Кесарийский. История войн Юстиниана; Тайная история; О постройках // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 7-12; Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. / В.С.Крисаченко. — Кн. 1. — К., 1996. — С. 99-106.
- ✓ Псевдо-Кесарий. История // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 13-14.
- ✓ Тацит. Германія; Птоломей. Географія // Давня історія України: У 2 кн. / Толочко П.П. та ін. — К., 1995. — С. 148.
- ✓ Феофілат Симокатт. История // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 19-20.

Література до теми:

- ✓ Алексеев С.В. Славянская Европа VII-VIII вв. / С.В.Алексеев. — М., 2007.
- ✓ Баран В. Археологія та лінгвістика про етнокультурний розвиток давніх слов'ян / В.Баран // Українознавство. — 2005. — №4. — С. 270-273.
- ✓ Баран В. Велике розселення слов'ян / В.Баран // Археологія. — 1998. — №2. — С. 30-37.
- ✓ Баран В. Питання економіки та соціального розвитку слов'ян / В.Баран // Історія в школах України. — 2005. — №5. — С.44-50.
- ✓ Баран В. Слов'яни під час Великого переселення народів / В.Баран // Історія в школах України. — 2003. — №3. — С. 46-50.
- ✓ Баран В. Слов'яни у V-VII століттях нашої ери / В.Баран // Історія в школах України. — 2003. — №2. — С. 35-38.
- ✓ Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д.Баран. — К., 1998.
- ✓ Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. — К., 1991.
- ✓ Баран Я. Суспільний розвиток слов'ян у світлі етнографії, археології та історичних джерел / Я.Баран // Історія в школах України. — 2006. — №7. — С. 52-56.
- ✓ Баран Я.В. Слов'янська община / НАН України. Ін-т археології. Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Буковинський центр археологічних досліджень / Я.В.Баран. — К.-Чернівці, 2004.
- ✓ Брайчевский М.Ю. Об «антах» Псевдомаврикия / М.Ю.Брайчевский // Советская этнография. — 1953. — №2.
- ✓ Бычков А. Происхождение славян / Алексей Бычков. — М., 2007.
- ✓ Васильев М. Славяне и анты: к проблеме этногенетических и раннеисторических процессов в славянском мире // Славяноведение. — 1993. — №2.
- ✓ Денисов О. Прабатьківщина слов'ян / О.Денисов, М.Ведейко // Голос України. — 2005. — №181. — С.8-9.
- ✓ Древняя Русь в свете зарубежных источников. — М., 1999.
- ✓ Залізняк Л.Л. Первісна історія України: Навч. посіб. для студ. історич. спец. вищих навч. закладів / Ін-т українознавства Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка / Л.Л.Залізняк. — К., 1999.
- ✓ Иванов С. Откуда начинать эническую историю славян // Советское славяноведение. — 1991. — №5.

- ✓ Историографические исследования по славяноведению и балканистике. — М., 1984.
- ✓ История культур славянских народов: В 3-х т. — Т. 1. Древность и Средневековье. — М., 2003.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч.1.
- ✓ Кісь Я.П. Етногенез слов'ян / Я.П.Кісь. — Львів, 1985.
- ✓ Кобычев В.П. В поисках прародины славян / В.П.Кобычев. — М., 1973.
- ✓ Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н.э. / А.В.Мишулин // Вестник древней истории. — 1941. — №1.
- ✓ Мишулин А.В. Древние славяне и судьбы Восточно-Римской империи / А.В.Мишулин // Вестник древней истории. — 1939. — №1.
- ✓ Очерки истории культуры славян. — Вып. 1. — М., 1996.
- ✓ Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті / Ю.В.Павленко. — К., 1991.
- ✓ Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях / Я.Пастернак // Український історик. — 1973. — №1/2. — С. 88-106; №3/4. — С. 69-83.
- ✓ Петров В.П. Походження слов'ян / В.П.Петров. — К., 1991.
- ✓ Петрухин В.Я. К дискуссии о начале славянской этнической истории // Славяноведение. — 1993. — №2.
- ✓ Петрухин В.Я. Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье / В.Я.Петрухин, Д.С.Раевский. — М., 2004.
- ✓ Практикум з історії середніх віків / Укл. Кривонос В.П. — Львів, 1999.
- ✓ Развитие этнического самосознания славян в эпоху зрелого феодализма. — М., 1989.
- ✓ Рыбаков Б.А. Язычество древних славян / Б.А.Рыбаков. — М., 1981.
- ✓ Свердлов М.П. Общественный строй у славян в VI — начале VII века / М.П.Свердлов // Советское славяноведение. — 1977. — №3.
- ✓ Свод древнейших известий о славянах. — М., 1991-1995. — Т. 1-2.

- ✓ Сегеда С. Найдавніші історичні витоки слов'янства за даними антропології / С.Сегеда // Народна творчість та етнографія. — 2005. — №6. — С. 18-23.
- ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В.Седов. — М., 1968.
- ✓ Седов В.В. Славяне в древности и раннем средневековье / В.В.Седов. — Т.1-2. — М., 1994, 1995.
- ✓ Седов В. Соседи Рима, кельтов и германцев: К началу I тысячелетия н.э. относятся первые известия о славянах в античных источниках / В.Седов // Родина. — 2006. — №4. — С. 6-11.
- ✓ Славяне и скандинавы. — М., 1986.
- ✓ Славянский мир: Общность и многообразие // Родина. — 2006. — №4. — С. 1-145.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т.1.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х тт. — Минск, 1987. — Т.1.
- ✓ Чешко С.В. Этническая история славян с точки зрения проблем этнологии // Славяноведение. — 1993. — №2.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Походження та рання історія слов'ян (4 год.)

План:

1. Теорії походження слов'ян.
2. Лінгвістичні дані про давніх слов'ян.
3. Писемні свідчення іноземців.
4. Суспільно-політичний устрій давніх слов'ян.
5. Науки та джерела про давніх слов'ян. Історіографія про прабатьківщину слов'ян.

Б) Семінарське заняття не передбачене робочим планом.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 1.3. Розселення слов'ян на Балканському півострові

Зміст теми:

Дії слов'ян проти балканських володінь Східної Римської імперії (Візантії): від перших нападів до масової колонізації. Утвердження аварів на Середньому Дунаї та утворення Аварського каганату. Слов'яни та Аварський каганат.

Падіння влади Візантії та розселення слов'ян на Балканському півострові. Доля автохтонного (ранньовізантійського) населення Балканського півострову. Походження середньовічних влахів і албанців та основні віхи їх історії в епоху середньовіччя.

Особливості слов'янської колонізації Балканського півострова. Напрямки розселення слов'янських племен.

Перехід слов'ян до мирного освоєння захоплених територій на Балканах. Розвиток контактів із залишками автохтонного населення та уцілілими візантійськими центрами. Початок визрівання умов і передумов для виникнення власної державності. Соціально-політична організація слов'ян на колишніх візантійських землях («словіні»).

«Візантійська Реконкіста» та відновлення влади імперії над частиною земель Балканського півострову. Політика Візантії відносно підкорених слов'ян і поява слов'янського населення у Малій Азії. Історична доля слов'янського населення Візантії.

Література до теми:

- ✓ Алексеев С.В. От предания к летописи: Эволюция исторического сознания древних славян / С.В.Алексеев // Вопросы истории. — 2006. — №1. — С. 97-105.
- ✓ Алексеев С.В. Славянская Европа VII-VIII вв. / С.В.Алексеев. — М., 2007.
- ✓ Брайчевський М.Ю. З історії слов'яно-візантійських війн VI ст. Війна 550-551 рр. / М.Ю.Брайчевський // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. — К.-Львів, 1999.
- ✓ Буданова В.П. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты / Буданова В.П., Горский А.А., Ермолова И.Е. — М., 1999.
- ✓ Бычков А. Происхождение славян / Алексей Бычков. — М., 2007.
- ✓ Васильев А.А. История Византийской империи. От начала

- крестовых походов до падения Константинополя / А.А.Васильев. — СПб., 2000.
- ✓ Византийский земельный закон / Под ред. И.П.Медведева. — Ленинград, 1984.
 - ✓ Войтович Л.В. «Баварский географ»: Спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи IX ст. / Л.В.Войтович // Український історичний журнал. — 2009. — №5. — С. 12-34.
 - ✓ Горбаненко С.А. Землеробство слов'ян останньої чверті I тис. н.е. / С.А.Горбаненко // Археологія. — 2006. — №3. — С.73-79.
 - ✓ Горский А. Ветви славянского древа: «Славинии» раннего средневековья: как складывались государства у славян: VI-VIII вв. / А.Горский // Родина. — 2001. — №9. — С. 22-23.
 - ✓ Иванов С.А. Оборона балканских провинций Византии и проникновение «варваров» на Балканы в первой половине VI в. / С.А.Иванов // Византийский временник. — 1984. — Т. 45.
 - ✓ Иванова О.В. О путях интеграции иноплеменников в Византийской империи в VII-X вв. (преимущественно на примере славян) / О.В.Иванова // Византия между Западом и Востоком. Опыт исторической характеристики. — СПб., 2001.
 - ✓ История Византии: В 3-х тт. / Отв. ред. С.Д.Сказкин. — М., 1967. — Т.1.
 - ✓ Каждан А.П. Очерки истории Византии и южных славян / Каждан А.П., Литаврин Г.Г. — СПб., 1998.
 - ✓ Кланица З. Первые славяне в среднем Подунавье и в Полабье / Кланица З., Тржештик Д. // Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне. VI–XII вв.). — М., 1991.
 - ✓ Кобычев В.П. В поисках прародины славян / В.П.Кобычев. — М., 1973.
 - ✓ Королюк В.Д. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья / В.Д.Королюк. — М., 1985.
 - ✓ Курбатов Г.Л. Христианство: Античность. Византия. Древняя Русь / Курбатов Г.Л., Фролов Э.Д., Фроянов И.Я. — Л., 1988.
 - ✓ Липшиц Е.Э. Византийское крестьянство и славянская колонизация / Е.Э.Липшиц // Византийский сборник. — М.; Ленинград, 1945.
 - ✓ Литаврин Г.Г. Болгария и Византия в XI–XII вв. / Г.Г.Литаврин. — М., 1960.

- ✓ Литаврин Г.Г. Славинии VII–IX вв. Социально-политические организации славян / Г.Г.Литаврин // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья: Лингвистика, история, археология. — М., 1984.
- ✓ Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне. VI–XII вв.). — М., 1991.
- ✓ Раннефеодальные государства на Балканах. VI–XII вв. / Отв. ред. Г.Г.Литаврин. — М., 1985.
- ✓ Русанова И.П. Славянские древности VI–VII вв.: Культура пражского типа / И.П.Русанова. — М., 1976.
- ✓ Сборник документов по социально-экономической истории Византии/ Отв. ред. Г.А.Косминский. — М., 1951.
- ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В.Седов. — М., 1968.
- ✓ Удальцова З.В. Идеино-политическая борьба в ранней Византии (по данным историков IV–VII вв.) / З.В.Удальцова. — М., 1974.
- ✓ Хозяйство и общество на Балканах в средние века. — Калинин, 1978.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х тт. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т.1.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х тт. — Минск, 1987. — Т.1.
- ✓ Чуркина И.В. Первые государственные объединения словенцев / И.В.Чуркина // Вопросы истории. — 2007. — №4. — С. 126-141.
- ✓ Шведун О.І., Лахно О.П. Булгари в період Великого переселення народів / Шведун О.І., Лахно О.П. // Збірник матеріалів XII студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень 2009 року. — Полтава, 2009. — С. 62-64.
- ✓ Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья: Лингвистика, история, археология. — М., 1984.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Розселення слов'ян на Балканському півострові (2 год.)

План:

1. Слов'янські племена в добу «Великого переселення народів».
2. Колонізація слов'янами візантійських провінцій на Балканах.
3. Розмежування слов'ян на східних, західних і південних.

Б) Семінарське заняття не передбачене робочим планом.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 1.4. Розвиток східних слов'ян до утворення давньоруської держави

Зміст теми:

Особливості етногенезу та глотогенезу східних слов'ян. Їх розселення та взаємодія з неслов'янськими етносами. Господарський лад і побут давніх східних слов'ян.

Ранні політичні об'єднання у східних слов'ян. Остаточне розселення східнослов'янських племен. Боротьба Півночі та Півдня.

Визрівання передумов і причин для утворення давньоруської держави — Київської Русі. Проблема походження терміну «Русь» в історіографії.

Джерела до теми

(див. збірник документів наприкінці посібника)

Література до теми:

- ✓ Алексеева Т.И. Восточные славяне: истоки, становление, формирование / Т.И.Алексеева // Наука в России. — 2003. — №2. — С. 63-72.
- ✓ Арцыбашева Т.Н. Славяне-русы-варяги — кто они? / Т.Н.Арцыбашева // Вопросы истории. — 2004. — №1. — С.118-125.
- ✓ Асов А.И. Славянские боги и рождение Руси / А.И.Асов. — М., 1999.
- ✓ Балязин В.Н. Рождение Великой империи / В.Н.Балязин. — М., 2009.
- ✓ Бычков А. Энциклопедия славянской мифологии / Алексей Бычков. — М., 2008.
- ✓ Відейко М. Напередодні Русі: VIII — початок IX ст. / М.Відейко // Голос України. — 2006. — 7 червня. — С. 12-13.
- ✓ Волошина Т.А. Языческая мифология славян / Т.А.Волошина, С.Н.Астапоп. — Ростов-н/Д., 1996.
- ✓ Гвоздь М. Міфи і правда про трьох братів слов'янських /

- М.Гвоздь // Українське слово. — 2006. — №19. — С. 8.; №20. — С. 8; №21. — С. 8; №22. — С. 8; №23. — С. 8, 9.
- ✓ Горский А.А. Политические центры восточных славян и Киевской Руси: проблемы эволюции / А.А.Горский // Отечественная история. — 1993. — №6.
 - ✓ Гудзь-Марков А. Домонгольская Русь в летописных сводах V-XIII вв. / Алексей Гудзь-Марков. — М., 2008.
 - ✓ Гуревич А.Я. Походы викингов / А.Я.Гуревич. — М., 1996.
 - ✓ Дигтярев А. Два центра зарождения русской государственности / А.Дигтярев, И.Фроянов // Лепта. — 1992. — №1. — С. 165-171.
 - ✓ Еманов В.Е. Рорик Ютландский и летописный Рюрик / В.Е.Еманов // Вопросы истории. — 2002. — №4. — С. 127-137.
 - ✓ Етнічні процеси у середньовічному слов'янському світі // Український історичний журнал. — 2001. — №3. — С. 3-47.
 - ✓ Залізняк Л. Давньоруська народність: Нова версія старого міфу / Л.Залізняк // Урок української. — 2004. — №4. — С. 50-55.
 - ✓ Залізняк Л. Походження східних слов'ян / Л.Залізняк // Дивослово. — 2001. — №3. — С. 26-28.
 - ✓ Иловайский Д.И. История России: Киевский период / Д.И.Иловайский. — М., 2008.
 - ✓ Истоки: Откуда есть пошли славяне // Родина. — 2001. — №1/2. — С. 20-85.
 - ✓ История СССР: Учеб. для ист. фак. пед. ин-тов. Т. 1. С древнейших времен до 1861 года / Под ред. Епифанова П.П., Мавродина В.В. — М., 1983.
 - ✓ Кацва Л.А. История России VIII-XV вв. / Л.А.Кацва, А.Л.Юрганов. — М., 1993.
 - ✓ Кирпичников А.Н. Русь и варяги: Русско-скандинавские отношения домонгольского времени / Кирпичников А.Н., Дубов И.В., Лебедев Г.С. // Славяне и скандинавы. — М., 1986.
 - ✓ Киселева Г.Н. Киевский воевода Свенельд / Г.Н.Киселева // Вопросы истории. — 2006. — №8. — С.153-156.
 - ✓ Кіндратенко А.М. Матеріали до історії Скитії-України IV-V ст. Походження та дії гунів. Кн.2. Гуни в описі Пріска Панійського / А.М.Кіндратенко. — Х., 2002.
 - ✓ Кліменко С.І. Розробка уроків за темою "Слов'яни та їхні сусіди" / С.І.Кліменко // Історія та правознавство. — 2007. — №22-24. — С.77-87.

- ✓ Ковалів П. До питання про виникнення східнослов'янських націй / П.Ковалів // Визвольний шлях. — 1969. — №5. — С. 631.
- ✓ Козак Д.Н. До проблеми походження слов'ян у Дністрово-Дніпровському межиріччі / Д.Н.Козак // Археологія. — 2006. — №2. — С.44-52.
- ✓ Константин Багрянородный. Об управлении империей: Текст, перевод, комментарий. — М., 1991.
- ✓ Кузовков В. Хозарський каганат у системі міжнародних відносин: Історіографія проблеми / Володимир Кузовков // Схід. — 2009. — №2. — С. 95-98.
- ✓ Кулаков В.И. Славянская симфония / В.И.Кулаков // Наука в России. — 2003. — №5. — С. 72-79.
- ✓ Лахно О. Дореволюційна російська історіографія проблеми походження східнослов'янських племен / Олександр Лахно // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: Матеріали доповідей і повідомлень П'ятого Всеукраїнського науково-практичного семінару (26-27 березня 2008 року). — Полтава, 2008. — С. 218-228.
- ✓ Лахно О.П. Проблема походження племінних об'єднань поміж слов'ян східного типу в спадщині російських істориків середини XVIII — початку XX століття / О.П.Лахно // Історична пам'ять: Науковий зб. — Полтава, 2009. — Вип. 1. — С. 39-45.
- ✓ Лахно О. Проблема походження східнослов'янських племен у радянській історіографії / Олександр Лахно // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: Зб. наук. праць за матер. Шостого Всеукр. наук.-практ. семінару (25-26 березня 2010 р.). — Полтава, 2010.
- ✓ Лебедев Г.С. Вернемся к началу: О гипотезе происхождения славян / Г.С.Лебедев // Знание-сила. — 1986. — №10. — С. 17-19.
- ✓ Ловмянський Х. Русь и норманны / Х.Ловмянський. — М., 1985.
- ✓ Мішин В. Війни східних слов'ян / В.Мішин // Народна армія. — 1999. — 14 вересня. — С. 4-5.
- ✓ Пахльовська О. Польща-Україна-Росія: Бермудський трикутник: слов'янські народи в пошуках справжньої батьківщини / О.Пахльовська // Сучасність. — 2008. — №3-4. — С. 60-80.
- ✓ Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. — М.-Ленинград, 1950.
- ✓ Поляков А.Н. Образование древнерусской цивилизации /

- А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2005. — №3. — С. 72-89.
- ✓ Попова А.Д. Русь и славяне в поисках прародины: Ритмы истории / А.Д.Попова. — М., 2004.
 - ✓ Практикум по истории СССР с древнейших времен до конца XVIII века. — М., 1976.
 - ✓ Приходнюк О. Дунайська теорія походження слов'ян (Реальність чи фантазія Печерника Нестора) / О.Приходнюк // Пам'ять століть. — 1999. — №1. — С. 81-87.
 - ✓ Прицак О. Відкіль єсть пішла руськая земля? / О.Прицак // Сучасність. — 1978. — №3. — С. 48-73.
 - ✓ Развитие этнического самосознания славян в эпоху зрелого феодализма. — М., 1989.
 - ✓ Рыбаков Б.А. Язычество древних славян / Б.А.Рыбаков. — М., 1981.
 - ✓ Свод древнейших известий о славянах. — М., 1991-1995. — Т. 1-2.
 - ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В.Седов. — М., 1968.
 - ✓ Седов В.В. Славяне в древности и раннем средневековье / В.В.Седов. — Т.1-2. — М., 1994, 1995.
 - ✓ Седов В. Соседи Рима, кельтов и германцев: К началу I тысячелетия н.э. относятся первые известия о славянах в античных источниках / В.Седов // Родина. — 2006. — №4. — С. 6-11.
 - ✓ Семенов И.Г. Образование Хазарского каганата / И.Г.Семенов // Вопросы истории. — 2008. — №8. — С. 118-127.
 - ✓ Скляренко В.Г. Походження назви Русь / В.Г.Скляренко // Мовознавство. — 2005. — №6. — С. 3-17; 2005. — №3/4. — С. 33-46.
 - ✓ Скляренко В.Г. Русь і варяги / В.Г.Скляренко. — К., 2006.
 - ✓ Славянская мифология: Энциклопедический словарь. — М., 1995.
 - ✓ Славянский мир: Общность и многообразие // Родина. — 2006. — №4. — С. 1-145.
 - ✓ Стаценко Д.В., Лахно О.П. Проблема походження середньовічної держави східних слов'ян в історіографії / Стаценко Д.В., Лахно О.П. // Збірник матеріалів XII студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень

- 2009 року. — Полтава, 2009. — С. 70-74.
- ✓ Степ С. Варяги: До теорії походження варягів / С.Степ // Визвольний шлях. — 1968. — №4. — С. 415.
 - ✓ Тищенко К. Походження назв літописних слов'янських племен / К.Тищенко // Народна творчість та етнографія. — 2006. — №1. — С.4-16. — №3.
 - ✓ Толочко П.П. Давня історія України. В 3-х тт.: Первісне суспільство. 1 / Ред. Станко В.Н. — К., 1997.
 - ✓ Франклин С. Начало Руси. 750-1200 / С.Франклин, Д.Шеппард. — СПб., 2000.
 - ✓ Шилов Ю.А. Истоки славянской цивилизации / Межрегиональная академия управления персоналом / Ю.А.Шилов. — К., 2004.
 - ✓ Юсова Н.М. Започаткування в СРСР досліджень із проблем східнослов'янського етногенезу (кінець 1930-х — початок 1940-х рр.) / Н.М.Юсова // Український історичний журнал. — 2005. — №4. — С. 145-159.
 - ✓ Юсова Н.М. Ідейна й термінологічна генеалогія поняття «давньоруська народність» / Н.М.Юсова // Український історичний журнал. — 2006. — №4. — С. 101-129.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Розвиток східних слов'ян до утворення давньоруської держави (4 год.)

План:

1. Походження та розселення східних слов'ян.
2. Господарство східних слов'ян.
3. Суспільна організація.
4. Язичництво давніх слов'ян.
5. Початок Русі. Норманізм і антинорманізм.

Б) Семінарське заняття №1:

Еволюція східних слов'ян у додержавний період (2 год.)

План:

1. Аналіз історіографії з теми (російська дорядянського періоду, радянська, сучасна пострадянської доби, зарубіжна).
2. Розселення східних слов'ян і взаємодія між ними.

3. Господарський і суспільний лад східних слов'ян у VI-IX ст.
4. Вірування та мистецтво східних слов'ян дохристиянського періоду.

Методичні поради:

Тема семінарського заняття безпосередньо стосується важливого етапу державотворення у східних слов'ян упродовж VI — IX століть. У ході опрацювання запропонованих питань необхідно зрозуміти різні чинники еволюції соціально-економічного, політичного та духовно-культурного розвитку східнослов'янських союзів племен і перших додержавних політичних утворень на теренах майбутньої Київської держави.

Перше питання необхідно розкривати поетапно аналізуючи історіографічну традицію щодо окресленої проблематики — спочатку праці російських істориків дорадянського періоду, потім доробки радянських учених, далі пострадянських і зарубіжних авторів. Студентам треба виокремити найхарактерніші моменти в трактуванні історії східних слов'ян VI — IX століть різними вченими.

Друге питання передбачає активне залучення карти; необхідно знати та показувати території розселення різних східнослов'янських племінних об'єднань, а також їх сусідів; визначити особливості впливу різних етносів на східних слов'ян упродовж означеного періоду.

При розкритті третього питання семінарського заняття слід аналізувати основні та допоміжні види господарства, різноманітні промисли, ремесла та торгівельні відносини, соціальну структуру суспільства східних слов'ян VI — IX століть, а також простежити процес зародження феодалних відносин у цей же час.

Четверте питання прямо торкається духовної культури східних слов'ян до прийняття ними християнства й потребує відповідного осмислення та ілюстрування.

Під час розкриття останнього питання необхідно використовувати різні джерела та літературу задля максимального розуміння значення існування Куявії, Славії та Артанії для подальшого східнослов'янського державотворення.

Наприкінці заняття робляться загальні висновки до теми.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (4 год.).

ТЕМА 1.5. Перша Болгарська держава

Зміст теми:

Протоболгари, хан Аспарух і утворення середньовічної болгарської держави. Болгаро-візантійське суперництво у боротьбі за підкорення балканських слов'ян. Територіально-політична експансія та внутрішня консолідація Болгарської держави. Становлення єдиної військово-адміністративної та судової організації на територіальній основі.

Прийняття християнства та становлення єдиної й самостійної церковної організації (Болгарська архієпископія). Вхідження в орбіту церковного та культурного впливу Візантії й засвоєння Кирило-Мефодіївської традиції. Проголошення царства й патріархії.

Перший культурний розквіт на шляху освоєння та відтворення основних досягнень візантійської церковної культури («Преславська цивілізація»). Формування болгарської (слов'яно-болгарської) середньовічної народності.

Ослаблення болгарської держави та початок візантійського завоювання. Рух комітопулів і возвеличення царя Самуїла («Самуїлова держава»). Остаточне падіння I Болгарського царства та візантійське завоювання Болгарії. Богомільський рух.

Джерела:

- ✓ «Апокрифическая Болгарская летопись». Об истории Первого Болгарского царства // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 45-47.
- ✓ «Беседа против новопоявившейся богомильской ереси» Козьмы Пресвитера о положении монашества и крестьянства // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 39-40.
- ✓ «Лексикон Суда». О законах хана Крума // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 33-34.
- ✓ Древнеболгарские надписи // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 32-33.

- ✓ Из "Закона судного людям" // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 36-39.
- ✓ Из ответов папы Николая I. Вопросы болгар о религии, быте и обычаях дохристианской Болгарии // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 34-36.
- ✓ Феофан. Хронографія // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 21-23.

Література до теми:

- ✓ Ангелов Д. Богомилство в Болгарии / Д.Ангелов. — М., 1954.
- ✓ Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д.Баран. — К., 1998.
- ✓ Баран В.Д. Походження слов'ян / В.Д.Баран. — К., 1997.
- ✓ Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності / М.Ю.Брайчевський. — К., 1964.
- ✓ Брудницька Л. Дух хана Кубрата: Коріння болгарського народу віднайдено на українській землі / Л.Брудницька // Політика і культура. — 2001. — №35. — С. 32-33.
- ✓ Власто А.П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства / А.П.Власто. — К., 2004.
- ✓ Всемирная история: В 24-х томах. — Минск, 1996. — Т. 7, 8.
- ✓ Етнокультурні процеси у Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. — К.; Львів, 1997.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч.1.
- ✓ История средних веков (XV–XVII века). Хрестоматия. — М., 1981.
- ✓ Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. — М., 1987.
- ✓ Литаврин Г.Г. Условия развития болгарской культуры в XI–XII вв. / Г.Г.Литаврин // История и культура Болгарии. — М., 1981.
- ✓ Литаврин Г.Г. Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конец VII — начало XI в.) / Г.Г.Литаврин // Раннефеодальные государства на Балканах. VI–XII вв. — М., 1985.
- ✓ Литаврин Г.Г. Формирование и развитие Болгарского

- раннефеодального государства (конец VII — начало XI в.) / Г.Г.Литаврин // Как была крещена Русь. — М., 1988.
- ✓ Лукин П. Болгария и болгары на Балканах: 1000 лет Средневековья / Павел Лукин // Родина. — 2009. — №6. — С. 26-32.
 - ✓ Маршак Б.И. Перещепинский клад / Б.И.Маршак, К.М.Скалон. — Ленинград, 1972.
 - ✓ Наливайко С. Аспарух: ім'я засновника Болгарської держави у світлі індоіранських фактів / С.Наливайко // Українознавство. — 2005. — №4. — С. 246-252.
 - ✓ Наумов Є.П. Болгарське середньовіччя (VII-XIV ст.) в дослідженнях радянських істориків / Є.П.Наумов // Проблеми слов'янознавства. — Вип. 24. — Львів, 1981.
 - ✓ Нидерле Л. Славянские древности / Л.Нидерле. — М., 2001.
 - ✓ Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. — К.: Львів, 1997.
 - ✓ Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI — XII вв.). — М., 1991.
 - ✓ Раннефеодальные государства на Балканах. VI — XII вв. — М., 1985.
 - ✓ Сахаров А.Н. Балканские походы Святослава и дипломатия Древней Руси / А.Н.Сахаров // Вопросы истории. — 1982. — №2. — С. 81-107.
 - ✓ Свод древнейших письменных известий о славянах. — М., 1991.
 - ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В.Седов. — М., 1968.
 - ✓ Славяне на Днестре и Дунае. — К., 1983.
 - ✓ Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — К., 1990.
 - ✓ Флоря Б.Н. Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции / Б.Н.Флоря. — СПб., 2000.
 - ✓ Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. — М., 1961.
 - ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т.1.
 - ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х томах. — Т. 1. Эпоха феодализма. — Минск, 1987.
 - ✓ Чорній В. Історія Болгарії / Володимир Чорній. — Львів, 2007.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

**Болгарія в період раннього Середньовіччя —
перша Болгарська держава (2 год.)**

План:

1. «Велика Болгарія» та міграція тюрко-болгар хана Аспаруха на Дунай. Болгарське ханство наприкінці VII — на початку IX ст.
2. Становлення ранньої державності Болгарії в IX ст. Християнізація Болгарії та її наслідки.
3. Правління Симеона і Петра. Політична криза Першого Болгарського царства. Західно-Болгарське царство. Завоювання Болгарії Візантією.
4. Основні тенденції суспільного розвитку Болгарії в IX — на початку XI ст.

Б) Семінарське заняття №2-3:

Болгарська держава у VII-XII ст. (4 год.)

План:

1. Передумови виникнення Болгарської держави в ранньому середньовіччі.
2. Державний устрій і політична структура болгарського суспільства в VII-IX ст.
3. Прийняття християнства та проголошення царства.
4. Болгарія наприкінці IX-X ст.
5. Виникнення та занепад Західної Болгарської держави.
* * *
6. Причини ліквідації болгарської державності на початку XI ст.
7. Богомільство: передумови виникнення та сутність вчення.
8. Особливості візантійського панування на болгарських землях.
9. Болгарська культура IX-XII ст.

Методичні поради:

Пропонована тема розкриває значний період у становленні та розвитку першої Болгарської держави від моменту її виникнення до тимчасового візантійського завоювання.

Спираючись на джерельну базу, необхідно розкрити передумови виникнення ранньосередньовічної Болгарської держави на Балканах, зміни в державному устрої, етнічних спільнотах та політичній структурі суспільства.

Аналізуючи причини прийняття Болгарією християнства за

східним зразком, показати його наслідки та значення у подальшій середньовічній історії Болгарії, передумови і розповсюдження богомільства на болгарському ґрунті. Також проблемним моментом є період активного римо-католицького впливу на болгарську церкву.

На основі документальної бази показати історичне значення виникнення Західної Болгарської держави та її відносини з сусідніми країнами. Проаналізувати причини занепаду першої болгарської державності та завоювання болгарських земель Візантійською імперією. Визначити соціально-економічні, політичні та духовні особливості візантійського панування на землях колишнього І Болгарського царства.

Характеризуючи першоджерела та історичні пам'ятки необхідно простежити процес зародження, становлення та подальшого розвитку болгарської культури у сукупності всіх її складових частин упродовж IX-XII століть.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 1.6. Еволюція давньоруської держави (IX-XIII ст.)

Зміст теми:

Становлення ранньої давньоруської держави східних слов'ян. Формування території та державного ладу. Криза середини X ст. і реформи Ольги. Святослав-Завойовник.

Нова смута й утвердження в Києві Володимира. Його реформи та прийняття християнства, наслідки.

Епоха Ярослава Мудрого. Друга смута на Русі. Борис і Гліб. Боротьба Ярослава з Мстиславом Тмутараканським і нове об'єднання Русі. Розквіт держави Ярослава. Церква та релігія. Митрополит Іларіон. Печерські святителі. Становлення ранньофеодальних відносин. Державна влада. Міста. Торгівля. Військо. Від язичницьких бунтів до соціального протесту.

Міжусобиці на Русі. Бунт Олега Гориславича і нові князівські чвари. Початок військової діяльності Володимира Мономаха. Трагедія 1096-1097 рр. Хрестовий похід у степ 1111 р. Повстання 1113 р. і епоха Володимира Мономаха.

Смерть Мстислава Великого та початок нової кризи. Політична роздробленість Київської Русі. Утворення на території Русі князівств-держав: Київське князівство, Чернігівське та Сіверське князівства, Галицько-Волинське князівство, Великий Новгород, Володимиро-Суздальське князівство та ін.

Культура Русі: зародження, писемність, освіта, архітектура, мистецтво та побут. Музика.

Література до теми:

- ✓ Алпатов М.В. Сокровища русского искусства. XI-XVI вв. / М.В.Алпатов. — Ленинград, 1971.
- ✓ Анухин Г. Новая гипотеза происхождения государства на Руси / Г.Анухин // Вопросы истории. — 2000. — №3. — С. 51-61.
- ✓ Баган О. Мова Купали, земля Скорини: Білоруська ідентичність: духовно-історичні уроки / О.Баган // День. — 2008. — 31 травня. — С. 7.
- ✓ Балязин В.Н. Рождение Великой империи / В.Н.Балязин. — М., 2009.
- ✓ Баран В. Державотворчі та етнокультурні процеси в період Київської Русі / В.Баран // Слов'янські обрії / НАН України; Український комітет славистів; Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського. Вип.1. — К., 2006. — С.23-40.
- ✓ Баран В. До питання про етнічні та державотворчі процеси в Київській Русі / В.Баран // Визвольний шлях. — 2002. — №6. — С. 22-28.
- ✓ Баран В. Етнічні й державотворчі процеси часів утворення Київської Русі / В.Баран // Історія в школах України. — 2004. — №4. — С.40-44.
- ✓ Белорусы / Отв. ред. В.К.Бондарчик. — М., 1998.
- ✓ Бледный С.Н. Начало Руси. Расцвет Киевской Руси. Новгородская Русь / С.Н.Бледный, И.В.Лебедев // История (Приложение к газете «Первое сентября»). — 2002. — 16-22 июня (№23). — С. 1-9.
- ✓ Богатюк М. Устав Володимира Великого і суспільно-економічні зносини з церквою / М.Богатюк // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.327-354.
- ✓ Богданов А.П. Княгиня Ольга / А.П.Богданов // Вопросы истории. — 2005. — №2. — С.57-72.

- ✓ Бодрухин В. Феодальна роздробленість Русі й еволюція державності / В.Бодрухин // Пам'ять століть. — 2000. — №4. — С. 26-30.
- ✓ Бычков А. Киевская Русь: Страна, которой никогда не было? / Алексей Бычков. — М., 2007.
- ✓ Васильев Л.С. Феномен феодализма: (Новый взгляд на старую проблему) / Л.С.Васильев // Общественные науки и современность. — 2007. — №6. — С. 148-161.
- ✓ Введение христианства на Руси / Отв. ред. А.Д.Сухов. — М., 1987.
- ✓ Відейко М. Особливості економіки та політики на Русі / М.Відейко // Голос України. — 2007. — 19 вересня. — С. 12-13.
- ✓ Віноградова Т.О., Лахно О.П. Проблеми дослідження давньоруського образотворчого мистецтва / Т.О.Віноградова, О.П.Лахно // Збірник матеріалів VIII студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень 2005 року. — Полтава, 2005. — С. 26-31.
- ✓ Віноградова Т.О., Лахно О.П. Ювелірне ремесло Київської Русі. До історіографії проблеми / Т.О.Віноградова, О.П.Лахно // Збірник матеріалів VII студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень 2004 року. — Полтава, 2004. — С. 19-21.
- ✓ Власов В. І роздерлася руська земля: Роздробленість Київської Русі / В.Власов // Історія України. — 2002. — №3. — С. 36-41.
- ✓ Власто А.П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства / А.П.Власто. — К., 2004.
- ✓ Волощук О. Ярослав Мудрий — погляд крізь віки / О.Волощук // Науковий світ. — 2004. — №6. — С.14-15.
- ✓ Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой трети XIII вв. / А.Б.Головка. — К., 1988.
- ✓ Горский А.А. Проблема происхождения названия «Русь» в современной советской историографии / А.А.Горский // История СССР. — 1983. — №3. — С. 131-137.
- ✓ Горский А.А. Русь в конце X — начале XII века: территориально-политическая структура («земли» и «волости») / А.А.Горский // Отечественная история. — 1992. — №4.
- ✓ Горський В. Книга і книжники в Київській Русі / В.Горський //

- Київська Русь. — 2007. — №1. — С.193-212.
- ✓ Горський В.С. Святі Київської Русі / В.С.Горський. — К., 1994.
 - ✓ Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д.Греков. — М., 1953.
 - ✓ Григорьев Ю. Владимир Красное солнышко, или перестройка №1 / Ю.Григорьев // Наука и религия. — 2004. — №9. — С.18-23.
 - ✓ Гудзенко О. Духовні ідеали Київської Русі як джерела формування національно-християнської моралі / О.Гудзенко // Сіверянський літопис. — 2003. — №4. — С.23-28.
 - ✓ Гудзь-Марков А. Домонгольская Русь в летописных сводах V-XIII вв. / Алексей Гудзь-Марков. — М., 2008.
 - ✓ Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.) / И.Н.Данилевский. — М., 1999.
 - ✓ Дідух Л. Ремесло у Київській Русі / Л.Дідух // Історія в школах України. — 2005. — №5. — С.41-43.
 - ✓ Домановський А.М. Окремі елементи зовнішньоторговельної політики візантійського уряду та рання історія Давньоруської держави / А.М.Домановський // Археологія. — 2005. — №2. — С. 34-46.
 - ✓ Дондоха Л.В., Лахно О.П. З історії дослідження „Руської Правди” російськими вченими / Л.В.Дондоха, О.П.Лахно // Збірник матеріалів VIII студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень 2005 року. — Полтава, 2005. — С. 23-26.
 - ✓ Древняя Русь. IX-XIII века // Родина. — 2002. — №11-12. — С. 5-209 (Тема номера).
 - ✓ Древняя Русь: Город, замок, село. — М., 1985.
 - ✓ Егоров В.Л. Русь и ее южные соседи в X-XIII веках / В.Л.Егоров // Отечественная история. — 1994. — №6.
 - ✓ Завітневич В. Володимир Святий як політичний діяч / В.Завітневич // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.81-202.
 - ✓ Иловайский Д.И. История России: Киевский период / Д.И.Иловайский. — М., 2008.
 - ✓ Иловайский Д. Становление Руси / Дмитрий Иловайский. — М., 2005.
 - ✓ История русской литературы X-XVII веков / Под ред. Д.С.Лихачева. — М., 1980.
 - ✓ Каргалов В.В. Внешнеполитические факторы развития

- феодальної Русі / В.В.Каргалов. — М., 1967.
- ✓ Климов Е.В. Престолонаследование в Древней Руси. Вторая половина IX — середина XI в. / Е.В.Климов, А.П.Кабаченко // Вопросы истории. — 2009. — №12. — С. 37-43.
 - ✓ Климов Е.В. Причины гибели великого князя Святослава I Игоревича / Е.В.Климов // Вопросы истории. — 2008. — №11. — С. 155-160.
 - ✓ Княгиня Ольга // Все для вчителя. Фізичне виховання, ОБЖ. — 2006. — №13-14. — С.59-61.
 - ✓ Князьков С.А. Допетровская Русь / С.А.Князьков. — М., 2005.
 - ✓ Костомаров Н.И. Мысли о федеративном начале в Древней Руси / Н.И.Костомаров // Український історичний журнал. — 1993. — №10. — С. 121-132.
 - ✓ Котляр М. Давньоруська держава кінця XI — початку XII ст.: Від усобиць до стабілізації / М.Котляр, В.Отрошенко // Український історичний журнал. — 1997. — №2. — С. 18-28.
 - ✓ Котляр М. З історії міжкнязівських відносин на Русі доби удільної роздробленості / М.Котляр // Історія України. — 2002. — Листопад (№41). — С. 1-7.
 - ✓ Котляр М. Князівські клани в дипломатичному суперництві за Київ (середина XII ст.) / М.Котляр // Київська старовина. — 2002. — №1. — С. 10-23.
 - ✓ Котляр М. Причини настання удільної роздробленості на Русі / М.Котляр // Київська старовина. — 1997. — №3/4. — С. 62-76.
 - ✓ Котляр М. Структура Галицько-Волинського літопису / М.Котляр // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993 року. Ч.1. — Л., 1994. — С.15-19.
 - ✓ Котляр М. Усні джерела Галицько-Волинського літопису / М.Котляр // Київська старовина. — 2004. — №1. — С.1-11.
 - ✓ Котляр Н.Ф. Древнерусская государственность / Н.Ф.Котляр. — СПб., 1998.
 - ✓ Кралюк П. Чи приймав князь Володимир Святославич іслам? (маловідомі аспекти зовнішньої політики Київської Русі в X ст.) / П.Кралюк // Людина і політика. — 2004. — №5. — С. 52-60.
 - ✓ Кузьмин А.Г. Падение Перуна: становление христианства на Руси / А.Г.Кузьмин. — М., 1988.
 - ✓ Лазарев В.Н. Древнерусские мозаики и фрески XI-XV вв. /

- В.Н.Лазарев. — М., 1973.
- ✓ Лазарев В.Н. Русская иконопись. От истоков до начала XVI в. / В.Н.Лазарев. — М., 1983.
 - ✓ Лахно О.П. Духовна революція на східнослов'янських землях наприкінці X століття: аналіз монотеїстичних альтернатив / О.П.Лахно // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: зб. наук. праць за матеріалами доп. і повідомлень Восьмого Всеукр. наук.-практ. семінару (28-29 берез. 2013 р.). — Полтава, 2013. — С. 90-96.
 - ✓ Лахно О.П. Релігійні реформи Володимира Великого упродовж 980-их років на східнослов'янських землях / О.П.Лахно // Історична пам'ять: наук. зб. — Полтава, 2012. — Вип. 28. — С. 127-131.
 - ✓ Литаврін Г. Дипломатія руської княгині Ольги / Г.Литаврін // Хроніка-2000. — 2007. — В.67-68. — С.311-384.
 - ✓ Лотоцький О. Хрещення Руси за кн. Володимира Великого / О.Лотоцький // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.228-244.
 - ✓ Любимов Л. Искусство Древней Руси / Л.Любимов. — М., 1974.
 - ✓ Мироненко О.М. "Перша релігійна реформа" князя Володимира або третій антихристиянський терор / О.М.Мироненко // Вісник Київського національного університету. Сер. Історія. — 2002. — Вип.63-64. — С.106-108.
 - ✓ Моця О. Київська Русь: Етапи формування державної території / О.Моця // Археологія. — 2001. — №1. — С. 42-50.
 - ✓ Новиков А. Норманны и Древняя Русь / А.Новиков // Новый журнал. — 1998. — №1. — С. 132-144.
 - ✓ Новосельцев А.П. Образование Древнерусского государства и его первый правитель / А.П.Новосельцев // Вопросы истории. — 1991. — №2.
 - ✓ Памятники литературы древней Руси: Начало русской литературы. XI-начало XII в. — М., 1978.
 - ✓ Памятники права Киевского государства X-XIII вв. — М., 1953.
 - ✓ Перевезенцев С.В. К вопросу о специфике русской политической мысли XI-XVII вв. / С.В.Перевезенцев // Вестник Московского университета. Серия 12: Политические науки. — 2008. — №4. — С. 11-22.

- ✓ Петрухин В.Я. Начало этнокультурной истории Руси IX-XI веков / В.Я.Петрухин. — Смоленск, 1995.
- ✓ Плахонин А. К вопросу о территориальном устройстве Древнерусского государства / А.Плахонин // Слов'янські обрії / НАН України; Український комітет славістів; Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського. Вип.1. — К., 2006. — С.358-362.
- ✓ Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. — М.-Ленинград, 1950.
- ✓ Полное собрание русских летописей. — М., 1962. — Т. 1-2.
- ✓ Поляков А.Н. Древнерусская цивилизация: основные черты социального строя / А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2006. — №9. — С.67-86.
- ✓ Поляков А.Н. Древнерусская цивилизация: основы политического строя / А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2007. — №3. — С.50-69.
- ✓ Поляков А.Н. Древнерусская цивилизация: вопросы социальной мобильности / А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2009. — №9. — С. 65-80.
- ✓ Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. — М., 1988.
- ✓ Присяжнюк В. Виникнення і розвиток Давньоруської держави / В.Присяжнюк // Історія України. — 2003. — Листопад (№44). — С. 1-6.
- ✓ Рапов О.М. Русская церковь в IX — первой трети XII в. Принятие христианства / О.М.Рапов. — М., 1998.
- ✓ Раппопорт П.А. Древнерусская архитектура / П.А.Раппопорт. — СПб., 1993.
- ✓ Ричка В. Княгиня Ольга / В.Ричка. — К., 2004.
- ✓ Ричка В.М. Знаки влади: Організація та форми репрезентації верховної влади в Київській Русі / В.М.Ричка // Український історичний журнал. — 2009. — №1. — С.67-83.
- ✓ Ричка В.М. Про склад і структуру великокнязівського двору середньовічного Києва / В.М.Ричка // Український історичний журнал. — 2007. — №3. — С.4-16.
- ✓ Ричка В. Київська Русь: Проблеми, пошуки, інтерпретації / В.Ричка // Український історичний журнал. — 2001. — №2. — С. 22-23.
- ✓ Романов А. «Свободные» смерды / А.Романов // История

- (Приложение к газете «Первое сентября»). — 2001. — 23-31 августа (№32). — С. 10-14.
- ✓ Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси / Б.А.Романов. — М., 1990.
 - ✓ Рыбаков Б.А. Из истории культуры Древней Руси / Б.А.Рыбаков. — М., 1984.
 - ✓ Свердлов М. Володимир Святославич святий — князь і людина / М.Свердлов // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.263-286.
 - ✓ Свердлов М.Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси / М.Б.Свердлов. — Ленинград, 1983.
 - ✓ Седов В.В. Русский каганат IX века / В.В.Седов // Отечественная история. — 1998. — №4.
 - ✓ Семенов-Зусер С. Князь Святослав / С.Семенов-Зусер. — Х.: Кн.-газ. вид-во, 1946. — 59 с.
 - ✓ Симоненко М.О. Військове мистецтво слов'ян Київської Русі / М.О.Симоненко // Історія та правознавство. — 2005. — №5. — С.7-9.
 - ✓ Скрипник М. Політична думка в Київській Русі / М.Скрипник // Історія України. — 2004. — №35. — С.11-14.
 - ✓ Солонська Н. Бібліотека Ярослава Мудрого і початок розвитку науки в Київській Русі (XI століття) / Н.Солонська // Історія України. — 2004. — №47. — С.1-4.
 - ✓ Солонська Н. Ярослав Мудрий — державний діяч, книжник / Н.Солонська // Вісник Книжкової палати. — 2004. — №5. — С.53-57.
 - ✓ Средневековая Русь. XIII-XIV века // Родина. — 2003. — №11. — С. 9-143.
 - ✓ Стефанович П.С. Государство и церковь в домонгольской Руси / П.Стефанович // Вопросы истории. — 2002. — №7. — С. 41-59.
 - ✓ Терещенко Ю. Християнізація Русі-України до Володимирового хрещення і європейський контекст / Ю.Терещенко // Історія України. — 1996. — №10. — С. 1-3.
 - ✓ Терещенко Ю. Становлення старокіївської держави і процес державотворення у Західній Європі (VI-IX ст.) / Ю.Терещенко // Історія України. — 1996. — №7. — С. 1-3.
 - ✓ Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология / А.П.Толочко. — К., 1992.
 - ✓ Толочко О.П. Київська Русь / О.П.Толочко, П.П.Толочко. — К.,

1998.

- ✓ Толочко П.П. Історичні портрети: Із іст. давньоруської та європейської політики X-XII ст. / П.П.Толочко. — К., 1990.
- ✓ Толочко П.П. Ярослав Мудрий / П.П.Толочко. — К., 2002.
- ✓ Федака С. Любецький з'їзд князів 1097 року — контрапункт давньоруської історії / С.Федака // Історія України. — 1999. — Квітень (№15). — С. 4-6.
- ✓ Фроянов І.Я. Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы / И.Я.Фроянов. — М.-СПб., 1995.
- ✓ Фроянов І.Я. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории / И.Я.Фроянов. — Ленинград, 1980.
- ✓ Фроянов І.Я. Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории / И.Я.Фроянов. — Ленинград, 1974.
- ✓ Цукерман К. Два етапа формування Древнеруського державства / К.Цукерман // Археологія. — 2003. — №1. — С. 76-99.
- ✓ Шип Н.А. Дискусія про термін Русь / Н.А.Шип // Український історичний журнал. — 2002. — №6. — С. 92-107.
- ✓ Шип Н. Етимологія і семантика терміна «Русь» / Н.Шип // Історія України. — 2003. — Лютий (№7). — С. 10-13.
- ✓ Шмурло Е.Ф. История России. IX-XX века / Е.Ф.Шмурло. — М., 2005.
- ✓ Юшков С.В. Очерки по истории феодализма в Древней Руси / С.В.Юшков. — М.-Ленинград, 1939.
- ✓ Яременко В. Володимир Мономах: князь-державець, князь-письменник / В.Яременко // Українська культура. — 2005. — №7-8. — С.28-30.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Еволюція давньоруської держави (IX-XII ст.) (4 год.)

План:

1. Передумови утворення давньоруської держави.
2. Внутрішня та зовнішня політика перших київських князів.
3. Прийняття християнства та діяльність Володимира Великого.
4. Київська Русь за Ярослава Мудрого.
5. Феодальна роздробленість Русі: причини та наслідки.

Б) Семінарське заняття №4-5:

Київська Русь — держава східних слов'ян (IX-XIII ст.) (4 год.)

План:

1. Утворення та становлення державних політичних інституцій.
2. Хрещення Русі та його значення для історії східного слов'янства.
3. Політичний розвиток Київської Русі в X-XI ст.
* * *
4. Соціально-економічне становище в Київській Русі упродовж X-XII ст.
5. Культура на руських землях упродовж X-XII ст.
6. Феодальна роздробленість Київської Русі як етап розвитку східних слов'ян.
7. Руські землі напередодні монголо-татарського вторгнення.

Методичні поради:

Під час вивчення теми студенти повинні зрозуміти глибинні процеси державотворення у східних слов'ян доби середньовіччя. Для цього слід користуватися джерелами та спеціальною історичною літературою.

При розгляді першого питання необхідно проаналізувати соціально-економічні, соціально-політичні та духовні передумови утворення Київської Русі, а також з'ясувати основні етапи формування давньоруської держави. Слід розглянути постулати норманської теорії походження Русі та з'ясувати сучасні підходи до її розуміння. У цьому ж питанні потрібно розкрити особливості об'єднання східнослов'янських племен за перших київських князів — Олега, Ігоря, Ольги, Святослава та Володимира Великого, проаналізувати їх внутрішню та зовнішню політику. Звернути увагу на взаємини Русі та Візантії.

Далі варто визначити передумови та причини прийняття Руссю християнства за східним обрядом, хід самого хрещення Русі та його значення для східних слов'ян.

Під час аналізу політичної діяльності Ярослава Мудрого та його нащадків слід наголосити на їх внутрішній і зовнішній політиці, внескові у формування княжого права та порядку престолонаслідування тощо. Значне місце в цьому питанні займає аналіз правових джерел часів Ярослава Мудрого.

Аналіз соціально-економічного розвитку Київської Русі

означеного періоду проводиться у динаміці його змін через порівняння між містом і селом, між різними соціальними групами тощо. Відповідь на питання слід будувати за наступною схемою: характер економічного розвитку, господарство, ремесла та промисли, торгівля, гроші та кредит тощо. Підтвердженням окремих суджень обов'язково повинні бути положення «Руської Правди».

Розповідаючи про характерні риси культурного розвитку руських земель упродовж X-XII століть необхідно охарактеризувати особливості руської писемності, освіти, архітектури, мистецтва та побуту, а також музики.

В передостанньому питанні теми слід розкрити причини та наслідки смут на Русі, еволюції язичницьких бунтів до рівня соціального протесту та інших міжусобиць. Дане питання завершується розповіддю про смерть Мстислава Великого та початок нової кризи — цього разу вже повної політичної роздробленості Київської Русі.

Наостанок варто встановити внутрішній стан справ на руських землях в умовах глибокої феодальної роздробленості напередодні монголо-татарського вторгнення. Наприкінці другого заняття необхідно зробити узагальнення та короткі висновки з теми.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 1.7. Друге Болгарське царство

Зміст теми:

Візантійська адміністрація в болгарських землях і становище місцевого населення. Болгарська Охридська архієпископія. Її значення для збереження Кирило-Мефодіївської традиції та історична доля. Збереження болгарських культурно-політичних традицій і великі антивізантійські виступи XI ст.

Криза та початок розпаду Візантійської імперії. Повстання братів Асенів і відновлення середньовічної Болгарської держави.

IV хрестовий похід, захоплення хрестоносцями Константинополя і розпад Візантійської імперії. Відроджена Болгарія між «греками» і «латинянами» у боротьбі за «візантійський спадок».

Відновлення царства та патріархії.

Подальше ослаблення Болгарії: зовнішні загрози, династичні суперечки, соціальні конфлікти, розвиток локального сепаратизму та територіальні втрати.

II Болгарське царство напередодні османського завоювання: тимчасова стабілізація й останній культурний розквіт на основі церковного зближення з Палеологівською Візантією, відновлення удільного сепаратизму та розпад єдиної держави.

Битва на Мариці та встановлення залежності від османської держави. Османське завоювання та остаточне падіння середньовічної Болгарської держави.

Джерела:

- ✓ Византийские хронисты и запись на Сверлижеском Евангелии о восстании крестьян под предводительством Ивайла (1277-1280) // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 61-66.
- ✓ Грамоты болгарских царей о феодальном и монастырском хозяйстве // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 52.
- ✓ Грамоты Василия II Болгаробойцы о положении болгарской церкви // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 41-42.
- ✓ Из счетной книги Антонио Барбери «О социально-экономическом облике городов Болгарского Причерноморья в XIV веке» // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 55-57.
- ✓ Торговые грамоты и договоры об отношениях Болгарии с Дубровником, Венецией и трансильванским городом Брашовом // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 53-54.
- ✓ «Обозрение истории» Иоана Скилицы о востании Петра Деляна // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 43-45.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х томах. — Минск, 1996. — Т. 7, 8.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ Историография истории южных и западных славян. Учебное пособие. — М., 1987.
- ✓ История Болгарии: В 2-х т. — М., 1954.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч.1.
- ✓ История средних веков (XV–XVII века). Хрестоматия. — М., 1981.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Источниковедение истории южных и западных славян (феодалный период) / Отв. редактор Л.П.Лаптева. — М., 1999.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. — К., 1959; 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. — М., 1987.
- ✓ Литаврин Г.Г. Условия развития болгарской культуры в XI–XII вв. / Г.Г.Литаврин // История и культура Болгарии. — М., 1981.
- ✓ Наумов Є.П. Болгарське середньовіччя (VII–XIV ст.) в дослідженнях радянських істориків / Є.П.Наумов // Проблеми слов'янознавства. — Вип. 24. — Львів, 1981.
- ✓ Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI — XII вв.). — М., 1991.
- ✓ Раннефеодальные государства на Балканах. VI–XII вв. — М., 1985.
- ✓ Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. — М., 1961.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т.1.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х томах. — Т. 1. Эпоха феодализма. — Минск, 1987.

Види навчальної діяльності студентів:

A) Лекція:

Болгарія під владою Візантії. Друге Болгарське царство (2 год.).

План:

1. Болгарія під владою Візантії. Боротьба за звільнення.
2. Повстання під керівництвом Петра та Асеня. Виникнення Другого Болгарського царства.
3. Політична історія II Болгарського царства наприкінці XII — XIV ст.
4. Соціально-економічний розвиток Другого Болгарського царства.

Б) Семінарське заняття №6:

Друге Болгарське царство (2 год.)

План:

1. Відновлення та утвердження Болгарської держави наприкінці XII — початку XIII ст.
2. Політичний розвиток Другого Болгарського царства.
3. Соціально-економічний розвиток Болгарії упродовж XIII-XIV ст.
4. Послаблення Болгарського царства напередодні османського завоювання.
5. Битва на Мариці та встановлення залежності від Порту.
6. Культура та побут болгар наприкінці XII-XIV ст.

Методичні поради:

Для повноцінного опрацювання теми необхідним є використання історичних джерел. Спираючись на них потрібно проаналізувати особливості розвитку Болгарії в період розвитку феодалізму після візантійського поневолення й до османського завоювання (XIII-XIV ст.).

При розгляді першого питання потрібно означити становище болгарського населення під владою візантійської адміністрації, визначити особливості антивізантійських виступів XI-XII ст. Слід розкрити рушійні сили та характер повстання братів Асенів, показати його значення для відновлення Болгарської держави, проаналізувати перші державотворчі кроки болгарських правителів.

У наступному питанні важливими проблемами є розпад Візантійської імперії, відновлення болгарської патріархії та державотворча діяльність болгарських царів упродовж XIII-XIV ст. Далі слід проаналізувати особливості економічного розвитку та

соціальних відносин у Болгарії того ж періоду.

Четверте питання варто розпочати з аналізу ослаблення Болгарії через зовнішні загрози, династичні суперечки, соціальні конфлікти, розвиток локального сепаратизму та територіальні втрати. Необхідно також окремо зупинитися на періодові тимчасової стабілізації та останнього культурного розквіту на основі церковного зближення з Візантією на болгарських землях. Визначити причини розвитку удільного сепаратизму та розпаду єдиної Болгарської держави.

При розгляді п'ятого питання семінарського заняття потрібно розповісти про хід і наслідки битви на р. Мариці та про подальше просування османів болгарськими землями. Розбір проблем заняття необхідно завершити з'ясуванням причин остаточного падіння середньовічної Болгарської держави та аналізом культурного розвитку й побуту болгар у часи Другого Болгарського царства.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

**2.2. Питання для самоконтролю
та модульного контролю студентів
із змістового модуля №1**

1. Визначте предмет і завдання слов'янознавства.
2. Розкрийте місце слов'янознавства в системі історичної освіти.
3. Проаналізуйте первісний ареал проживання ранньослов'янського етносу.
4. Охарактеризуйте господарський лад давніх слов'ян.
5. З'ясуйте особливості соціальної організації первісних слов'ян.
6. Назвіть особливості мови, релігії та культури давніх слов'ян.
7. Охарактеризуйте основні теорії етногенезу давніх слов'ян.
8. Визначте особливості формування етнімів для позначення слов'янських народів.
9. Визначте роль слов'ян у «Великому переселенні народів».
10. Назвіть причини та характер слов'янської експансії в період раннього середньовіччя.
11. Проаналізуйте хід масової колонізації Балканського півострова.
12. Охарактеризуйте взаємини слов'ян із Аварським каганатом.
13. Визначте долю автохтонного населення Балканського півострова.
14. Зробіть аналіз соціально-політичної організації «словіній».
15. Охарактеризуйте т.зв. «Візантійську Реконкісту» на Балканах.
16. Визначте особливості етногенезу та розселення східних слов'ян.
17. Дослідіть ранні політичні об'єднання у східних слов'ян.
18. Визначте передумови та причини утворення Київської Русі.
19. З'ясуйте проблему походження терміну «Русь».
20. З'ясуйте роль протоболгар в утворенні середньовічної болгарської держави.
21. Зазначте особливості прийняття християнства в Болгарії.
22. Проаналізуйте процес проголошення царства й патріархії в Болгарії.
23. Розкрийте особливості розквіту I Болгарського царства.
24. Охарактеризуйте початок візантійського завоювання болгарської держави.

25. Проаналізуйте богомільський рух у Болгарії.
26. Проаналізуйте процес виникнення давньоруської держави східних слов'ян.
27. Визначте особливості формування території Київської Русі.
28. Охарактеризуйте державний лад Київської Русі.
29. Проаналізуйте реформи княгині Ольги.
30. Дайте характеристику діяльності Святослава Завойовника.
31. Проаналізуйте реформи Володимира Великого.
32. Визначте особливості прийняття християнства східними слов'янами.
33. Дайте характеристику епосі Ярослава Мудрого.
34. Проаналізуйте текст «Руської Правди» та встановіть її місце в історії Русі.
35. Дайте характеристику бунту Олега Гориславича на Русі.
36. Проаналізуйте військову діяльність Володимира Мономаха.
37. Дайте характеристику повстанню 1113 р. у Київській Русі.
38. Проаналізуйте державницьку діяльність Володимира Мономаха.
39. Політична роздробленість Київської Русі: Київське князівство.
40. Політична роздробленість Київської Русі: Чернігівське та Сіверське князівства.
41. Політична роздробленість Київської Русі: Галицько-Волинське князівство.
42. Політична роздробленість Київської Русі: Великий Новгород.
43. Політична роздробленість Київської Русі: Володимиро-Суздальське князівство.
44. Дайте характеристику писемності та освіти в Київській Русі.
45. Проаналізуйте особливості архітектури, мистецтва та музики в Київській Русі.
46. Визначте передумови та причини визволення Болгарії від візантійського панування.
47. Проаналізуйте хід і наслідки повстання братів Асенів.
48. З'ясуйте роль відновлення царства та патріархії в Болгарії для історії південних слов'ян.
49. Проаналізуйте причини, хід і наслідки повстання Івайло.
50. Простежте процес встановлення залежності болгарських земель від османської держави.

2.3. Змістовий модуль №2

“БАЛКАНСЬКІ СЛОВ'ЯНИ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ”

ТЕМА 2.1. Сербські землі в період раннього середньовіччя.

Держава Неманичів

Зміст теми:

Поява сербів на Балканському півострові та утворення перших сербських князівств. Сербські землі між Аварським каганатом, Візантією та I Болгарським царством. Зетська держава у боротьбі за звільнення від візантійської опіки.

Возвеличення Стефана Немані та становлення єдиної середньовічної Сербської держави під владою династії Неманичів. Здобуття повної державної незалежності та проголошення королівства. Св. Савва Сербський і утворення самостійної церковної організації (Сербська архієпископія). Підйом сербської культури на шляху освоєння візантійського та болгарського спадку. Формування середньовічної сербської народності.

Розквіт Сербської держави Неманичів і її територіально-політична експансія. Стефан Душан і його завоювання. «Законник» Стефана Душана. Проголошення царства та патріархії.

Розпад держави царя Душана та виокремлення Моравської Сербії серед інших сербських державних утворень. Битва на Косовому полі й встановлення залежності від Османської держави. Битва біля Анкари, оформлення деспотовини та останній розквіт середньовічної Сербії.

Падіння Сербської деспотовини та остаточне встановлення османського панування у сербських землях.

Джерела:

- ✓ Из Законника царя Стефана Душана (1349) // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 90-93.
- ✓ О политическом строе, сословиях и правовых нормах феодального сербского государства. Из жичных грамот начала XIII века // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 80-81.

- ✓ О становлении единого сербского государства, формировании церковной земельной собственности. Хиландарская грамота Стефана Немани // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 78-79.

Література до теми:

- ✓ Боброва С.П. Некоторые вопросы крестьянского землевладения в Сербии XII — первой половине XIV вв. / С.П.Боброва // Вопросы истории славян. — Воронеж, 1963. — Вып. 1.
- ✓ Грачев В.П. Сербская государственность в X–XIV вв. / В.П.Грачев. — М., 1972.
- ✓ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. / Гл. ред. З.В.Удальцова. — М., 1986. — Т. 1-3.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч. 1.
- ✓ История средних веков (XV–XVII века). Хрестоматия. — М., 1981.
- ✓ Курукин И. Рана в 6 столетий глубиной / Игорь Курукин // Вокруг света (Укр.). — 2009. — №2. — С. 56-64.
- ✓ Наумов Е.П. Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII–XV вв. Динамика социальной и политической системы сербского феодализма / АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики / Е.П.Наумов. — М., 1975.
- ✓ Наумов Е.П. К историографии Законника Стефана Душана / Е.П.Наумов // Славяно-балканские исследования. — М., 1972.
- ✓ Наумов Е.П. Становление и развитие Сербской раннефеодальной государственности / Е.П.Наумов // Раннефеодальные государства на Балканах. VI–XII вв. — М., 1985.
- ✓ Наумов Е.П. Экономическое положение Сербского государства в середине XIV в. / Е.П.Наумов // Хозяйство и общество на Балканах в средние века. — Калинин, 1978.
- ✓ Равинский П. Сербская физиономия Белграда / П.Равинский // Родина. — 2006. — №9. — С. 54-58.
- ✓ Сербия и Болгария в середине XIV в. // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы. — Кишинев, 1980.
- ✓ Фрейденберг М.М. Крестьянство на Балканах в XII–XVIII вв. /

М.М.Фрейденберг. — Калинин, 1984.

- ✓ Хрестоматія пам'яток феодального государства и права стран Европы. — М., 1961.
- ✓ Хрестоматія по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1.
- ✓ Хрестоматія по истории южных и западных славян: В 3-х томах. — Т. 1. Эпоха феодализма. — Минск, 1987.
- ✓ Чиркович С. Сербия: Средние века / С.Чиркович. — М., 1996.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Серби в період раннього середньовіччя.

Держава Неманичів (4 год.)

План:

1. Перші державні утворення на сербських землях.
2. Держава Неманичів (II половина XII — I половина XIV ст.).
3. Розпад Сербського царства та початок османської експансії на Балканах.
4. Сербська деспотовина XV ст.
5. Серби в монархії Габсбургів.

Б) Семінарське заняття №7:

Сербська держава Неманичів (2 год.)

План:

1. Передумови формування держави Неманичів. Зетська держава.
2. Здобуття Сербією державної незалежності та проголошення королівства.
3. Проголошення Сербією царства та патріархії.
4. «Законник» Стефана Душана.
5. Падіння Сербської держави та встановлення османського панування.

Методичні поради:

У пропонованій студентам темі семінарського заняття потрібно з'ясувати історичні умови виникнення, розквіту та занепаду сербської держави Неманичів — однієї з наймогутніших слов'янських державних утворень XII-XIV ст. Необхідно показати специфіку розвитку південнослов'янських народів у середні віки на прикладі сербів.

Спочатку студенти повинні проаналізувати передумови виникнення держави у сербів, зокрема, слід акцентувати увагу на вивченні минулого першого протодержавного сербського утворення — Зетської держави.

У другому питанні необхідно розкрити особливості сербського шляху до проголошення незалежності та королівства. Потрібно проаналізувати особливості державної влади та адміністративно-територіального устрою Сербії, визначити внесок різних сербських правителів у зміцнення сербського королівства.

При розгляді третього питання обов'язковим є коментований аналіз пам'ятки сербського законодавства XIV ст. — «Законника Стефана Душана» (1349-1354 рр.), повідомлення про історію її створення та запровадження.

Ключовими моментами четвертого питання є з'ясування причин і наслідків проголошення в Сербії царської влади, умов утворення патріархії. Це питання варто висвітлювати в руслі апогею державотворчості в Сербії в означений період.

В останньому питанні необхідно встановити передумови та причини падіння Сербської держави, аналізуючи як внутрішні, так і зовнішні чинники. Слід змалювати ситуацію в Сербії після встановлення османського панування.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 2.2. Середньовічна Боснія та основні віхи її історії

Зміст теми:

Боснія серед сербських князівств періоду раннього середньовіччя. Установлення сюзеренітету над Боснією з боку Угорського королівства. Особливості політико-адміністративної, церковної та культурної ситуації. Відособлення Боснії від сусідніх сербських областей. Питання про формування середньовічної боснійської народності.

Краль Твртко та розквіт середньовічної Боснійської держави. Її подальше ослаблення та фактичний розпад. Герцог Стефан Вукчич Косача та його володіння. Османське завоювання Боснії та Герцеговини.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х т. — Минск, 1996.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ Илич С. Религиозные брожения в Османской Боснии во второй половине XVI в. / С.Илич // Вопросы истории. — 2002. — №2. — С. 133-137.
- ✓ История Европы: В 8-ми т. — М., 1992.
- ✓ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. / Гл. ред. З.В.Удальцова. — М., 1986. — Т. 1.
- ✓ История Югославии: В 2-х т. — М., 1963.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1959; 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція не передбачена навчальним планом.

Б) Семінарське заняття №8:

Боснійська держава Твртко (2 год.)

План:

1. Боснійські землі напередодні утворення держави Твртко.
2. Перший період правління Твртко — Боснійська бановина.
3. Другий період правління Твртко — Королівство Боснія.
4. Занепад Боснійської держави після правління Стефана Твртко.

Методичні поради:

Проблематика семінарського заняття розкриває особливості розвитку боснійської державності в часи її розквіту та найбільшого піднесення — за правління Твртко, тобто коли Боснія існувала як королівство.

Перше питання передбачає аналіз подій кінця XIII — першої половини XIV століття на тернах Боснійської бановини. Необхідно виокремити політичні, соціально-економічні та духовні передумови утворення королівства Боснії. Друге питання слід розкривати,

починаючи з 1353 року. Головне — показати складність ситуації в боснійських землях на той момент у внутрішньополітичному, зовнішньополітичному та династичному аспектах. Розглянути громадянську війну в Боснійській бановині упродовж 60-70-х років XIV століття.

Розкриття третього питання семінарського заняття передбачає аналіз внутрішньої та зовнішньої політики короля Стефана Твртко, його особистих якостей і зовнішніх чинників впливу. Усе це разом перетворить Боснію в 1377-1390 роках на наймогутнішу балканську державу.

В останньому питанні основною проблемою для висвітлення є аналіз причин і умов послаблення Боснійської держави після 1391 року аж до її остаточного підпорядкування Османській імперії. Наприкінці заняття необхідно підвести підсумки та визначити місце держави Твртко в середньовічній історії Балкан і південних слов'ян загалом.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (3 год.).

* * *

ТЕМА 2.3. Основні етапи розвитку середньовічної Хорватії

Зміст теми:

Поява хорватів на Балканському півострові. Хорватські землі між Аварським каганатом, франками та Візантією. Перші слов'янські князівства.

Становлення середньовічної Хорватської держави. Затвердження християнства та входження в орбіту церковно-політичного та культурного впливу Риму й західного християнства. Проникнення Кирило-Методіївської традиції. Князь Томислав і розквіт ранньосередньовічної Хорватії. Становлення середньовічної хорватської народності. Проблема приєднання Славонії та стабілізації хорватського етнополітичного ареалу.

Подальше ослаблення Хорватії. Король Дімітрій Звонімір і перехід Хорватії під владу Угорського королівства. Землі Хорватії та Славонії у складі середньовічної Угорщини. Особливості політико-адміністративної, церковної та культурної ситуації. Становлення станової організації та режиму станової монархії.

Зростання османської загрози, битва біля Мохача та османське завоювання. Перехід частини угорських і хорватських володінь (“залишки залишків”) під владу австрійських Габсбургів.

Література до теми:

- ✓ Акімова О.А. Формирование хорватской раннефеодальной государственности / О.А.Акімова // Раннефеодальные государства на Балканах. VI-XII вв. — М., 1985.
- ✓ Бромлей Ю.В. Становление феодализма в Хорватии: К изучению процесса классовобразования у славян / АН СССР. Ин-т славяноведения / Ю.В.Бромлей. — М., 1964.
- ✓ Всемирная история: В 24-х т. — Минск, 1996.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ История Европы: В 8-ми т. — М., 1992.
- ✓ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. / Гл. ред. З.В.Удальцова. — М., 1986. — Т. 1.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч. 1.
- ✓ История средних веков (XV–XVII века). Хрестоматия. — М., 1981.
- ✓ История Югославии: В 2-х т. — М., 1963.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1959; 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Фрейдзон В.И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.) / В.И.Фрейдзон. — СПб., 2001.
- ✓ Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. — М., 1961.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х томах. — Т. 1. Эпоха феодализма. — Минск, 1987.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція не передбачена навчальним планом.

Б) Семінарське заняття №9:

Держава Трпимировичів (2 год.)

План:

1. Державний устрій Хорватського князівства.
2. Соціально-економічний розвиток держави Трпимировичів.
3. Зовнішня політика хорватської держави.
4. Культурний розвиток Хорватії за Трпимировичів.

Методичні поради:

У пропонованій студентам темі семінарського заняття необхідно з'ясувати особливості хорватської держави династії Трпимировичів, передумови її виникнення, основні риси державного, соціально-економічного, зовнішньополітичного та культурного її розвитку тощо.

У першому питанні потрібно проаналізувати систему державної влади та управління князівства, розглянути політичну діяльність хорватських правителів династії Трпимировичів, їх внутрішню політику.

Під час розгляду другого питання варто визначити загальні тенденції розвитку господарства та побуту хорватської середньовічної держави, зупинившись окремо на аналізові успіхів у сільському господарстві, промисловості, торгівлі тощо.

Третє питання передбачає вивчення міжнародної політики держави Трпимировичів, визначення її векторів руху, наповненості та спрямованості, а також впливу на внутрішнє життя Хорватії.

У четвертому питанні слід розглянути загальні риси культурного розвитку Хорватії в означений період через аналіз тенденцій у писемності, освіті та науці, архітектурі, мистецтві, музиці та в повсякденному побуті.

Наприкінці заняття потрібно зробити загальні висновки та узагальнення з теми, підвести підсумки.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (3 год.).

* * *

ТЕМА 2.4. Далматинські міста в середні віки. Чорногорія

Зміст теми:

Міста та фортеці Далматинського узбережжя між Візантією та слов'янами у період раннього середньовіччя. Відновлення та зміцнення церковних зв'язків із Римом.

Падіння візантійської влади в Далмації та становлення комунального устрою. Далматинські міста, сусідні держави та середземноморська торгівля. Особливості політико-адміністративної, господарсько-економічної, конфесійно-культурної та етномовної ситуації.

Встановлення венеціанського панування в Далмації. Дубровнік під сюзеренітетом Османської імперії.

Словенські землі в середньовічну добу. Господарство. Культура.

Чорногорія в X-XV ст. Особливості розвитку економіки. Народні рухи. Культура.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х т. — Минск, 1996.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ История Европы: В 8-ми т. — М., 1992.
- ✓ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. / Гл. ред. З.В.Удальцова. — М., 1986. — Т. 1.
- ✓ История Югославии: В 2-х т. — М., 1963.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярвого. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1959; 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Фрейденберг М.М. Дубровник и Османская империя / М.М.Фрейденберг. — М., 1984.
- ✓ Фрейденберг М.М. Города-коммуны Далматинского побережья / М.М.Фрейденберг, А.В.Чернышов // Раннефеодальные государства на Балканах. — М., 1985.
- ✓ Чуркина И.В. Первые государственные объединения словенцев / И.В.Чуркина // Вопросы истории. — 2007. — №4. — С. 126-141.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція не передбачена навчальним планом.

Б) Семінарське заняття №10:

Чорногорія в X-XV ст. (2 год.)

План:

1. Перші державні утворення на землях Чорногорії.
2. Процес об'єднання Зети з Рашкою.
3. Зета між Венецією та Османською імперією.

Методичні поради:

У ході семінарського заняття необхідно з'ясувати історичну долю Дуклянського королівства (Зетської держави) в середньовічну добу, простеживши політичну, соціально-економічну та духовно-культурну еволюцію майбутніх чорногорських земель. У цей період вони належали різним сусіднім державам, періодично стаючи незалежними державними утвореннями.

При розгляді першого питання варто розглянути процес державотворення Дуклянського королівства (Зетської держави), роль перших міст у цьому процесі. У X-XII століттях перші державні утворення на землях Чорногорії періодично перебували під впливом різних держав — Візантійської імперії, Македонського царства та Угорського королівства. Також важливою проблемою є внутрішня боротьба за незалежність від сусідніх держав. Слід проаналізувати діяльність короля Михайла та Бодина.

Друге питання семінарського заняття передбачає аналіз подій кінця XII-XIV століть у землях Чорногорії. У цей час Зета приєднується до Рашки, перетворившись на складову частину новоутвореної Сербської держави Стефана Немані. Далі слід простежити долю Дуклі (Зети) в складі держави Неманичів аж до її розпаду після смерті царя Стефана Душана.

Кінець XIV-XV століття на території Зети розглядається в третьому питанні заняття. Основною проблемою цього питання є аналіз боротьби за владу, перерозподіл земель і вплив Венеції та Османської імперії на події в Зеті. Тривалі міжусобні війни та боротьба з іноземними загарбниками цього періоду закінчуються приєднанням Зети до Скадарського санджаку Османської імперії. На тривалий час Зета втрапить усі можливості для державотворення.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (3 год.).

ТЕМА 2.5. Культура балканських слов'ян в епоху середньовіччя

Зміст теми:

Процеси державно-політичної, конфесійно-культурної та етномовної інтеграції й диференціації. Значення середньовічних християнських конфесійно-культурних традицій для розвитку етнокультурної диференціації балканських слов'ян. Візантійсько-православна конфесійно-культурна традиція та середньовічна візантійсько-православна спільнота.

Культура середньовічних слов'янських країн візантійського культурного кола. Господарсько-економічний устрій. Соціально-політична організація. Духовне життя. Освоєння візантійської спадщини. Провідні центри візантійсько-слов'янського духовного та культурного спілкування й співпраці.

Особливості місцевої духовно-релігійної та культурної ситуації. Кирило-Мефодіївська традиція та культурно-мовний простір *Slavia Orthodoxa*.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х т. — Минск, 1996.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ История Европы: В 8-ми т. — М., 1992.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1959; 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Очерки истории культуры славян. — М., 1996.
- ✓ Чрня З. История хорватской культуры / З.Чрня. — Загреб, 1965.

Види навчальної діяльності студентів:

- А) Лекція не передбачена робочим планом.***
- Б) Семінарське заняття не передбачене робочим планом.***
- В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (3 год.).***

**ТЕМА 2.6. Слов'янські землі під владою Османської імперії
(до XVI ст.)**

Зміст теми:

Османська держава та основні віхи її територіально-політичної експансії щодо слов'янських територій Балканського півострова. Найважливіші особливості її військового, адміністративного та релігійно-судового устрою. Тимарна система та система мілетів.

Становище населення слов'янських земель під османською владою. Найважливіші соціально-демографічні, культурні та етнічні процеси. Значення християнства, церкви та її інститутів для збереження культурної й етнічної ідентичності місцевого населення.

Антиосманські виступи в слов'янських землях. Їх особливості, спрямованість і вимоги.

Джерела:

- ✓ Битва на Косовом поле по сербским источниками // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 133-136.
- ✓ Земельные владения османской знати на Балканах. Из дарственной грамоты султана Селима II // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 156-157.
- ✓ Земли и повинности райи из канун наме охридского санджака // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 155-156.
- ✓ Сипахийская система в османской империи. Из трактата XVII в. // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 153-154.
- ✓ Управление покоренными народами в османском государстве. Из «Записок янычара» // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 151-152.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х т. — Минск, 1996.
- ✓ История Болгарии: В 2-х т. — М., 1954. — Т. 1.
- ✓ История Европы: В 8-ми т. — М., 1992.

- ✓ Історія Югославії: В 2-х т. — М., 1963.
- ✓ Історія южних і західних славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярвого. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1959; 1987.
- ✓ Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв.: Главные тенденции политических взаимоотношений. — М., 1984.
- ✓ Разин Е.А. История военного искусства: В 3-х т. / Е.А.Разин. — М., 1957. — Т. 2.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

**Слов'янські землі під владою Османської імперії
(до XVI ст.) (4 год.)**

План:

1. Завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
2. Внутрішня політика Порти на загарбаних землях.
3. Соціально-економічне становище поневолених народів.
4. Національно-визвольний рух та його форми.

Б) Семінарське заняття не передбачене робочим планом.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

**2.4. Питання для самоконтролю
та модульного контролю студентів
із змістового модуля №2**

1. Охарактеризуйте напрями розселення сербів на Балканах.
2. Проаналізуйте процес утворення перших сербських князівств.
3. З'ясуйте особливості прийняття сербами християнства.
4. Дайте характеристику Зетської держави.
5. Визначте основні характеристики діяльності Стефана Немані.
6. Зробіть аналіз діяльності Стефана II Першовінчаного.
7. Установіть передумови та наслідки проголошення Сербського королівства.
8. Проаналізуйте особливості сербської культури на шляху освоєння візантійського та болгарського спадку в ранньосередньовічний період.
9. Охарактеризуйте столітній розвиток середньовічної Сербської держави Неманичів після 1228 р.
10. Визначте особливості політичної діяльності Стефана Душана.
11. Проаналізуйте «Законник» Стефана Душана як історичне джерело.
12. Розкрийте особливості соціально-економічного розвитку сербських земель упродовж XII-XIV ст.
13. Визначте значення проголошення царства та патріархії для Сербії.
14. Проаналізуйте причини та хід розпаду Сербського царства.
15. Дайте характеристику наслідків битви на Косовому полі кінця XIV ст.
16. Простежте процес встановлення залежності Сербії від Османської держави.
17. Охарактеризуйте появу Сербської деспотовини.
18. Визначте політичну та економічну долю Сербської деспотовини.
19. Виокреміть роль Джураджа Бранковича в сербському середньовіччі.
20. Опишіть головні культурні надбання Сербії в середньовічну добу.
21. Проаналізуйте перші державні утворення на території

Чорногорії.

22. Визначте характерні риси християнізації середньовічного чорногорського населення.
23. Охарактеризуйте процес об'єднання Зети з Рашкою та його наслідки.
24. Розкрийте особливості еволюції чорногорських земель у складі Венеції та Османської імперії в XIV-XV ст.
25. Проаналізуйте становище боснійських земель у X-XIII ст.
26. Прослідкуйте процес християнізації на боснійських землях.
27. Зробіть аналіз внутрішнього устрою та зовнішньої політики Боснійської бановини упродовж XIII — середини XIV ст.
28. Дайте характеристику Боснії під владою Угорського королівства.
29. Охарактеризуйте політичну діяльність Краля Твртко.
30. Визначте становище боснійських земель за правління Твртко.
31. Проаналізуйте процес виникнення Герцеговини.
32. Виділіть особливості занепаду Боснійської держави в XV ст.
33. Проаналізуйте перші історичні відомості про хорватів на Балканському півострові.
34. Дайте характеристику становленню середньовічної Хорватської держави.
35. Охарактеризуйте політичну діяльність князя Томислава.
36. Визначте особливості прийняття християнства на хорватських землях.
37. Проаналізуйте ідеологію та діяльність «глаголяшів».
38. Зробіть аналіз соціально-економічного устрою середньовічної Хорватської держави.
39. З'ясуйте значення переходу Хорватії під владу Угорського королівства.
40. Проаналізуйте розділ хорватських земель в часи пізнього середньовіччя.
41. Визначте особливі риси середньовічної хорватської культури.
42. З'ясуйте роль Римської курії в середньовічній історії південних слов'ян.
43. Встановіть роль Константинопольської патріархії в середньовічній історії південних слов'ян.
44. Дайте аналіз розквіту Далмації та Дубровника в XII-XV ст.
45. Проаналізуйте дубровницько-далматинське літературне

відродження.

46. Встановіть основні напрями завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
47. Проаналізуйте особливості територіально-судового устрою слов'ян на підосманській території.
48. Простежте умови життя й господарства слов'янських народів під владою турків-османів.
49. Охарактеризуйте антиосманські виступи в слов'янських землях у пізньому середньовіччі.
50. Зробіть аналіз культури південних слов'ян в умовах османського панування.

2.5. Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань за I семестр

Тематика рефератів:

1. Історична слов'яністика серед інших слов'яністичних дисциплін.
2. Вивчення слов'янської історії вітчизняними вченими.
3. Вивчення слов'янської історії зарубіжними вченими.
4. Етнічна самосвідомість як важливий чинник етногенетичного процесу.
5. Господарський лад давніх слов'ян.
6. Розселення давніх слов'ян.
7. Соціальна організація давніх слов'ян.
8. Релігія давніх слов'ян.
9. Розвиток мов у давніх слов'ян.
10. Культурний розвиток давніх слов'ян.
11. Наукова дискусія про прабатьківщину слов'ян.
12. Формування етноніму «слов'яни» та його сучасний стан.
13. Участь слов'ян у «Великому переселенні народів».
14. Масова колонізація слов'янами Балканського півострова.
15. Утворення Аварського каганату та його взаємодія зі слов'янами.
16. Історична доля слов'янського населення Візантії.
17. Особливості етногенезу східних слов'ян.
18. Особливості етногенезу західних слов'ян.
19. Особливості етногенезу південних слов'ян.
20. Ранні додержавні об'єднання у східних слов'ян.
21. Ранні додержавні об'єднання у західних слов'ян.
22. Ранні додержавні об'єднання у південних слов'ян.
23. Передумови утворення Київської Русі.
24. Проблема походження терміну «Русь».
25. Передумови утворення середньовічної болгарської держави.
26. Прийняття християнства Болгарією.
27. Проголошення царства й патріархії в Болгарії.
28. Самуїлова держава та занепад I Болгарського царства.
29. Болгарська культура VIII-XII ст.: характерні риси.
30. Візантійська окупація болгарських земель у XI-XII ст.

31. Богомільський рух у Болгарії.
32. Формування території Київської Русі.
33. Державний лад Київської Русі.
34. Реформи княгині Ольги в Київській Русі.
35. Діяльність Святослава Завойовника.
36. Діяльність Володимира Великого.
37. Прийняття християнства Київською Руссю.
38. Епоха Ярослава Мудрого: політичні здобутки.
39. Епоха Ярослава Мудрого: економічні здобутки.
40. Епоха Ярослава Мудрого: культурні здобутки.
41. «Руська Правда» — законник Київської Русі.
42. Борис і Гліб — київські князі.
43. Церква та релігія в Київській Русі.
44. Митрополит Іларіон і його діяльність.
45. Києво-Печерська Лавра — духовний центр Київської Русі.
46. Діяльність Володимира Мономаха.
47. Повстання 1113 р. в Київській Русі.
48. Політична роздробленість Київської Русі: Київське князівство.
49. Політична роздробленість Київської Русі: Чернігівське князівство.
50. Політична роздробленість Київської Русі: Сіверське князівство.
51. Політична роздробленість Київської Русі: Галицько-Волинське князівство.
52. Політична роздробленість Київської Русі: Великий Новгород.
53. Політична роздробленість Київської Русі: Володимиро-Суздальське князівство.
54. Писемність у Київській Русі.
55. Освіта в Київській Русі.
56. Архітектура в Київській Русі.
57. Мистецтво та музика в Київській Русі.
58. Повсякденний побут жителів Київської Русі.
59. Релігія в Київській Русі.
60. Місце церкви в державному будівництві обох болгарських царств.
61. Антивізантійські виступи болгар у XI ст.: перше повстання.
62. Антивізантійські виступи болгар у XI ст.: друге повстання.
63. Повстання братів Асенів і відновлення болгарської

державності.

64. II Болгарське царство напередодні османського завоювання.
65. Османське завоювання Болгарії.
66. Характерні риси османського панування на болгарських землях.
67. Антиосманські повстання на болгарських землях.
68. Унікальність побуту та культури болгар у середні віки.
69. Утворення перших сербських князівств.
70. Зетська держава в боротьбі за звільнення від візантійської опіки.
71. Політична діяльність Стефана Немані.
72. Проголошення королівства в Сербії та основні етапи його еволюції.
73. Основні риси середньовічної сербської культури.
74. «Законник» Стефана Душана як визначна пам'ятка середньовічного сербського права.
75. Сербський напрямок османської експансії на Балканах.
76. Унікальність розвитку Сербської деспотовини.
77. Політична діяльність Стефана Душана.
78. Проголошення царства та патріархії в Сербії.
79. Розквіт середньовічної Боснійської держави.
80. Виникнення Герцеговини та її розвиток у середні віки.
81. Османське завоювання Боснії та Герцеговини.
82. Виникнення незалежної держави Трпимировичів.
83. Політична діяльність князя Томислава.
84. Особливості розвитку хорватських земель під османською владою.
85. Хорватські землі в складі володінь Габсбургів.
86. Особливості розвитку хорватської літератури та наукових знань.
87. Розвиток словенських земель за доби середньовіччя.
88. Падіння візантійської влади в Далмації та становлення комунального устрою.
89. Встановлення венеціанського панування в Далмації.
90. Дубровнік під сюзеренітетом Османської імперії.
91. Характерні риси балканської православної традиції слов'ян.
92. Господарсько-економічний устрій балканських слов'ян.
93. Соціально-політична організація балканських слов'ян.

94. Духовне життя балканських слов'ян.
95. Посилення Османської держави на Балканах.
96. Значення битви на р. Мариці для балканських слов'ян.
97. Наслідки битви на Косовому полі для Балкан.
98. Втрата державної незалежності балканськими слов'янськими народами.
99. Антиосманські виступи в слов'янських землях на Балканах.
100. Доля балканських слов'ян під османською владою.

* * *

Тематика творчих завдань:

(узгоджується з викладачем персонально)

Форма виконання:

- а) письмовий реферат із захистом;*
- б) доповідь з унаочненнями;*
- в) виготовлення та представлення наочних посібників, унаочнень, карт, макетів, хрестоматійних підбірок і тематичних альбомів з ілюстраціями тощо;*
- г) виготовлення та показ електронних презентацій, схем, фото-, відео- та аудіоматеріалу тощо;*
- д) методична розробка уроків, екскурсій, тестів тощо;*
- е) складання бібліографічного покажчика та ін.*
 - 1. Глотогенез давніх слов'ян.
 - 2. Етногенез давніх слов'ян.
 - 3. Проблема походження давніх слов'ян.
 - 4. Розселення слов'ян на Балканському півострові.
 - 5. Взаємодія давніх слов'ян із Візантією.
 - 6. Етногенез східних слов'ян.
 - 7. Етногенез західних слов'ян.
 - 8. Етногенез південних слов'ян.
 - 9. Додержавні політичні об'єднання в східних слов'ян.
 - 10. Додержавні політичні об'єднання в західних слов'ян.
 - 11. Додержавні політичні об'єднання в південних слов'ян.
 - 12. Утворення Київської Русі.
 - 13. Утворення I Болгарського царства.
 - 14. Візантійське завоювання I Болгарського царства.
 - 15. Антивізантійська боротьба на болгарських землях.
 - 16. Утворення II Болгарського царства.
 - 17. Османське завоювання південних слов'ян.
 - 18. Прийняття слов'янами християнства.
 - 19. Богомільський рух у Болгарії.
 - 20. Київська Русь упродовж IX — початку XIII ст.
 - 22. Основні віхи історії середньовічної Боснії.
 - 23. Розвиток середньовічної Хорватії.
 - 24. Далматинські міста, черногорські та словенські землі в середні віки.
 - 25. Культура балканських слов'ян в епоху середньовіччя.

2.6. Питання для підсумкового контролю знань студентів за I семестр

1. Проаналізуйте первісний ареал проживання ранньослов'янського етносу.
2. Визначте роль слов'ян у «Великому переселенні народів».
3. Зробіть аналіз соціально-політичної та господарської організації «словіній».
4. Визначте передумови та причини утворення Київської Русі.
5. З'ясуйте проблему походження терміну «Русь».
6. З'ясуйте роль слов'ян і протоболгар в утворенні середньовічної болгарської держави.
7. Зазначте особливості та значення прийняття християнства в Болгарії.
8. Розкрийте особливості розквіту I Болгарського царства.
9. Проаналізуйте богомільський рух у Болгарії.
10. Проаналізуйте процес виникнення давньоруської держави східних слов'ян.
11. Визначте особливості формування території Київської Русі.
12. Охарактеризуйте державний лад Київської Русі.
13. Проаналізуйте реформи княгині Ольги та діяльність Святослава.
14. Проаналізуйте реформи Володимира Великого.
15. Дайте характеристику епосі Ярослава Мудрого.
16. Проаналізуйте діяльність Володимира Мономаха.
17. Політична роздробленість Київської Русі: причини та наслідки.
18. Дайте характеристику культури в Київській Русі.
19. Визначте передумови та причини визволення Болгарії від візантійського панування.
20. З'ясуйте роль відновлення царства та патріархії в Болгарії для історії південних слов'ян.
21. Проаналізуйте причини, хід і наслідки повстання Івайло.
22. Простежте процес встановлення залежності болгарських земель від османської держави.
23. Проаналізуйте процес утворення перших сербських князівств.
24. З'ясуйте особливості прийняття сербами християнства.
25. Дайте характеристику Зетської держави.
26. Визначте основні характеристики діяльності Стефана Немані.
27. Зробіть аналіз діяльності Стефана II Першовінчаного.

28. Проаналізуйте особливості сербської культури на шляху освоєння візантійського та болгарського спадку в ранньосередньовічний період.
29. Охарактеризуйте столітній розвиток середньовічної Сербської держави Неманичів після 1228 р.
30. Визначте особливості політичної діяльності Стефана Душана.
31. Розкрийте особливості соціально-економічного розвитку сербських земель упродовж XII-XIV ст.
32. Визначте значення проголошення царства та патріархії для Сербії.
33. Проаналізуйте причини та хід розпаду Сербського царства.
34. Дайте характеристику наслідків битви на Косовому полі XIV ст.
35. Простежте процес встановлення залежності Сербії від Османської держави.
36. Визначте політичну та економічну долю Сербської деспотовини.
37. Опишіть головні культурні надбання Сербії в середньовічну добу.
38. Проаналізуйте перші державні утворення на території Чорногорії.
39. Визначте характерні риси християнізації середньовічного чорногорського населення.
40. Охарактеризуйте процес об'єднання Зети з Рашкою та його наслідки.
41. Розкрийте особливості еволюції чорногорських земель у складі Венеції та Османської імперії в XIV-XV ст.
42. Проаналізуйте становище боснійських земель у X-XIII ст.
43. Прослідкуйте процес християнізації на боснійських землях.
44. Зробіть аналіз внутрішнього устрою та зовнішньої політики Боснійської бановини упродовж XIII — середини XIV ст.
45. Дайте характеристику Боснії під владою Угорського королівства.
46. Визначте становище боснійських земель за правління Твртко.
47. Проаналізуйте процес виникнення Герцеговини.
48. Виділіть особливості занепаду Боснійської держави в XV ст.
49. Дайте характеристику становленню Хорватської держави.
50. Охарактеризуйте діяльність князя Томислава.
51. Визначте особливості прийняття християнства на хорватських землях.
52. Проаналізуйте ідеологію та діяльність «глаголяшів».
53. Зробіть аналіз соціально-економічного устрою середньовічної Хорватської держави.
54. Проаналізуйте розділ хорватських земель в часи пізнього

середньовіччя.

55. Визначте особливі риси середньовічної хорватської культури.
56. Дайте аналіз розквіту Далмації та Дубровника в XII-XV ст.
57. Встановіть основні напрями завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
58. Проаналізуйте особливості територіально-судового устрою слов'ян на підосманській території.
59. Простежте умови життя й господарства слов'янських народів під владою турків-османів.
60. Зробіть аналіз культури південних слов'ян в умовах османського панування.

3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ МОДУЛІВ ДИСЦИПЛІНИ ТА ІНДЗ ЗА II СЕМЕСТР

3.1. Змістовий модуль №3 “СЛОВ’ЯНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У СЕРЕДНЬОВІЧНУ ДОБУ”

ТЕМА 3.1. Слов’яни Центральної Європи в період раннього середньовіччя

Зміст теми:

Розселення слов’ян на землях Центральної Європи (за межами первісного ареалу проживання). Слов’яни між германцями, Аварським каганатом і Франкською державою.

Перші військово-політичні об’єднання та становлення державності. “Держава Само”. Карантанія. Велика Моравія та її значення для історії й культури Центральної Європи й середньовічного слов’янства.

Подальша історична доля полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов’ян.

Література до теми:

- ✓ Данилова Г.М. Проблемы генезиса феодализма у славян и германцев: Сравнительный анализ франкских, древнерусских, хорватских, сербских и польских источников / Г.М.Данилова. — Петрозаводск, 1974.
- ✓ История культур славянских народов: В 3-х т. — Т. 1. Древность и Средневековье. — М., 2003.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч. 1.
- ✓ Історія південних та західних слов’ян: Підруч. для студ. іст. фак. вузів / Ред. Гранчак І.М., Кізченко А.Ф., Чорній В.П. — К., 1987.
- ✓ Кобычев В.П. В поисках прародины славян / В.П.Кобычев. — М., 1973.
- ✓ Наливайко В. Гуситський рух і Україна: З історії чесько-українських зв’язків / В.Наливайко // Хроніка-2000. — 1999. — №25/26. — С. 76-88.
- ✓ Очерки истории культуры славян. — Вып. 1. — М., 1996.

- ✓ Пахльовська О. Польша-Україна-Росія: Бермудський трикутник: слов'янські народи в пошуках справжньої батьківщини / О.Пахльовська // Сучасність. — 2008. — №3/4. — С. 60-80.
- ✓ Петров Н. Походження слов'ян / Н.Петров. — К., 1972.
- ✓ Практикум з історії середніх віків / Укл. Кривонос В.П. — Львів, 1999.
- ✓ Свердлов М.П. Общественный строй у славян в VI — начале VII века / М.П.Свердлов // Советское славяноведение. — 1977. — №3.
- ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В.Седов. — М., 1968.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987. — Т. 1.
- ✓ Цебрій І.В. Особливості соціокультурного розвитку чеських земель в добу раннього та класичного середньовіччя / І.В.Цебрій // Історична пам'ять: науковий зб. — Полтава: АСМІ, 2008. — Вип. 2. — С. 177-184.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

**Особливості ранньосередньовічного розвитку
слов'янських народів Центральної Європи (2 год.)**

План:

1. Політична ситуація в слов'янських землях Центральної Європи.
2. Соціально-економічне становище західних слов'ян у середні віки.
3. Особливості культурного розвитку слов'ян Центральної Європи.

Б) Семінарське заняття №11:

Перші держави західних слов'ян (2 год.)

План:

1. «Держава» Само.
2. Великоморавська держава.
3. Вендська протодержава слов'ян.

Методичні рекомендації:

Дане семінарське заняття передбачає вивчення того періоду історичного розвитку західних слов'ян, коли в їх суспільствах

виникали додержавні та перші протодержавні політичні утворення — племінні об'єднання, військові союзи чи етнічні «держави». Необхідно з'ясувати спільне та відмінне в цих процесах, загальне та особливе в тенденціях історичного розвитку.

Відповідаючи на перше запитання семінарського заняття варто окреслити місце «держави» купця Само в державотворчому процесі західних слов'ян у ранньому середньовіччі.

При розкритті другого питання необхідно проаналізувати умови виникнення Моравської держави, розкрити головні напрями німецької експансії на її землі, охарактеризувати просвітницьку діяльність Кирила та Мефодія, визначити причини занепаду та культурне значення Великоморавського князівства.

Останнє питання слід розкривати через призму діяльності князя Готшалка та Крутого. Варто з'ясувати причини утворення, межі території та причини занепаду Вендської «держави» слов'ян, а також окреслити долю слов'ян після її остаточного розпаду в 1129 році.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 3.2. Становлення та розвиток середньовічної Чеської держави

Зміст теми:

Історико-географічна область Богемія та її населення наприкінці античного часу і в раннє середньовіччя. Князь Борживій і утворення Чеського князівства.

Територіально-політична експансія та внутрішня консолідація Чеського князівства. Утвердження християнства та освоєння великоморавської спадщини. Проникнення Кирило-Мефодіївської традиції.

Розвиток залежності від Священної Римської імперії та утворення єдиної церковної організації (Празьке єпископство). Вхідження в орбіту церковно-політичного та культурного впливу середньовічного західного християнства. Становлення чеського етнополітичного ареалу та формування середньовічної чеської народності.

Політична роздробленість та відновлення єдиної держави.

Колонізаційний процес. Утвердження королівського достоїнства та особливості державно-політичного становища Чехії у складі Священної Римської імперії.

Розквіт середньовічної Чехії за правління династії Люксембургів. Чехія та імперська політика Карла Люксембурга. Наростання кризових явищ. Ян Гус, його попередники та наступники. Передумови гуситського руху. Політична боротьба в 1415-1419 рр. Повстання гуситів. Чашники, таборити та пікарди. Чотири празькі статті, їх трактування напрямками гуситів. Розгром гуситами хрестових походів. Проблема гусизму на Базельському соборі. Угода та об'єднання чашників і католиків. Битва біля Ліпан і поразка таборитів. Джерела та історіографія гуситського руху. Його значення для історії й культури середньовічної Чехії та середньовічного західного християнства.

Джерела:

- ✓ Борьба с гуситским движением // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 189.
- ✓ Взгляды радикального крыла гуситов. Из проповедей Яна Желивского // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 192-193.
- ✓ Гус Я. Про церкву: Фрагменти з трактату. 1413 // Хроніка-2000. — 1999. — №25-26. — С. 89-106.
- ✓ О делах таборитов // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 188.
- ✓ О княжеской власти. Из "Чешской Хроники" Козьмы Пражского // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 171-172.
- ✓ О князе Моймире // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 169.
- ✓ О правлении князей Ростислава и Святополка // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 170.

- ✓ О свержении коншелов нового города // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 187-178.
- ✓ Програма таборитов. Учение о конце света // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 190-191.
- ✓ Реформа Пражского университета. Из декрета короля Вацлава IV в г. Кутна гора // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 184.
- ✓ Собрания на горах. Основания табора // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 187.
- ✓ Таборитские статьи // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 190.
- ✓ Таборитское войско // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма.
- ✓ Четыре Пражские статьи // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 189-190.
- ✓ Ян Гус и Констанцкий собор (1414-1415). Из "Гуситской хроники" Лаврентия из Бржезовой // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 186.
- ✓ Ян Гус о вифлиемской часовне. Из апелляции Яна Гуса к папе (1410) // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 183-184.
- ✓ Ян Гус о Кутногорском декрете. Из сочинений Яна Гуса // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 184-185.
- ✓ Ян Гус о церкви и Библии. Из сочинений Яна Гуса // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 185.

Література до теми:

- ✓ Антологія чеської і словацької філософії / Общ. ред. Е.А.Сафронової і М.А.Хевеши. — М., 1982.
- ✓ Беляєва Г.П. Общественные и государственно-правовые взгляды Яна Гуса / Г.П.Беляева // Учен. зап. Ленингр. ун-та. Сер. юрид. наук. — Ленинград, 1958. — Вып. 10.
- ✓ Гусакова Н.А. Из истории борьбы плебейской оппозиции против феодально-католической реакции в начале гуситского движения (1419-1422 гг.) / Н.А.Гусакова. — Минск, 1963.
- ✓ Гуситское движение в освещении современников. Источники и материалы для практических занятий / Сост. и пер. Л.П.Лаптева. — М., 1992.
- ✓ История средних веков (XV-XVII века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, В.Я.Шевеленко. — М., 1981. — Ч. 2.
- ✓ Історія південних та західних слов'ян: Підруч. для студ. іст. фак. вузів/ ред. Гранчак І.М., Кізченко А.Ф., Чорній В.П. — К.: Вища школа, 1987.
- ✓ Лаптева Л.П. Гуситское движение в Чехии / Л.П.Лаптева. — М., 1990.
- ✓ Лаптева Л.П. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма (до 1848 г.) / Л.П.Лаптева. — М., 1985.
- ✓ Лаптева Л.П. Русская историография гуситского движения (40-е годы XIX в. — 1917 г.) / Л.П.Лаптева. — М., 1978.
- ✓ Махун С. Непереможний вождь таборитів / С.Махун // Народна армія. — 2000. — 31 травня. — С. 8.
- ✓ Наливайко Д. Гуситський рух і Україна: З історії чесько-українських зв'язків / Д.Наливайко // Хроніка-2000. — 1999. — №25-26. — С. 76-88.
- ✓ Ненашева З.С. Исследование истории Чехии и Словакии в XX в. / З.С.Ненашева // Новая и новейшая история. — 2006. — №4. — С. 106-113.
- ✓ Озолин А.И. Бюргерская оппозиция в гуситском движении. Социально-политические требования / А.И.Озолин. — Саратов, 1973.
- ✓ Озолин А.И. Из истории гуситского движения / А.И.Озолин. — Саратов, 1962.
- ✓ Озолин А.И. Томаш Штитный — идеолог дворянского крыла бюргерской оппозиции в предгуситской Чехии / А.И.Озолин //

Славянський збірник. — Саратов, 1972.

- ✓ Озолин А.И. Ян Гус о феодальном государстве / А.И.Озолин // Вопросы славянской филологии. — Саратов, 1963.
- ✓ Рубцов Б. Гуситские войны. — М., 1955.
- ✓ Рубцов Б. Подвиги таборитов. — М., 1961.
- ✓ Рубцов Б. Ян Гус. — М., 1958.
- ✓ Сазонова А.С. Социально-политические и национальные требования в учении Яна Гуса / А.С.Сазонова // Учен. зап. Ин-та славяноведения. — М., 1958. — Т. 16.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1963. — Т. 2.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х т. / Отв. ред. М.М.Фрейденберг. — Минск, 1987. — Т. 1.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

**Еволюція середньовічної Чеської держави.
Гуситська революція (6 год.)**

План:

1. Формування держави Пржемысловців.
2. Політична ситуація в Чехії у XIV — на початку XV століття.
3. Історіографія Гуситської революції в Чехії.
4. Передумови та причини Гуситської революції.
5. Гуситські війни: причини, хід і результати.
6. Завершення Гуситської революції.
7. Значення Гуситської революції для Чехії та Європи.

Б) Семінарське заняття №12-13:

Гуситський рух у Чехії (4 год.)

План:

1. Учення Яна Гуса:
 - а) відображення стану католицької церкви;
 - б) погляди на державу і суспільно-політичні відносини;
 - в) національні вимоги, захист Кутногорського едикту.
2. Програмні вимоги гуситів:
 - а) чотири празькі статті (артикули);
 - б) дванадцять статей таборитів.
3. Таборитський радикалізм:
 - а) уявлення про шляхи викорінення соціального зла;
 - б) погляди на устрій майбутнього суспільства.

* * *

4. Діяльність Яна Гуса та початок гуситського руху.
5. Перший етап гуситських воєн.
6. Другий етап: військові перемоги гуситів і їх походи за межі Чехії.
7. Завершальний період гуситської революції: наслідки руху.

Методичні рекомендації:

Гуситський рух був важливою і яскравою подією не лише в історії чеського народу, але й всієї Європи. Від попередніх соціальних конфліктів він відрізнявся чітко сформульованою ідеологією, поєднанням боротьби проти соціального гноблення з прагненням до національної рівноправності.

Були вироблені різні програми зміни існуючого суспільного устрою — аж до його ліквідації. Стрижнем цього руху була боротьба різних сил чеського суспільства за реалізацію їхніх програмних вимог. Ця боротьба, в якій умовно виділяють два головних етапи, тривала кілька десятків років. На першому, підготовчому етапі (1400-1419), визначалися і протиставлялися основні суспільні сили, формувалася ідеологія руху. Другий етап (1419-1471) характеризується спробою змінити суспільний устрій, тому у сучасній історичній літературі його трактують як "гуситська революція". У ній виділяють три фази: 1419-1421 — період радикалізації вимог; 1422 — середина 30-х років — боротьба між різними таборами всередині руху та проти іноземної інтервенції; середина 30-х років — 1471 — дальший розвиток і згасання руху.

Під час семінарського заняття студенти опрацьовують найважливіші документи, пов'язані з гуситським рухом. Рекомендовані тексти характеризують не весь рух у цілому, а лише програмні вимоги, позиції окремих груп та організаційні принципи повсталих. Зазначимо, що окремі документальні тексти взято з "Гуситської хроніки", автором якої є Лаврентій з Бржезової. Він був свідком і учасником гуситського руху, ставився прихильно до вчення і проповідей Яна Гуса. Належав до празького бюргерства, яке посідало в гуситському русі особливу позицію. Лаврентій обстоював погляди поміркованих гуситів.

Опрацьовуючи дослідницьку літературу і документальні матеріали, передусім треба звернути увагу на такі питання:

- ідейні (богословські) причини руху;

- майнові вимоги празького бюргерства;
- бюргерські претензії до католицизму;
- особливості вчення Яна Гуса;
- національні вимоги;
- початкова організація таборитів;
- остаточне оформлення таборитів;
- празька програма гуситів;
- програмні статті таборитів;
- відмінності між празькою програмою і радикальними вимогами таборитів;
- особливості догматів іспанських, угорських і трансільванських таборитів.

Друге семінарське заняття присвячене аналізу діяльності гуситів упродовж XV ст. у Чехії. У його ході необхідно розглянути основні віхи життя та діяльності Яна Гуса як основного ідеолога гуситського руху та ініціатора його розгортання в Чехії на початку XV ст.

Необхідно також з'ясувати особливості різних періодів гуситських воєн, проаналізувати основні успіхи та невдачі гуситів у їх ході тощо. Варто визначити причини перемог гуситів в Чехії та його вплив на сусідні держави. Також слід назвати причини втрати Чехією своєї політичної незалежності та визначити місце й історичне значення гуситського руху для життя всієї Європи.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 3.3. Втрата Чехією політичної самостійності

Зміст теми:

Становлення станової організації й режиму станової монархії. Утвердження австрійських Габсбургів на чеському троні. Особливості державно-політичної, конфесійно-культурної ситуації.

Боротьба чеських станів проти політики централізації та Контрреформації і їх співробітництво зі станами інших габсбургських володінь. Повстання чеських станів і битва біля Білої гори. Чеські землі в період Тридцятирічної війни. Відновлення та зміцнення влади

Габсбургів і втрата Чехією політичної самостійності. Політика Габсбургів у чеських землях та її наслідки для історії й культури чеського народу.

Література до теми:

- ✓ Антология чешской и словацкой философии / Общ. ред. Е.А.Сафроновой и М.А.Хевеши. — М., 1982.
- ✓ История средних веков (XV-XVII века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, В.Я.Шевеленко. — М., 1981. — Ч. 2.
- ✓ Історія південних та західних слов'ян: Підруч. для студ. іст. фак. вузів/ ред. Гранчак І.М., Кізченко А.Ф., Чорній В.П. — К.: Вища школа, 1987.
- ✓ Лаптева Л.П. Гуситское движение в Чехии / Л.П.Лаптева. — М., 1990.
- ✓ Лаптева Л.П. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма (до 1848 г.) / Л.П.Лаптева. — М., 1985.
- ✓ Озолин А.И. Бюргерская оппозиция в гуситском движении. Социально-политические требования / А.И.Озолин. — Саратов, 1973.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1963. — Т. 2.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х т. / Отв. ред. М.М.Фрейденберг. — Минск, 1987. — Т. 1.
- ✓ Цебрій І.В. Дискусійні питання слов'янської історії: особливості соціально-економічного та культурного розвитку західнослов'янських промислових центрів у добу середньовіччя / Полт. держ. пед. ун-т імені В.Г.Короленка / І.В.Цебрій. — Полтава: ПДПУ, 2007. — 12 с. — (Комп'ютерний файл). — Режим доступу: <http://library.pdpu.poltava.ua/docs/Цебрій1.doc>

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекційна робота не передбачена робочим планом.

Б) Семінарське заняття №14:

Утрата Чехією політичної самостійності (2 год.)

План:

1. Суспільно-економічний розвиток Чехії після Гуситської революції.
2. Правління І.Подєбрада в Чехії.
3. Чехія під владою династії Ягеллонів.
4. Приєднання чеських земель до австрійської монархії Габсбургів.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи перше питання семінарського заняття, необхідно з'ясувати вплив Гуситської революції на суспільно-економічне становище чеських земель, розглянути стан економіки, внутрішнього ринку та торговельних зв'язків Чехії із зарубіжжям у другій половині XV століття.

Наступне питання стосується періоду правління «гуситського короля» I. Подебрада упродовж 1458-1471 років. Варто охарактеризувати його внутрішню та зовнішню політику, відносини з П. Хельчицьким та Фрідріхом III, а також визначити наслідки політики короля Подебрада.

Третє питання передбачає аналіз економічного та політичного життя чеських земель упродовж правління королів династії Ягеллонів. Необхідно проаналізувати земельний статут «Законник Владислава», селянські рухи та повстання, страйки робітників металургійних підприємств і шахт, вимоги та цілі народних рухів тощо упродовж кінця XV століття — початку XVI століття.

При розгляді студентами четвертого питання семінарського заняття необхідно визначити причини та передумови передачі чеської корони австрійському королю Фердинанду Габсбургові, а також наслідки цього кроку для чеських земель, чеської державності та загалом Європи. У цілому крайньою хронологічною межею семінарського заняття будуть 30-ті роки XVI століття.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 3.4. Словачки у середньовічну добу

Зміст теми:

Включення словацьких територій до Угорського королівства упродовж X-XI ст. Адміністративно-територіальна організація. Економічний розвиток Словаччини та соціальна структура суспільства.

Словаччина в умовах феодальної роздробленості. Матуш Чак Тренчинський. Становище словацьких міст у XIV ст.

Словаччина в центрі боротьби за угорську корону. Діяльність «братиків». Словаччина в монархії Габсбургів (початок XVI ст.).

Література до теми:

- ✓ Європа в середні віки: економіка, політика, культура: Сборник статей (К 80-літтю акад. С.Д.Сказкіна) / Ред. колегія: д-р ист. наук З.В.Удальцова. — М., 1972.
- ✓ Історія южних і західних слов'ян. — М., 1957.
- ✓ Історія южних і західних слов'ян. Курс лекцій. — М., 1979.
- ✓ Історія южних і західних слов'ян. Курс лекцій / Под ред. Г.Ф.Матвеева і З.С.Ненашевої. — М., 1998. — Т. 1-2.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1987.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в європейській історії і цивілізації / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ Істориографія історії южних і західних слов'ян. Учебное пособие. — М., 1987.
- ✓ Істочниковедение історії южних і західних слов'ян (феодалний період) / Отв. редактор Л.П.Лаптева. — М., 1999.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція не передбачена робочим планом.

Б) Семінарське заняття не передбачене робочим планом.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

* * *

ТЕМА 3.5. Виникнення і розвиток ранньосередньовічної Польської держави

Зміст теми:

Польські землі у найдавніші часи. Поява і розселення слов'ян на польських землях. Союзи племен.

Династія П'ястів. Виникнення держави та запровадження християнства. Зовнішня політика князів Мешка I та Болеслава Хороброго.

Криза монархії та її подолання. Болеслав II Сміливий і Болеслав III Кривоустий. Політична роздробленість. Внутрішні чинники

подолання роздробленості.

Формування польської шляхти. Становище церкви. Культура та освіта в X-XIII ст. у Польщі.

Джерела:

- ✓ О князе Мешко и его дружине // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 210-211.
- ✓ Польское королевство при Болеславе. Из «Хроники» Галла Анонима // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма.
- ✓ «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI-XIII веков / Под ред. В.Л.Янина. — М., 1987.

Література до теми:

- ✓ Бровко Н.П. Генезис міст Польщі в IX — XIII століттях / Н.П.Бровко // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Історія. — 2000. — Вип. 43. — С. 32-37.
- ✓ Всемирная история: В 24-х томах. — Минск, 1996. — Т. 7.
- ✓ Головко А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — I трети XIII вв. / А.Б.Головко. — К., 1988.
- ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
- ✓ Историография истории южных и западных славян. Учебное пособие. — М., 1987.
- ✓ История Польши: В 3-х томах. — М., 1954. — Т. 1.
- ✓ История средних веков (V-XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч. 1; 1981. — Ч. 2.
- ✓ История южных и западных славян. Курс лекций / Под ред. Г.Ф.Матвеева и З.С.Ненашевой. — М., 1998. — Т. 1-2.
- ✓ История южных и западных славян. Курс лекций. — М., 1979.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957.
- ✓ Источниковедение истории южных и западных славян (феодальный период) / Отв. ред. Л.П.Лаптева. — М., 1999.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.

- ✓ Історія південних і західних слов'ян. Підручник. — К., 1987.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. — К., 1959.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3-х кн. — Кн. 2. Середньовіччя і нові часи. — К., 1995.
- ✓ Манусевич А.Я. Очерки по истории Польши / А.Я.Манусевич. — М., 1952.
- ✓ Миллер А.И. Очерк польской истории (X в. — 1918 г.) / А.И.Миллер // Преподавание истории в школе. — 1990. — №1.
- ✓ Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI — XII вв.). — М., 1991.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1-3.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х т. — Минск, 1987-1991. — Т. 1.
- ✓ Шпуляк А. Гнезно — образ живої традиції / А.Шпуляк // Пам'ять століть. — 2006. — №5. — С. 12-22.
- ✓ Якубский В.А. Славяне в древности. Первые государственные образования у южных и западных славян / В.А.Якубский // Очерки истории южных и западных славян. — Ленинград, 1957.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Розвиток ранньосередньовічної Польської держави (2 год.)

План:

1. Виникнення держави в поляків.
2. Прийняття християнства Польщею.
3. Зовнішня політика за правління Мешка I та Болеслава I.
4. Політична криза у 1030-х рр. і політичний розвиток у 1040-х — 1130-х рр.
5. Суспільно-політичний устрій давньопольської держави.
6. Період роздробленості Польської держави.

Б) Семінарське заняття №15:

Ранньосередньовічна Польська держава (2 год.)

План:

1. Виникнення держави та запровадження християнства на польських землях.

2. Внутрішня політика Мешка I та Болеслава Хороброго.
3. Війни з Німецькою державою та Київською Руссю.
4. Криза монархії та політична роздробленість.

Методичні рекомендації:

Пропонована тема охоплює широке коло питань з початкової історії формування польської державності: аналіз суспільно-політичного та економічного розвитку давньої польської держави у IX-X століттях, порівняння народу до самостійності, війни зі своїми територіальними сусідами, необхідність укладення Будишинського миру та його наслідки для польської держави.

Розкриваючи характер війн з Німецькою імперією, слід зупинитися на значенні окресленого періоду для Польщі, необхідності укладання так званого Будишинського миру. Аналізуючи джерельну базу з даного питання, виявити економічні та географічні передумови польсько-німецьких війн, охарактеризувати стан дієздатності та оснащеності польської армії.

Необхідно з'ясувати причини повстання 1037 р., встановити особливості його ходу, відзначити результати та значення для історії Польщі. Показати глибину кризи польської монархії та чинники політичної роздробленості упродовж XI-XIII століть.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (4 год.).

* * *

ТЕМА 3.6. Відбудова та розвиток середньовічної Польської держави (XIV-XVI ст.)

Зміст теми:

Процес відродження державності. Владислав Локетек. Діяльність і реформи Казимира Великого. Розширення території Польського королівства й адміністративно-територіальний поділ. Центральна влада, шляхетський стан і його привілеї. Формування станової монархії.

Кревська унія. Велика війна з Тевтонським орденом, Грюнвальдська битва. Зростання міжнародних впливів Польщі. Унія з Угорщиною. Тринадцятирічна війна. Народна та шляхетська культура.

Формування середньовічної нації. Польська література, освіта та мистецтво.

Політична боротьба у 1500-1560-х роках. Фільварково-панщинна система. Міста. Торгівля.

Джерела:

- ✓ Аноним Галл. Хроника и деяния князей и правителей польских. — М., 1961.
- ✓ Длугош Ян. Грюнвальдская битва. — М., 1962.
- ✓ Крестьянский «выход». Из «Свода обычаев земли Ленчицкой» // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 216.
- ✓ Крестьянский «выход». Из «статутов Казимира III» // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 216.
- ✓ О крестьянском имуществе. Из «статутов Казимира III» // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 215.
- ✓ Оформление сословных привилегий светских феодалов. Из Кошицкого привилея (1374) // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 218.
- ✓ Сеймики и государственная власть. Из «Нешавских статутлов» // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма. — С. 219.
- ✓ Судебные права вотчинников. Из решения короля Казимира III // Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3 т. — Минск, 1987-1989. — Т. I: Эпоха феодализма.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х томах. — Минск, 1996. — Т. 7.
- ✓ Ермоленко О. Королева Ядвига / Ольга Ермоленко // Счастливая. — 2010. — №1. — С. 57-61.
- ✓ Забловський А. Українсько-польська модель міжетнічних взаємин (XI-XVII ст.) / А.Забловський // Народна творчість та етнографія. — 2004. — №3. — С. 62-69.
- ✓ Иванова О.В. К вопросу о характере земельной ренты в Малой Польше в XVI-XVII вв. / О.В.Иванова // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1960. — К., 1962.

- ✓ Исаевич Я.Л. Гродские и земские акты — важнейший источник по истории аграрных отношений в Речи Посполитой в XV-XVIII вв. / Я.Л.Исаевич // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1961. — Рига, 1963.
- ✓ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. / Гл. ред. З.В.Удальцова. — М., 1986. — Т. 3.
- ✓ История Польши: В 3-х т. — М., 1954. — Т. 1.
- ✓ История средних веков (V–XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч. 1; 1981. — Ч. 2.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.) / В.І.Яровий та ін. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. — К., 1959.
- ✓ Історія південних та західних слов'ян: Підруч. для студ. іст. фак. вузів/ ред. Гранчак І.М., Кізченко А.Ф., Чорній В.П. — К., 1987.
- ✓ Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3-х кн. — Кн. 2. Середньовіччя і нові часи. — К., 1995.
- ✓ Манусевич А.Я. Очерки по истории Польши / А.Я.Манусевич. — М., 1952.
- ✓ Миллер А.И. Очерк польской истории (X в. — 1918 г.) / А.И.Миллер // Преподavanje истории в школе. — 1990. — №1.
- ✓ Разумовская Л.В. Очерки по истории польских крестьян в XV-XVI вв. / Л.В.Разумовская. — М., 1968.
- ✓ Разумовская Л.В. Очерки по истории польских крестьян. От древних времен до XV века / Л.В.Разумовская. — М.; Ленинград, 1958.
- ✓ Фоменкова В.М. Статуты Казимира III как источник по истории аграрных отношений в феодальной Польше / В.М.Фоменкова // Славянский архив. — М., 1963.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1-3.
- ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х т. — Минск, 1987-1991. — Т. 1.
- ✓ Якубский В.А. Проблемы аграрной истории средневековой Польши / В.А.Якубский. — Ленинград, 1975.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

**Розвиток середньовічної Польської держави
(XIV-XV ст.) (4 год.).**

План:

1. Відновлення Польської держави.
2. Територіальні зміни в Польському королівстві.
3. Адміністративний устрій Польщі в пізньому середньовіччі.
4. Соціально-економічні відносини в королівстві.
5. Внутрішня політика Казимира III і формування станової монархії.
6. Зовнішня політика наприкінці XIV — у XV ст.

Б) Семінарське заняття №16:

**Розквіт Польського королівства в період пізнього
середньовіччя (XIV-XVI ст.) (2 год.)**

План:

1. Відродження державності Польського королівства за Владислава Локетка.
2. Внутрішня та зовнішня політика Казимира III Великого.
3. Соціально-економічний розвиток Польщі в період правління династії Ягеллонів.
4. Формування станово-представницької монархії в Польщі упродовж XIV-XVI століть.
5. Особливості зовнішньої політики Польського королівства в означений період.

Методичні рекомендації:

Дана тема присвячена важливому періодові в розвитку середньовічної Польської держави, який тривав упродовж XIV — початку XVI століття. У цей час Польське королівство набуло рис класичної станової монархії та зуміло провести вдалу зовнішню політику аж до об'єднання з Великим князівством Литовським за умовами Кревської, а пізніше Люблінської унії в одну державу — Річ Посполиту.

Розглядаючи перше питання семінарського заняття необхідно простежити умови та причини відродження державності Польщі, проаналізувати цей процес за доступними джерелами та літературою, показати роль Владислава Локетка в подоланні феодальної роздробленості.

Друге питання повністю присвячене висвітленню реформ Казимира Великого, діяльність якого сприяла розширенню території Польського королівства та встановленню нового адміністративно-територіального поділу Польщі.

У наступному питанні необхідно проаналізувати політичний розвиток та устрій Польського королівства на рівні центральної та місцевої влади упродовж другої половини XIV — XVI століття. Показати зростання політичної влади шляхетського стану польської знаті та проаналізувати особливості його привілеїв.

Визначити головні риси станової монархії в Польському королівстві, яка остаточно утвердилася в Польщі на межі XV—XVI століть, необхідно при розгляді четвертого питання семінарського заняття.

Останнє питання передбачає аналіз основних напрямів зовнішньої політики Польського королівства наприкінці XIV — початку XVI ст. Необхідно встановити наслідки війн із Тевтонським орденом, унії з Литвою та Угорщиною тощо.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (4 год.).

* * *

ТЕМА 3.7. Культура центральноевропейських (західних) слов'ян в епоху середньовіччя

Зміст теми:

Освоєння західноевропейських впливів і розвиток феодальних відносин. Особливості місцевої духовно-релігійної та культурної ситуації. Доля Кирило-Мефодіївської традиції та культурно-мовний простір *Slavia Latina*.

Проникнення ренесансних впливів і становлення гуманістичної течії в духовній культурі слов'ян. Книгодрукування. Становлення літературних мов і розвиток релігійної та світської словесної творчості на їх основі. Розвиток ренесансної науки.

Реформаційні рухи та проблеми оновлення церковного життя. Контрреформація та католицька реформа. Особливості конфесійно-культурної ситуації у східнослов'янських землях майбутньої Речі Посполитої.

Література до теми:

- ✓ Всемирная история: В 24-х томах. — Минск, 1996. — Т. 7.
- ✓ Гайдай М. Ідеї Відродження і Бароко в слов'янському фольклорі / М.Гайдай // Народна творчість та етнографія. — 2006. — №1. — С. 79-89.
- ✓ Дмитриева Н.А. Краткая история искусств / Н.А.Дмитриева. — М., 1989.
- ✓ История зарубежного искусства. — М., 1984.
- ✓ История Польши: В 3-х томах. — М., 1954. — Т. 1.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.) / В.І.Яровий та ін. — К., 2001.
- ✓ Історія південних і західних слов'ян. — К., 1959.
- ✓ Історія південних та західних слов'ян: Підруч. для студ. іст. фак. вузів / Ред. Гранчак І.М., Кізченко А.Ф., Чорній В.П. — К., 1987.
- ✓ Історія світової культури. — К., 2001.
- ✓ Історія української та зарубіжної культури. — К., 2001.
- ✓ Польские мыслители эпохи Возрождения. Сборник текстов / Подбор, ред. и прим. И.С.Нарского. — М., 1960.
- ✓ Хрестоматія по истории средних веков / Под ред. Н.П.Грацианского и С.Д.Сказкина. — М., 1950.
- ✓ Хрестоматія по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1963. — Т. 2.
- ✓ Хрестоматія по истории южных и западных славян: В 3-х т. / Отв. ред. М.М.Фрейденберг. — Минск, 1987. — Т. 1.
- ✓ Цебрій І.В. Держава, суспільство і культура західних слов'ян у середньовічну добу / І.В.Цебрій // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. — Полтава, 2006. — С. 101-115.
- ✓ Цебрій І. Образ західнослов'янської жінки XIV століття за Біблією Велислава / І.Цебрій // Слов'янський збірник. — Полтава: Слов'янський клуб, 2007. — Вип. 6. — С. 38-43.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

**Культурний розвиток західних слов'ян
у епоху середньовіччя (2 год.)**

План:

1. Культурний розвиток у Польському королівстві.
2. Культура чеського народу в добу середньовіччя.

3. Середньовічна словацька культура: визрівання особливих рис і їх утвердження на етнічних землях.

Б) Семінарське заняття №17:

Середньовічна культура західних слов'ян (2 год.)

План:

1. Процеси культурної асиміляції в центральноевропейських слов'янських народів.
2. Проникнення ренесансних впливів і становлення гуманістичної течії в духовній культурі слов'ян.
3. Становлення літературних мов і розвиток словесної творчості.
4. Розвиток ренесансної науки.
5. Контрреформація і католицька реформа.

Методичні рекомендації:

У ході семінарського заняття студенти повинні визначити основні риси культурного розвитку центральноевропейських (західних) слов'ян в епоху середньовіччя. Необхідно зрозуміти унікальність культурного оточення та взаємовплив між слов'янськими народами та західноевропейськими державами.

Студенти повинні врахувати освоєння західними слов'янами західноевропейських впливів і розвитку феодалних відносин на їх культуру. Необхідно встановити особливості місцевої духовно-релігійної та культурної ситуації в середньовічну добу та визначити долю Кирило-Мefeldіївської традиції й культурно-мовного простору *Slavia Latina*.

Особливе значення для вивчення мають ренесансні впливи та гуманістична течія в духовній культурі слов'ян. Необхідно встановити передумови й проаналізувати процес становлення літературних мов і розвиток релігійної й світської словесної творчості на їх основі. Окремої уваги заслуговує аналіз розвитку ренесансної науки.

Також потрібно дослідити особливості реформаційних рухів і проблеми оновлення церковного життя на теренах західного слов'янства. Цікавим має бути виклад характерних рис Контрреформації та Католицької реформи центральноевропейських (західних) слов'ян.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (2 год.).

**3.2. Питання для самоконтролю
та модульного контролю студентів
із змістового модуля №3**

1. З'ясуйте особливості розселення слов'ян на землях Центральної Європи (за межами первісного ареалу проживання).
2. Визначте роль Великої Моравії для історії й культури Центральної Європи.
3. Проаналізуйте історичну долю полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.
4. Охарактеризуйте процес утворення та внутрішньої консолідації Чеського князівства.
5. Встановіть значення утвердження християнства та освоєння великоморавської спадщини Чехією.
6. Виділіть особливості становища Чехії у складі Священної Римської імперії.
7. Проаналізуйте розквіт середньовічної Чехії за правління династії Люксембургів.
8. Визначте особливості імперської політики Карла Люксембурга в Чехії.
9. Визначте передумови гуситського руху.
10. Проаналізуйте ідеологічну програму гуситського руху.
11. Охарактеризуйте діяльність Яна Гуса.
12. Дослідіть політичну боротьбу в 1415-1419 рр. у Чехії.
13. Дайте характеристику початковому етапу гуситського руху.
14. Проаналізуйте програму чашників у гуситському русі.
15. Проаналізуйте програму таборитів у гуситському русі.
16. Проаналізуйте програму пікардів у гуситському русі.
17. Визначте трактування «чотирьох празьких статей» різними напрямками гуситів.
18. Охарактеризуйте розгром гуситами хрестових походів.
19. Поясніть проблему гусизму на Базельському соборі та угоду між чашниками й католиками.
20. Проаналізуйте битву біля Ліпан і поразку таборитів.
21. Визначте значення гуситського руху для історії й культури середньовічної Чехії.
22. Визначте особливості становлення режиму станової монархії та утвердження австрійських Габсбургів на чеському троні.

23. Охарактеризуйте процес зміцнення влади Габсбургів і втрати Чехією політичної самостійності.
24. Проаналізуйте долю Словаччини в складі Угорського королівства.
25. Визначте долю Словаччини в системі монархії Габсбургів і проаналізуйте діяльність братиків.
26. Опишіть польські землі в найдавніші часи.
27. Розкрийте роль династії Пястів у виникненні польської державності.
28. Охарактеризуйте процес запровадження християнства в Польській державі.
29. Дайте характеристику діяльності князя Мешка I.
30. Визначте основні риси політики князя Болеслава Хороброго.
31. Проаналізуйте діяльність князя Болеслава II Сміливого.
32. Дайте характеристику зовнішньої та внутрішньої політики князя Болеслава III Кривоустого.
33. Встановіть причини політичної роздробленості Польської держави.
34. Визначте внутрішні та зовнішні чинники подолання роздробленості Польської держави.
35. Проаналізуйте культуру та освіту Польської держави в X-XIII ст.
36. Охарактеризуйте діяльність Владислава Локетка.
37. Дайте характеристику діяльності та реформам Казимира Великого.
38. Проаналізуйте умови Кревської унії.
39. Визначте причини та наслідки війн Польської держави з Тевтонським орденом.
40. Розкрийте наслідки Грюнвальдської битви та Тринадцятирічної війни для Польського королівства.
41. Проаналізуйте унію Польського королівства з Угорщиною.
42. Поясніть особливості народної та шляхетської культури Польської держави.
43. Проаналізуйте особливості формування польської середньовічної нації.
44. Дайте характеристику польської літератури доби середньовіччя.
45. Визначте головні риси польського мистецтва доби середньовіччя.
46. Проаналізуйте освіту в середньовічному Польському королівстві.
47. Установіть значення проникнення ренесансних впливів до духовної культури слов'ян у період середніх віків.
48. Дайте характеристику виникненню та розвитку гуманізму в

культури західних слов'ян доби середньовіччя.

49. Проаналізуйте процес становлення літературних мов у західних слов'ян середньовіччя.
50. Порівняйте Реформацію, Контрреформацію та католицьку реформу на західнослов'янських землях.

3.3. Змістовий модуль №4

**“ОБ’ЄДНАННЯ РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
І ЗМІЦНЕННЯ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(XIII — ПОЧАТОК XVI СТОЛІТТЯ)”**

ТЕМА 4.1. Боротьба народів Русі за незалежність у XIII-XV ст.

Зміст теми:

Передумови завоювання монголо-татар. Завоювання монголів і наступ на Русь. Оборона Північно-Західної Русі. Встановлення «монгольського іга».

Відносини Русі та Золотої Орди. Визвольна боротьба народів Русі за звільнення від «іга». Основні військові події.

Наслідки «монголо-татарського іга».

Джерела:

- ✓ Великая Яса // Чукаева В.А. Русские княжества и Золотая Орда. 1243-1350 гг. — Днепропетровск, 1998. — С. 133-149.
- ✓ Плано Карпіні. Побут татар у XIII ст. // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 136-142.
- ✓ Похід Батия на Русь // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 127-129.
- ✓ Слово про загибель Руської землі // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 131-132.
- ✓ «Сокровенне сказання про покоління монголів». Легенди про Чингізхана // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 116-121.

Література до теми:

- ✓ 625 лет. Тайны Куликова поля: (Тема номера) // Родина. — 2005. — №9. — С. 3-113.
- ✓ Бачинин В.А. Золотая Орда как фактор русской социокультурной жизни / В.А.Бачинин // Вопросы культурологии. — 2008. — №4. — С. 26-29.
- ✓ Бурцев И. Первое поле ратной славы России: История

- Куликовской битвы вызывает еще много вопросов / И.Бурцев, И.Пешехонов // История (Приложение к газете «Первое сентября»). — 2005. — Ноябрь (№21). — С. 6-12.
- ✓ Верба И.А. Нашествие монголо-татар на Русь. Куликовская победа / И.А.Верба // История (приложение к газете «Первое сентября»). — 2002. — 16-31 июля (№27/28). — С. 8-24; 1-7 августа (№29). — С. 8-13.
 - ✓ Головкин О.Б. Держава Романовичів та Золота Орда (40-50-ті рр. XIII ст.) / О.Б.Головкин // Український історичний журнал. — 2004. — №6. — С. 3-16.
 - ✓ Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л.Н.Гумилев. — М., 1989.
 - ✓ Дубов И.В. Спорные вопросы этнической истории северо-восточной Руси IX-XIII вв. / И.В.Дубов // Вопросы истории. — 1990. — №5.
 - ✓ Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. / В.Л.Егоров. — М., 1985.
 - ✓ Ждан Б. Золота Орда / Б.Ждан // Визвольний шлях. — 1968. — №3. — С. 292-299; №4. — С. 415.
 - ✓ Каргалов В.В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси / В.В.Каргалов. — М., 1967.
 - ✓ Каргалов В.В. На границах Руси стоят крепко! Великая Русь и Дикое Поле. Противостояние XIII- XVIII вв. / В.В.Каргалов. — М., 1998.
 - ✓ Каргалов В.В. Освободительная борьба Руси против монголо-татарского ига / В.В.Каргалов // Вопросы истории. — 1969. — №2, 3, 4.
 - ✓ Каца Л.А. История России VIII-XV вв. / Л.А.Каца, А.Л.Юрганов. — М., 1993.
 - ✓ Кизилов Ю.А. Земли и княжества Северо-Восточной Руси в период феодальной раздробленности (XII-XV вв.) / Ю.А.Кизилов. — Ульяновск, 1982.
 - ✓ Кирпичников А.Н. Ледовое побоище 1242 г. (Новое осмысление) / А.Н.Кирпичников // Вопросы истории. — 1994. — №5. — С. 162-170.
 - ✓ Ключевский В.О. Курс русской истории / В.О.Ключевский // Сочинения: В 9-ти т. — М., 1987-1990. — Т. 1-2.
 - ✓ Крадин Н.Н. Империя Чингисхана в новых западных

- исследованиях // Н.Н.Крадин // Вопросы истории. — 2010. — №5. — С. 9-24.
- ✓ Кульпин Э.С. Золотая Орда: судьбы поколений / Э.С.Кульпин // Восток. — 2006. — №6. — С. 26-41; 2007. — №1. — С. 44-55.
 - ✓ Кучкин В.А. Русь под игом: как это было / В.А.Кучкин. — М., 1991.
 - ✓ Лимонов Ю.А. Владимиро-Суздальская Русь. Очерки социально-политической истории / Ю.А.Лимонов. — Ленинград, 1987.
 - ✓ Мартышин О.В. Вольный Новгород. Общественно-политический строй и право феодальной республики / О.В.Мартышин. — М., 1992.
 - ✓ Мохнач В. Ничего не было: О татаро-монгольском иге / В.Мохнач // Огонек. — 2002. — №30. — С. 48-50.
 - ✓ Назаров В. Стояние на Угре / В.Назаров // Вокруг света. — 2007. — №10. — С. 152-162.
 - ✓ Насонов А.Н. Монголы и Русь / А.Н.Насонов. — М.-Л., 1940.
 - ✓ Нефедов С.А. Монгольские завоевания и формирование российской цивилизации / С.А.Нефедов // Вопросы истории. — 2006. — №2. — С. 113-123.
 - ✓ Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за независимость. XIII в. / В.Т.Пашуто. — М., 1956.
 - ✓ Подьяпольский А. Ловушка для рыцарской «свиньи»: (Ледовое побоище) / А.Подьяпольский // Родина. — 2002. — №3. — С. 35-39.
 - ✓ Сорокин П. Стремительная сеча: Невская битва: правда и вымысел / П.Сорокин // Родина. — 1997. — №10. — С. 29-32.
 - ✓ Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII вв. / П.П.Толочко. — К., 1980.
 - ✓ Трепавлов В.В. Золотая орда в XIV-XV веках / В.В.Трепавлов // Преподавание истории в школе. — 2004. — №2. — С. 25-29.
 - ✓ Трепавлов В.В. Кочевники южнорусских степей / В.В.Трепавлов // Преподавание истории в школе. — 2007. — №3. — С. 36-45.
 - ✓ Трубецкой Н.С. Наследие Чингизхана / Н.С.Трубецкой. — М., 1999.
 - ✓ Уолкер С.С. Чингиз-хан / С.С.Уолкер. — Ростов-на-Дону, 1998.
 - ✓ Фроянов И.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории

социальной и политической борьбы / И.Я.Фроянов. — М.-СПб., 1995.

- ✓ Шишов А.В. Александр Невский / А.В.Шишов. — Ростов-на-Дону, 1999.
- ✓ Цебрій І.В. Монгольська традиційна культура та її вплив на східнослов'янський світогляд / І.В.Цебрій // Історична пам'ять. — Полтава: АСМІ, 2006. — Вип. 2. — С. 151-158.
- ✓ Янин В.Л. Новгородские посадники / В.Л.Янин. — М., 1962.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Боротьба народів Русі за незалежність у XIII-XV ст. (2 год.)

План:

1. Політична роздробленість Київської Русі як фактор занепаду державності.
2. Передумови та доруські завоювання монголів.
3. Нашестя татаро-монголів на Русь.
4. Оборона Північно-Західної Русі та відносини Русі із Золотою Ордою.
5. Наслідки татаро-монгольського нашестя.

Б) Семінарське заняття №18:

Руські землі та Золота Орда (XIII-XV ст.) (2 год.)

План:

1. Установлення залежності руських земель від Золотої Орди.
2. Відносини руських князівств із Золотою Ордою.
3. Боротьба руських князівств проти татаро-монгольського нашестя:
 - а) внутрішні народні протиординські виступи;
 - б) битви на річках П'яні та Вожі;
 - в) Куликовська битва;
 - г) походи Едигея та Ахмата на Русь.
4. Наслідки золоординського іга для Русі.

Методичні рекомендації:

Дане семінарське заняття присвячене трагічному періоду історії східних слов'ян упродовж XIII-XIV століть, коли до внутрішніх негараздів у руських землях додалася залежність від Золотої Орди. Цей період руської історії пов'язаний із численними спробами східних слов'ян визволитися від іноземного гніту.

При розгляді першого питання семінарського заняття необхідно визначити передумови агресії азіатів проти Київської Русі, розглянути основні події, пов'язані з установами татаро-монгольського іґа та дати аналіз причин поразок руських військ.

У другому питанні слід розкрити особливості відносин між руськими князівствами та Золотою Ордою. Необхідно з'ясувати форми залежності від іноземних поневолювачів.

Третє питання передбачає аналіз спроб руських князівств боротися проти іґа; необхідно розповісти про найбільші військові заходи по визволенню від іноземного ярма та проаналізувати причини довгої тривалості такої залежності й неспроможності русичів до звільнення. Також потрібно розкрити особливості процесу визволення руських земель від татаро-монгольської навали упродовж другої половини XIV століття.

Останнє питання семінарського заняття вимагає розкриття наслідків золотоординського іґа для різних руських земель у трьох площинах: соціально-економічній, політико-цивілізаційній і культурно-духовній. Необхідно з'ясувати причини зміцнення північно-східних руських земель після повалення іґа.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (4 год.).

* * *

ТЕМА 4.2. Об'єднання руських земель та утворення Московської держави

Зміст теми:

Особливості та передумови об'єднання руських земель. Перший етап — возвеличення Москви та початок об'єднання. Боротьба за ярлик Великого князя Владимирського. Суперництво Москви й Твері. Економічне й військове зміцнення Московського князівства. Іван Калита та його сини. Причини возвеличення Москви.

Другий етап об'єднання. Завершення боротьби з Твер'ю. Початок боротьби з іґом. Куликовська битва. Подальше зміцнення Москви.

Династична війна другої чверті XV ст. Зміцнення князівської влади.

Третій етап. Завершення об'єднання руських земель. Приєднання Новгород, Твері. Завершення формування єдиної території. Боротьба за незалежність.

Формування загальноруських органів управління та особливої форми державності. Історичне значення утворення держави.

Соціально-економічний розвиток Московського князівства. Сільське господарство та селянство. Феодальне землеволодіння. Бояри та служилі люди. Місто й міське населення. Козацтво.

Джерела:

- ✓ Амвросій Контаріні. Москва за Івана III // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 245-246.
- ✓ Боротьба Василя Темного з Дмитрієм Шемякою за велике княжіння // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 219-223.
- ✓ Боротьба між більшими і меншими людьми // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 164-166.
- ✓ Герберштейн С. Записки о Московии / С.Герберштейн. — М., 1988.
- ✓ Договір Новгорода з німецькими містами та Готландом (1270) // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 169-171.
- ✓ Договірна грамота великого князя Дмитрія Івановича Донського з братом його князем Володимором Андрійовичем // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 201-203.
- ✓ Договірна грамота великого князя Дмитрія Івановича і його брата князя Володимира Андрійовича з великим князем тверським Михайлом Олександровичем // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 196-198.
- ✓ Духовна грамота Івана Даниловича Калити // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 191-192.
- ✓ Житие Александра Невского // Памятники литературы Древней Руси. XIII век. — М., 1981.

- ✓ Йосафат Барбаро. Москва наприкінці XV ст. // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 244-245.
- ✓ Кінець татарського іґа // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 241-244.
- ✓ Літописне оповідання про боротьбу з німецькими і шведськими лицарями // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 151-154.
- ✓ Москва в першій половині XIV ст. // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 185-187.
- ✓ Перша звістка про Москву // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 182-183.
- ✓ Повстання в Твері проти татар у 1327 р. // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 188.
- ✓ Подорож Гільбера де Ланноа до Новгороду і Пскова // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 171-172.
- ✓ Сигізмунд Герберштейн. Про владу московського государя і про його прийом послів // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 264-267.
- ✓ Сигізмунд Герберштейн. Російське військо // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 267-268.
- ✓ Сказання про Мамаєве побоїще // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 206-209.
- ✓ Судебник великого князя Івана III (1497 р.) // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 258-260.
- ✓ Убивство Андрія Боголюбського // Хрестоматія з історії СРСР. Т. I: 3 найдавніших часів до кінця XVII ст. — К., 1950. — С. 87-90.

Література до теми:

- ✓ Аграрная история Северо-Запада России: Вторая половина XV — начало XVI в. — Ленинград, 1971.

- ✓ Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в. / Отв. ред. Б.Д.Греков. — М., 1952-1964. — Т. 1-3.
- ✓ Алексеев Ю.Г. Аграрная и социальная история Северо-Восточной Руси XV-XVI вв. Переяславский уезд / Ю.Г.Алексеев. — М.-Ленинград, 1966.
- ✓ Алексеев Ю.Г. Развитие поместной системы в XVI в. / Ю.Г.Алексеев, А.И.Копанев // Дворянство и крепостной строй России XVI-XVIII вв. — М., 1975.
- ✓ Алферова Г.В. Русские города XVI-XVII веков / Г.В.Алферова. — М., 1989.
- ✓ Альшиц Д.Н. Начало самодержавия в России / Д.Н.Альшиц. — М., 1985.
- ✓ Артемьев А. Ледовое побоище и битвы XIV — начала XV в. на северо-западе Руси / А.Артемьев // Вопросы истории. — 1999. — №2. — С. 148-152.
- ✓ Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: В 3-х т. / А.С.Ахиезер. — М., 1991.
- ✓ Базилевич К.В. Внешняя политика Русского централизованного государства / К.В.Базилевич. — М., 1952.
- ✓ Бартош А. Великий князь киевский Юрий Долгорукий: (К 850-летию со времени кончины) / А.Бартош // Церковная православная газета. — 2007. — Грудень (№26). — С. 12-13.
- ✓ Бегичева В. Откуда есть пошла Москва? / В.Бегичева // Наука и религия. — 2007. — №9. — С. 24-27.
- ✓ Бочкарев В. О границах Можайского княжества в конце XIII-XIV в.: Опыт сравнительного анализа княжеских духовных грамот / В.Бочкарев // Вестник Московского университета. Серия 8. История. — 2000. — №3. — С. 87-98.
- ✓ Буганов В.И. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы / В.И.Буганов, А.А.Преображенский, Ю.А.Тихонов. — М., 1980.
- ✓ Будовниц И.У. Монастыри на Руси и борьба с ними крестьян в XIV-XVI веках / И.У.Будовниц. — М., 1966.
- ✓ Верба И.А. Первый государь всея Руси / И.А.Верба // Школа. — 1998. — №6. — С. 69-71.
- ✓ Вернадский Г.В. Россия в средние века: Пер. с англ. / Г.В.Вернадский. — Тверь; М., 2000.

- ✓ Веселовский С.Б. Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси / С.Б.Веселовский. — М.-Ленинград, 1947.
- ✓ Волович О. Олександр Невський — символ Росії або Парадокс російського міфотворення / О.Волович // День. — 2009. — 24 січня. — С. 7.
- ✓ Данилова Л.В. Сельская община в средневековой Руси / Л.В.Данилова. — М., 1994.
- ✓ Дегтярев А.Я. Русская деревня в XV-XVII веках. Очерк истории сельского расселения / А.Я.Дегтярев. — Ленинград, 1980.
- ✓ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. — М., 1950.
- ✓ Зимин А.А. В канун грозных потрясений / А.А.Зимин. — М., 1986.
- ✓ Зимин А.А. Витязь на распутье: Феодальная война в России XV в. / А.А.Зимин. — М., 1991.
- ✓ Зимин А.А. Россия на рубеже XV-XVI столетий / А.А.Зимин. — М., 1982.
- ✓ Ивина Л.И. Крупная вотчина Северо-Восточной Руси конца XIV — первой половины XVI в. / Л.И.Ивина. — Ленинград, 1979.
- ✓ История России в трех томах / Под ред. А.Н.Сахарова. — М., 1996.
- ✓ Кандоба И. Жизнь и деятельность Ивана Калиты / И.Кандоба // Молодая гвардия. — 2006. — №7/8. — С. 164-172.
- ✓ Каштанов С.М. Социально-политическая история России конца XV — первой половины XVI в. / С.М.Каштанов. — М., 1967.
- ✓ Киркевич В. Князь Юрий Долгорукий — легенда и правда / В.Киркевич // Секретные материалы XX века. — 2007. — Октябрь (№19). — С. 26-27.
- ✓ Кирпичников А.Н. Ледовое побоище 1242 г. (новое осмысление) / А.Н.Кирпичников // Вопросы истории. — 1994. — №5. — С. 162-170.
- ✓ Клюг Э. Княжество Тверское (1247-1485 гг.) / Э.Клюг. — Тверь, 1994.
- ✓ Клюг Э. Соперница Москвы: Тверское княжество (1247-1458) / Э.Клюг // Родина. — 1994. — №10. — С. 41-43.
- ✓ Ключевский В.О. Сказания иностранцев о Московском государстве / В.О.Ключевский. — М., 1991.

- ✓ Кобрин В.Б. Власть и собственность в средневековой России / В.Б.Кобрин. — М., 1985.
- ✓ Кобрин В.Б. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси / В.Б.Кобрин, А.Л.Юрганов // История СССР. — 1991. — №4.
- ✓ Колычева Е.И. Аграрный строй России XVI века / Е.И.Колычева. — М., 1987.
- ✓ Копанев А.И. Крестьянство русского Севера в XVI в. / А.И.Копанев. — Ленинград, 1978.
- ✓ Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н.И.Костомаров. — Кн. I-III. — М., 1990-1992.
- ✓ Кочин Г.Е. Сельское хозяйство на Руси конца XIII — начала XVI в. / Г.Е.Кочин. — М.-Ленинград, 1965.
- ✓ Кром М.М. Политический кризис 30-40-х годов XVI века / М.М.Кром // Отечественная история. — 1998. — №5.
- ✓ Кучкин В.А. Дмитрий Донской / В.А.Кучкин // Вопросы истории. — 1995. — №5.
- ✓ Кучкин В.А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В.А.Кучкин. — М., 1984.
- ✓ Леонтьев А.К. Образование приказной системы управления в Русском государстве / А.К.Леонтьев. — М., 1961.
- ✓ Мавродин В.В. Образование единого Русского государства / В.В.Мавродин. — Ленинград, 1951.
- ✓ Милов Л.В. Великорусский пахарь. Особенности российского исторического процесса / Л.В.Милов. — М., 1998.
- ✓ Милов Л.В. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса / Л.В.Милов // Вопросы истории. — 1992. — №4-5.
- ✓ Мининков Н.А. Донское казачество в эпоху позднего средневековья (до 1671 г.) / Н.А.Мининков. — Ростов-на-Дону, 1999.
- ✓ Мицик Ю. Опис Московської держави у хроніці О.Гваньїні / Ю.Мицик // Історичний журнал. — 2006. — №1. — С. 86-97.
- ✓ Нариси історії Росії: Пер. з рос. / За заг. ред. О.О.Чубар'яна; Рос. академія наук; Ін-т всесвітньої історії. — К., 2007.
- ✓ Носов Н.Е. Очерки по истории местного управления Русского государства первой половины XVI века / Н.Е.Носов. — М.-

Ленинград, 1957.

- ✓ Носов Н.Е. Становление сословно-представительных учреждений в России / Н.Е.Носов. — Ленинград, 1969.
- ✓ Панеях В.М. Кабальное холопство на Руси в XVI в. / В.М.Панеях — Ленинград, 1967.
- ✓ Платонов С.Ф. Лекции по русской истории / С.Ф.Платонов. — М., 1993.
- ✓ Полосин И.И. Социально-политическая история России XVI — начала XVII в. / И.И.Полосин. — М., 1963.
- ✓ Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. / А.Поссевино. — М., 1983.
- ✓ Пресняков А.Е. Российские самодержцы / А.Е.Пресняков. — М., 1990.
- ✓ Пронштейн А.П. Великий Новгород в XVI в. / А.П.Пронштейн. — Харьков, 1957.
- ✓ Романовы. Исторические портреты, 1613-1762 / Под ред. А.Н.Сахарова. — М., 1997.
- ✓ Сахаров А.М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А.М.Сахаров. — М., 1959.
- ✓ Сахаров А.М. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А.М.Сахаров. — М., 1969.
- ✓ Система государственного феодализма в России. Сб. статей. — М., 1993.
- ✓ Скрынников Р.Г. Трагедия Новгорода / Р.Г.Скрынников. — М., 1994.
- ✓ Смирнов И.И. Очерки политической истории Русского государства 30-50-х годов XVI века / И.И.Смирнов. — М.-Ленинград, 1958.
- ✓ Соловьев С.М. Сочинения. Кн. III-VII. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев. — Т. 5-13. — М., 1989-1991.
- ✓ Спорные вопросы отечественной истории XI-XVIII вв. — М., 1990.
- ✓ Станиславский А.А. Гражданская война в России XVII в. Казачество на переломе истории / А.А.Станиславский. — М., 1990.
- ✓ Судебники XV-XVI веков / Под ред. Б.Д.Грекова. — М.-Ленинград, 1952.

- ✓ Тихомиров М.Н. Россия в XVI столетии / М.Н.Тихомиров. — М., 1962.
- ✓ Хорошев А.С. Политическая история русской канонизации (XI-XVI вв.) / А.С.Хорошев. — М., 1986.
- ✓ Хорошкевич А.Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV — начала XVI в. / А.Л.Хорошкевич. — М., 1980.
- ✓ Чарушников В. Кто такой Александр Невский? / В.Чарушников // Москва. — 2003. — №5. — С. 189-197.
- ✓ Черепнин Л. Русские феодальные архивы XIV-XV веков: В 2-х т. / Л.Черепнин. — М., 1948-1951.
- ✓ Черепнин Л.В. Образование русского централизованного государства в XIV-XV веках / Л.В.Черепнин. — М., 1960.
- ✓ Шапиро А.Л. Проблемы социально-экономической истории Руси XIV-XVI вв. / А.Л.Шапиро. — Ленинград, 1977.
- ✓ Шилова А. Иван Калита / А.Шилова // Семья. — 2008. — Январь (№5). — С. 23.
- ✓ Шмидт С.О. Становление Российского самодержавства / С.О.Шмидт. — М., 1973.
- ✓ Шокарев С. Русские княжества в XIV-XV столетиях / С.Шокарев // История (Приложение к газете «Первое сентября»). — 2003. — 1-7 января (№1). — С. 2-9.
- ✓ Штепа П. Московство: Його походження, зміст, форми й історична тяглість / П.Штепа. — 6-е вид. — Дрогобич, 2007.

Види навчальної діяльності студентів:

A) Лекція:

Об'єднання руських земель і утворення Московської держави (XIV — початок XVI ст.) (6 год.)

План:

1. Політичний розвиток Північно-Східної Русі в XIV — першій половині XV ст.
2. Династична війна другої третини XV ст. у Московському князівстві.
3. Об'єднання північно-східних руських земель навколо Московського князівства.
4. Зовнішня політика Московського князівства.
5. Внутрішня політика Московського князівства.
6. Політична криза 30-40-х років XVI ст.

Б) Семінарське заняття №19-20:

Централізація Північно-Східної Русі навколо Москви (4 год.)

План:

1. Причини та передумови зміцнення Московського князівства у XIV-XV ст.
2. Політика Івана I Калити.
3. Діяльність Дмитрія Донського.
4. Династична війна в Московському князівстві.

* * *

5. Подальше об'єднання північно-східних руських земель навколо Москви упродовж XV — початку XVI ст.
6. Державний лад Московської держави кінця XV — початку XVI ст.
7. Соціально-економічне становище Московської держави.
8. Зовнішня політика Московської держави наприкінці XV — початку XVI ст.

Методичні рекомендації:

У першому питанні семінарського заняття необхідно з'ясувати причини та передумови централізації Північно-Східної Русі навколо Московського князівства упродовж XIV-XV століть, визначити фактори возвеличення Москви серед інших руських міст.

У другому та третьому питаннях варто проаналізувати внутрішню політику Івана I Калити та Дмитрія Донського, спрямовану на зміцнення Московського князівства та його перетворення на Московську державу.

Четверте питання семінару передбачає розкриття причин і ходу так званої династичної війни в Москві у другій половині XV століття, визначення нових тенденцій у розвитку Московської держави.

П'яте та шосте питання торкаються аналізу процесу подальшого об'єднання руських земель навколо Москви та з'ясування рис державного ладу князівства наприкінці XV — початку XVI століть.

Останні два питання другого заняття даної теми стосуються визначення особливостей соціально-економічного та зовнішньополітичного становища Московської держави упродовж кінця XV — початку XVI століття. Тут необхідно розкрити передумови виникнення централізованої Російської держави з абсолютною владою монарха — московського князя.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (4 год.).

**ТЕМА 4.3. Культура на руських землях
у XIV — на початку XVI ст.**

Зміст теми:

Загальні передумови культурного розвитку на руських землях у XIV-XVI ст. Розвиток літератури. Літературні жанри. Еволюція усної народної творчості. Народні й наукові знання на руських землях.

Особливості архітектури Московського князівства. Живопис та інші види образотворчого мистецтва на Русі в період пізнього середньовіччя.

Література до теми:

- ✓ Борисов Н.С. Церковные деятели средневековой Руси XIII-XVII вв. / Н.С.Борисов. — М., 1988.
- ✓ Ботвинник М. Откуда есть пошел букварь / М.Ботвинник. — Минск, 1983.
- ✓ Бычков В.В. Русская средневековая эстетика. XI-XVII века / В.В.Бычков. — М., 1992.
- ✓ Герберштейн С. Записки о Московии / С.Герберштейн. — М., 1988.
- ✓ Греков Б.И. Мир истории: русские земли XIII-XV вв. / Б.И.Греков. — М., 1986.
- ✓ Дмитриева Н.А. Краткая история искусств / Н.А.Дмитриева. — М., 1989.
- ✓ Зимин А.А. И.С.Пересветов и его современники / А.А.Зимин. — М., 1958.
- ✓ История России с древнейших времен до 1861 г. / Под ред. Н.И.Павленко. — М., 1996.
- ✓ История русской литературы XI-XVII веков / Под ред. Д.С.Лихачева. — М., 1980.
- ✓ Історія світової культури. — К., 2001.
- ✓ Історія української та зарубіжної культури. — К., 2001.
- ✓ Казакова Н.А. Вассиан Патрикеев и его сочинения / Н.А.Казакова. — М.-Ленинград, 1960.
- ✓ Казакова Н.А. Очерки по истории русской общественной мысли. Первая треть XVI в. / Н.А.Казакова. — Ленинград, 1970.
- ✓ Казакова Н.А. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV — начала XVI в. / Н.А.Казакова, Я.С.Лурье. — М.-

Ленинград, 1955.

- ✓ Карташев А.В. Очерки по истории русской церкви / А.В.Карташев. — Т. 1-2. — М., 1992-1993.
- ✓ Клибанов А.И. Реформационные движения в России в XIV — первой половине XVI в. / А.И.Клибанов. — М., 1960.
- ✓ Очерки русской культуры XVI в.: В 2-х ч. — М., 1977.
- ✓ Памятники литературы Древней Руси. Конец XV — первая половина XVI века. — М., 1984.
- ✓ Памятники литературы Древней Руси. Середина XVI века. — М., 1985.
- ✓ Практикум з історії середніх віків / Укл. Кривонос В.П. — Львів, 1999.
- ✓ Свак Д. К вопросу об оценке деятельности Ивана Пересветова / Д.Свак // Studia Slavica. — 1978.
- ✓ Сеницына Н.В. Максим Грек в России / Н.В.Сеницына. — М., 1977.
- ✓ Сеницына Н.В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.) / Н.В.Сеницына. — М., 1998.
- ✓ Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев // Сочинения: В 15-ти кн. — М., 1959-1966. — Кн. 2-4.
- ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3-х т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т. 1.

Види навчальної діяльності студентів:

А) Лекція:

Культура північноруських земель у XIV — на початку XVI ст. (2 год.)

План:

1. Освіта та наукові знання Московії.
2. Література Московської держави.
3. Мистецтво та архітектура Московії.

Б) Семінарське заняття №21:

Північно-руська культура Московської держави (XIV-XVI ст.) (2 год.)

План:

1. Освіта та наукові знання в Московській державі упродовж XIV — початку XVI століття.

2. Північно-руська література Московської держави:
 - а) літописання та хронографи;
 - б) полемічна література;
 - в) агіографічна література;
 - г) усна народна творчість.
3. Мистецтво в Московській Русі XIV — початку XVI століття.
4. Архітектура Московської держави XIV — початку XVI століття.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи перше питання необхідно з'ясувати рівень розвитку освіти та наукових знань упродовж XIV — початку XVI століття на північно-руських землях, визначити ступінь впливу іноземного поневолення на культурний розвиток Московської Русі.

У другому питанні потрібно показати основну проблематику та жанровість північно-руської літератури в післяіговий період. Варто проаналізувати значення відродження літописання та активізації складання хронографів для розвитку знань із історії, роль агіографічної літератури для розвитку писемності в руських землях і становлення полемічної літератури для розвитку публіцистики в Північно-Східній Русі.

При розгляді третього та четвертого питань необхідно показати роль північно-руського мистецтва та архітектури у відновленні державності на теренах колишньої домонгольської Київської Русі. Обов'язково варто відмітити значне місце релігійного чинника в розвитку образотворчого та прикладного мистецтва й архітектури північно-руських земель означеного періоду. Також потрібно навести приклади зразків північно-руського мистецтва та архітектури XIV-XVI століть.

В) Завдання для самостійної роботи студентів (див. робочий зошит) (4 год.).

* * *

**3.4. Питання для самоконтролю
та модульного контролю студентів
із змістового модуля №4**

1. Проаналізуйте передумови наступу татаро-монголів на Русь.
2. Визначте причини поразки руських військ і основні події походу Батия на Русь.
3. Охарактеризуйте особливості відносин Русі та Золотої Орди.
4. Охарактеризуйте ситуацію у Владимиро-Суздальській землі в умовах іга.
5. Визначте особливості розвитку Новгородської феодальної республіки в умовах іга.
6. Прослідкуйте еволюцію боротьби руських князівств проти татаро-монгольського іга.
7. Встановіть наслідки монголо-татарського іга для Русі.
8. Визначте передумови об'єднання руських земель навколо Москви.
9. Встановіть причини возвеличення Москви та проаналізуйте початок об'єднання руських земель.
10. Дайте аналіз діяльності князя Юрія Довгорукого.
11. Проаналізуйте політику князя Олександра Невського.
12. Прослідкуйте етапи боротьби за ярлик Великого князя Володимирського.
13. Проаналізуйте суперництво Москви та Твері.
14. Визначте економічний розвиток Московського князівства за Івана I Калити.
15. Дайте характеристику політичного та військового зміцнення Московського князівства за Івана I Калити.
16. Визначте особливості діяльності Семена Гордого та Івана Красного у Московському князівстві.
17. Проаналізуйте внутрішню політику князя Дмитрія Донського.
18. Простежте хід і наслідки Куликовської битви.
19. Визначте наслідки «Стояння на Угрі» для руських земель.
20. Охарактеризуйте династичну війну другої чверті XV ст.
21. Дайте аналіз діяльності князя Василя I.
22. Встановіть особливості політики князя Василя II.
23. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику князя Івана II.
24. Проаналізуйте діяльність князя Івана III Великого в економічній сфері.

25. Проаналізуйте діяльність князя Івана III Великого в військовій і внутрішньополітичній сфері.
26. Проаналізуйте діяльність князя Івана III Великого в зовнішньополітичній сфері.
27. Зробіть загальну характеристику Судебника Івана III як історичного джерела та пам'ятки середньовічного права.
28. Охарактеризуйте особливості суперництва Москви та Великого Новгороду.
29. Встановіть особливості управління у Новгородській республіці до московської агресії.
30. Проаналізуйте відносини Московського князівства з Великим князівством Литовським.
31. Змалуйте процес завершення територіального об'єднання руських земель навколо Москви.
32. Проаналізуйте процес формування загальноруських органів управління та особливої форми державності Московської держави.
33. Визначте історичне значення утворення Московської централізованої держави.
34. Зробіть аналіз діяльності князя Василя III.
35. Проаналізуйте соціально-економічний розвиток Московської держави наприкінці XV — початку XVI ст.
36. Розгляньте феодальне землеволодіння в Московській централізованій державі напередодні епохи Івана Грозного.
37. Проаналізуйте причини та наслідки політичної кризи 30-40-х років XVI століття.
38. Встановіть особливості розвитку літописання на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
39. Встановіть особливості розвитку полемічної літератури на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
40. Встановіть особливості розвитку агіографічної літератури на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
41. Дослідіть еволюцію усної народної творчості в Північній Русі.
42. Проаналізуйте народні та наукові знання на північно-руських землях у XIV-XVI ст.
43. Дослідіть появу книгодрукування в Московській державі.
44. Визначте особливості архітектури давньої Московської держави.
45. Встановіть роль іноземців у розвитку північно-руської культури пізнього середньовіччя.

46. Дайте характеристику іконопису на Русі в період зміцнення влади Москви.
47. Охарактеризуйте прикладне мистецтво в Московській Русі.
48. Визначте особливості живопису в Московській державі пізнього середньовіччя.
49. Проаналізуйте побут населення Московського князівства.
50. Дайте характеристику церковно-релігійного життя в Московській державі упродовж XIV-XVI століть.

3.5. Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань за II семестр

Тематика рефератів:

1. Перші військово-політичні об'єднання західних слов'ян.
2. Держава Само та Карантанія.
3. Велика Моравія та її значення для середньовічного слов'янства.
4. Доля полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.
5. Утворення Чеського князівства.
6. Запровадження християнства в Чехії.
7. Чехія за правління династії Люксембургів.
8. Ідеологія Яна Гуса та її джерела.
9. Передумови гуситського руху.
10. Початок виступу гуситів у Чехії.
11. Політична програма чашників.
12. Політична програма таборитів.
13. Трагування гуситами «Чотирьох празьких статей».
14. Перший період гуситських воєн.
15. Другий період гуситських воєн.
16. Розгром гуситами хрестових походів.
17. Проблема гусизму на Базельському соборі.
18. Битва біля Ліпан і поразка таборитів. Діяльність чашників на зближення з католиками.
19. Джерела та історіографія гуситського руху.
20. Ян Желівський — портрет на тлі епохи.
21. Ян Жижка — портрет на тлі епохи.
22. Значення гуситського руху для середньовічної Європи.
23. Станова монархія в Чехії за австрійських Габсбургів.
24. Чеські землі в період Тридцятирічної війни.
25. Словацькі землі в середні віки.
26. Діяльність братиків у Словаччині.
27. Виникнення Польської держави та династія П'ястів.
28. Внутрішня та зовнішня політика Мешка I.
29. Запровадження християнства в Польщі.
30. Діяльність Болеслава Хороброго.
31. Гнєзненський з'їзд 1000 року.
32. Болеслав II Сміливий і його діяльність.

33. Політична криза 1030-х років у Польській державі.
34. Політика князя Болеслава III Кривоустого.
35. Причини та наслідки політичної роздробленості Польської держави.
36. Політична роздробленість Польщі у XII-XIII ст.
37. Становище церкви в середньовічній Польщі.
38. Культура середньовічної Польщі.
39. Еволюція системи сеньйорату та принципату.
40. Діяльність Владислава Локетка.
41. Діяльність і реформи Казимира Великого.
42. Формування станової монархії в Польщі.
43. Значення Кревської унії для зміцнення Польської держави.
44. Експансія Польщі на землі Галицько-Волинського князівства.
45. Польсько-литовське зближення та його значення.
46. Війни Польської держави з Тевтонським орденом.
47. Наслідки Грюнвальдської битви для Польщі.
48. Польське королівство в Тринадцятирічній війні.
49. Унія Польського королівства з Угорщиною.
50. Адміністративний устрій середньовічної Польської держави.
51. Формування польської середньовічної нації.
52. Соціальна структура середньовічного польського населення.
53. Польська література в добу середньовіччя та освіта.
54. Середньовічне мистецтво Польщі.
55. Книгодрукування у слов'ян Центральної Європи.
56. Привілеї Людовіка Великого, Владислава II Ягайла та Казимира IV.
57. Встановлення татаро-монгольського іга на Русі.
58. Відносини Русі з Золотою Ордою.
59. Київське князівство в період іга.
60. Владимиро-Суздальська земля під час іга.
61. Смоленське князівство під час іга.
62. Чернігівське князівство під час іга.
63. Муромо-Рязанське та Полоцьке князівства під час іга.
64. Новгородська феодальна республіка під час іга.
65. Галицько-Волинське князівство під час іга.
66. Наслідки татаро-монгольського іга для східних слов'ян.
67. Історіографія золотоординського іга на руських землях.
68. Боротьба руського народу проти татаро-монголів упродовж

XIII ст.

69. Діяльність Олександра Невського.
70. Передумови та особливості об'єднання руських земель навколо Москви.
71. Суперництво Москви з сусідніми землями.
72. Економічне та військове зміцнення Московського князівства в XIV ст.
73. Московська Русь за Івана Калити.
74. Москва за братів Семена Гордого та Івана Красного.
75. Діяльність Дмитрія Московського (Донського).
76. Куликовська битва та її значення для руських земель.
77. Причини возвеличення Москви.
78. Діяльність Василя I та Василя II.
79. Династична війна другої третини XV ст. у Московському князівстві.
80. Історичне значення утворення Московської держави.
81. Соціально-економічний розвиток Московського князівства.
82. Державний лад Московського князівства в XV ст.
83. Зовнішня політика Московської централізованої держави.
84. Внутрішня політика великих московських князів.
85. Діяльність Івана III.
86. Судебник Івана III.
87. Діяльність Василя III.
88. Політична криза 30-40-х років XVI ст. у Московському князівстві.
89. Руська література та усна народна творчість упродовж XIV — першої третини XVI ст.
90. Книгодрукування в Московській Русі.
91. Пізні літописання в Московському князівстві.
92. Архітектура Московської Русі.
93. Живопис у Північній Русі в період пізнього середньовіччя.
94. Іконопис у Північній Русі періоду пізнього середньовіччя.
95. Життя та творчість Андрія Рубльова.
96. Народні та наукові знання в Московській Русі.
97. Побут сільського населення Московської Русі.
98. Побут міського населення Московської Русі.
99. Особливості феодального землеволодіння в Московській Русі.
100. Роль козацтва в історії Московської Русі.

Тематика творчих завдань:

(узгоджується з викладачем персонально)

Форма виконання:

- а) письмовий реферат із захистом;*
 - б) доповідь з унаочненнями;*
 - в) виготовлення та представлення наочних посібників, унаочнень, карт, макетів, хрестоматійних підбірок і тематичних альбомів з ілюстраціями тощо;*
 - г) виготовлення та показ електронних презентацій, схем, фото-, відео- та аудіоматеріалу тощо;*
 - д) методична розробка уроків, екскурсій, тестів тощо;*
 - е) складання бібліографічного покажчика та ін.*
1. Виникнення перших держав у західних слов'ян.
 2. Утворення Чеського князівства.
 3. Утвердження християнства в західних слов'ян.
 4. Політичний розвиток Чеського князівства за династії Люксембургів.
 5. Ян Гус і його вчення.
 6. Політичні програми гуситів.
 7. Військові успіхи та поразки гуситів.
 8. Джерела та історіографія гуситського руху.
 9. Значення гусизму для середньовічної Європи.
 10. Ситуація в Чехії після гуситських воєн.
 11. Словаки в середні віки.
 12. Діяльність братиків у словацьких землях.
 13. Польські землі в найдавніші часи.
 14. Династія Пястів і виникнення польської державності.
 15. Внутрішня політика перших польських князів і королів.
 16. Зовнішня політика Польської держави у IX-XIII ст.
 17. Культура та освіта в середньовічній Польській державі.
 18. Формування станової монархії в Польщі.
 19. Кревська унія.
 20. Війни Польської держави з Тевтонським орденом.
 21. Культура західних слов'ян у середні віки.
 22. Встановлення золотоординського іґа на Русі.
 23. Визволення руських земель від іґа.
 24. Об'єднання руських земель навколо Москви.
 25. Середньовічна культура на північно-руських землях.

3.6. Питання для підсумкового контролю знань студентів за II семестр

1. З'ясуйте особливості розселення слов'ян на землях Центральної Європи (за межами первісного ареалу проживання).
2. Визначте роль Великої Моравії для історії й культури Центральної Європи.
3. Проаналізуйте історичну долю полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.
4. Охарактеризуйте процес утворення та внутрішньої консолідації Чеського князівства.
5. Встановіть значення утвердження християнства та освоєння великоморавської спадщини Чехією.
6. Виділіть особливості становища Чехії у складі Священної Римської імперії.
7. Проаналізуйте розквіт середньовічної Чехії за правління династії Люксембургів.
8. Визначте особливості імперської політики Карла Люксембурга в Чехії.
9. Визначте передумови гуситського руху.
10. Проаналізуйте ідеологічну програму гуситського руху.
11. Охарактеризуйте діяльність Яна Гуса.
12. Дослідіть політичну боротьбу в 1415-1419 рр. у Чехії.
13. Проаналізуйте програму чашників у гуситському русі.
14. Проаналізуйте програму таборитів у гуситському русі.
15. Проаналізуйте програму пікардів у гуситському русі.
16. Визначте трактування «чотирьох празьких статей» різними напрямками гуситів.
17. Охарактеризуйте розгром гуситами хрестових походів.
18. Поясніть проблему гусизму на Базельському соборі та угоду між чашниками й католиками.
19. Проаналізуйте битву біля Ліпан і поразку таборитів.
20. Визначте значення гуситського руху для історії й культури середньовічної Чехії.
21. Визначте особливості становлення режиму станової монархії та утвердження австрійських Габсбургів на чеському троні.
22. Охарактеризуйте процес зміцнення влади Габсбургів і втрати Чехією політичної самостійності.

23. Проаналізуйте долю Словаччини в складі Угорського королівства.
24. Визначте долю Словаччини в системі монархії Габсбургів і проаналізуйте діяльність братиків.
25. Розкрийте роль династії Пястів у виникненні польської державності.
26. Охарактеризуйте процес запровадження християнства в Польській державі.
27. Дайте характеристику діяльності князя Мешка I.
28. Визначте основні риси політики князя Болеслава Хороброго.
29. Проаналізуйте діяльність князя Болеслава II Сміливого.
30. Дайте характеристику зовнішньої та внутрішньої політики князя Болеслава III Кривоустого.
31. Встановіть причини політичної роздробленості Польської держави.
32. Визначте внутрішні та зовнішні чинники подолання роздробленості Польської держави.
33. Проаналізуйте культуру та освіту Польської держави в X-XIII ст.
34. Охарактеризуйте діяльність Владислава Локетка.
35. Дайте характеристику діяльності та реформам Казимира Великого.
36. Проаналізуйте умови Кревської унії.
37. Визначте причини та наслідки війн Польської держави з Тевтонським орденом.
38. Розкрийте наслідки Грюнвальдської битви та Тринадцятирічної війни для Польського королівства.
39. Проаналізуйте унію Польського королівства з Угорщиною.
40. Поясніть особливості народної та шляхетської культури Польської держави в добу середньовіччя.
41. Проаналізуйте особливості формування польської середньовічної нації.
42. Дайте характеристику польської літератури доби середньовіччя.
43. Визначте головні риси польського мистецтва доби середньовіччя.
44. Проаналізуйте освіту в середньовічному Польському королівстві.
45. Установіть значення проникнення ренесансних впливів до духовної культури слов'ян у період середніх віків.

46. Дайте характеристику виникненню та розвитку гуманізму в культурі західних слов'ян доби середньовіччя.
47. Проаналізуйте процес становлення літературних мов у західних слов'ян середньовіччя.
48. Порівняйте Реформацію, Контрреформацію та католицьку реформу на західнослов'янських землях.
49. Визначте причини поразки руських військ і основні події походу Батия на Русь.
50. Охарактеризуйте особливості відносин Русі та Золотої Орди.
51. Визначте особливості розвитку Новгородської феодальної республіки в умовах іга.
52. Прослідкуйте еволюцію боротьби руських князівств проти татаро-монгольського іга.
53. Встановіть наслідки монголо-татарського іга для Русі.
54. Визначте передумови об'єднання руських земель навколо Москви.
55. Встановіть причини возвеличення Москви та проаналізуйте початок об'єднання руських земель.
56. Дайте аналіз діяльності князя Юрія Довгорукого та Олександра Невського.
57. Прослідкуйте етапи боротьби за ярлик Великого князя Володимирського.
58. Проаналізуйте суперництво Москви та Твері.
59. Визначте економічний розвиток Московського князівства за Івана I Калити.
60. Дайте характеристику політичного та військового зміцнення Московського князівства за Івана I Калити.
61. Визначте особливості діяльності Семена Гордого та Івана Красного у Московському князівстві.
62. Проаналізуйте внутрішню політику князя Дмитрія Донського.
63. Простежте хід і наслідки Куликовської битви.
64. Визначте наслідки «Стояння на Угрі» для руських земель.
65. Охарактеризуйте династичну війну другої чверті XV ст.
66. Дайте аналіз діяльності князя Василя I.
67. Встановіть особливості політики князя Василя II.
68. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику князя Івана II.
69. Проаналізуйте діяльність князя Івана III Великого.

70. Охарактеризуйте особливості суперництва Москви та Великого Новгороду.
71. Проаналізуйте відносини Московського князівства з Великим князівством Литовським.
72. Змалюйте процес завершення територіального об'єднання руських земель навколо Москви.
73. Проаналізуйте процес формування загальноруських органів управління та особливої форми державності Московської держави.
74. Визначте історичне значення утворення Московської централізованої держави.
75. Зробіть аналіз діяльності князя Василя III.
76. Проаналізуйте соціально-економічний розвиток Московської держави наприкінці XV — початку XVI ст.
77. Розгляньте феодальне землеволодіння в Московській централізованій державі напередодні епохи Івана Грозного.
78. Проаналізуйте причини та наслідки політичної кризи 30-40-х років XVI століття.
79. Встановіть особливості розвитку літописання на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
80. Встановіть особливості розвитку полемічної літератури на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
81. Встановіть особливості розвитку агіографічної літератури на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
82. Дослідіть еволюцію усної народної творчості в Північній Русі.
83. Проаналізуйте народні та наукові знання на північно-руських землях у XIV-XVI ст.
84. Дослідіть появу книгодрукування в Московській державі.
85. Визначте особливості архітектури давньої Московської держави.
86. Дайте характеристику іконопису на Русі в період зміцнення влади Москви.
87. Охарактеризуйте прикладне мистецтво в Московській Русі.
88. Визначте особливості живопису в Московській державі пізнього середньовіччя.
89. Проаналізуйте побут населення Московського князівства.
90. Дайте характеристику церковно-релігійного життя в Московській державі упродовж XIV-XVI століть.

4. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ РЕКТОРСЬКОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Визначте роль давніх слов'ян у «Великому переселенні народів».
2. Визначте передумови та причини утворення Київської Русі.
3. З'ясуйте проблему походження терміну «Русь».
4. З'ясуйте роль слов'ян і протоболгар в утворенні середньовічної болгарської держави.
5. Зазначте особливості та значення прийняття християнства в Болгарії.
6. Розкрийте особливості розквіту I Болгарського царства.
7. Проаналізуйте богомільський рух у Болгарії.
8. Проаналізуйте процес виникнення давньоруської держави східних слов'ян.
9. Охарактеризуйте державний лад Київської Русі.
10. Проаналізуйте реформи княгині Ольги та діяльність Святослава.
11. Проаналізуйте реформи Володимира Великого.
12. Дайте характеристику епосі Ярослава Мудрого.
13. Проаналізуйте діяльність Володимира Мономаха.
14. Політична роздробленість Київської Русі: причини та наслідки.
15. Дайте характеристику культури в Київській Русі.
16. Визначте передумови та причини визволення Болгарії від візантійського панування.
17. З'ясуйте роль відновлення царства та патріархії в Болгарії для історії південних слов'ян.
18. Проаналізуйте причини, хід і наслідки повстання Івайло.
19. Простежте процес встановлення залежності болгарських земель від османської держави.
20. Визначте основні характеристики діяльності Стефана Немані.
21. Проаналізуйте особливості сербської культури на шляху освоєння візантійського та болгарського спадку в ранньосередньовічний період.
22. Визначте особливості політичної діяльності Стефана Душана.
23. Розкрийте особливості соціально-економічного розвитку сербських земель упродовж XII-XIV ст.
24. Визначте значення проголошення царства та патріархії для Сербії.

25. Проаналізуйте причини та хід розпаду Сербського царства.
26. Визначте політичну та економічну долю Сербської деспотовини.
27. Охарактеризуйте процес об'єднання Зети з Рашкою та його наслідки.
28. Проаналізуйте становище боснійських земель у X-XIII ст.
29. Визначте становище боснійських земель за правління Твртко.
30. Виділіть особливості занепаду Боснійської держави в XV ст.
31. Дайте характеристику становленню середньовічної Хорватської держави.
32. Охарактеризуйте діяльність хорватського князя Томислава.
33. Зробіть аналіз соціально-економічного устрою середньовічної Хорватської держави.
34. Визначте особливі риси середньовічної хорватської культури.
35. Дайте аналіз розквіту Далмації та Дубровника в XII-XV ст.
36. Встановіть основні напрями завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
37. Визначте роль Великої Моравії для історії й культури Центральної Європи.
38. Проаналізуйте історичну долю полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.
39. Охарактеризуйте процес утворення та внутрішньої консолідації Чеського князівства.
40. Встановіть значення утвердження християнства та освоєння великоморавської спадщини Чехією.
41. Проаналізуйте розквіт середньовічної Чехії за правління династії Люксембургів.
42. Визначте передумови гуситського руху.
43. Проаналізуйте ідеологічну програму гуситського руху.
44. Охарактеризуйте діяльність Яна Гуса.
45. Дослідіть політичну боротьбу в 1415-1419 рр. у Чехії.
46. Проаналізуйте програму чашників у гуситському русі.
47. Проаналізуйте програму таборитів у гуситському русі.
48. Проаналізуйте програму пікардів у гуситському русі.
49. Визначте трактування «чотирьох празьких статей» різними напрями гуситів.
50. Охарактеризуйте розгром гуситами хрестових походів.
51. Поясніть проблему гусизму на Базельському соборі та угоду між чашниками й католиками.

52. Проаналізуйте битву біля Ліпан і поразку таборитів.
53. Визначте значення гуситського руху для історії й культури середньовічної Чехії.
54. Охарактеризуйте процес зміцнення влади Габсбургів і втрати Чехією політичної самостійності.
55. Проаналізуйте долю Словаччини в складі Угорського королівства.
56. Визначте долю Словаччини в системі монархії Габсбургів і проаналізуйте діяльність братиків.
57. Розкрийте роль династії Пястів у виникненні польської державності.
58. Охарактеризуйте процес запровадження християнства в Польській державі.
59. Дайте характеристику діяльності князя Мешка I.
60. Визначте основні риси політики князя Болеслава Хороброго.
61. Встановіть причини політичної роздробленості Польської держави.
62. Визначте внутрішні та зовнішні чинники подолання роздробленості Польської держави.
63. Проаналізуйте культуру та освіту Польської держави в X-XIII ст.
64. Охарактеризуйте діяльність Владислава Локетка.
65. Дайте характеристику діяльності та реформам Казимира Великого.
66. Проаналізуйте умови Кревської унії.
67. Визначте причини та наслідки війн Польської держави з Тевтонським орденом.
68. Поясніть особливості народної та шляхетської культури Польської держави в добу середньовіччя.
69. Визначте причини поразки руських військ і основні події походу Батия на Русь.
70. Охарактеризуйте особливості відносин Русі та Золотої Орди.
71. Прослідкуйте еволюцію боротьби руських князівств проти татаро-монгольського іга.
72. Встановіть наслідки монголо-татарського іга для Русі.
73. Визначте передумови об'єднання руських земель навколо Москви.
74. Встановіть причини возвеличення Москви та проаналізуйте початок об'єднання руських земель.

75. Визначте розвиток Московського князівства за Івана I Калити.
76. Проаналізуйте внутрішню політику князя Дмитрія Донського.
77. Простежте хід і наслідки Куликовської битви.
78. Визначте наслідки «Стояння на Угрі» для руських земель.
79. Охарактеризуйте династичну війну другої чверті XV ст.
80. Дайте аналіз діяльності князя Василя I та Василя II.
81. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику князя Івана II.
82. Проаналізуйте діяльність князя Івана III Великого.
83. Зробіть аналіз діяльності князя Василя III.
84. Проаналізуйте соціально-економічний розвиток Московської держави наприкінці XV — початку XVI ст.
85. Встановіть особливості розвитку літератури на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
86. Дослідіть еволюцію усної народної творчості в Північній Русі.
87. Проаналізуйте народні та наукові знання на північно-руських землях у XIV-XVI ст.
88. Визначте особливості архітектури давньої Московської держави.
89. Дайте характеристику іконопису на Русі в період зміцнення влади Москви.
90. Охарактеризуйте мистецтво в Московській Русі.

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ

1. ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

Лекція №1:

Розселення слов'ян на Балканському півострові (2 год.)

План:

1. Слов'янські племена в добу «Великого переселення народів».
2. Колонізація слов'янами візантійських провінцій на Балканах.
3. Розмежування слов'ян на східних, західних і південних.

Лекція №2:

Розвиток східних слов'ян до утворення давньоруської держави (2 год.)

План:

1. Походження та розселення східних слов'ян.
2. Господарство східних слов'ян.
3. Суспільна організація.
4. Язичництво давніх слов'ян.
5. Початок Русі. Норманізм і антинорманізм.

Лекція №3:

Болгарська державність в середні віки (2 год.)

План:

1. Початок державного будівництва та політика болгарських ханів.
2. Прийняття християнства в Болгарії. Богомільський рух.
3. Встановлення візантійського панування.
4. Економічний і політичний розвиток II Болгарського царства в XII-XIV ст.
5. Повстання Івайло та подальший розвиток Болгарії.
6. Османське завоювання Болгарії та його наслідки.

Лекція №4:

Середньовічна Боснія та основні віхи її історії (2 год.)

План:

1. Боснійські землі в X-XIII ст.
2. Боснійська бановина.

3. Боснія за правління Твртко.
4. Занепад Боснійської держави.

Залік

Лекція №5:

Еволюція середньовічної Чеської держави (2 год.)

План:

1. Формування держави Пржемысловців.
2. Політична ситуація в Чехії у XIV — на початку XV століття.
3. Гуситські війни: причини, хід і результати.
4. Значення гуситської революції для Чехії та Європи.

Лекція №6:

Розвиток ранньосередньовічної Польської держави (2 год.)

План:

1. Виникнення держави в поляків.
2. Прийняття християнства Польщею.
3. Зовнішня політика за правління Мешка I та Болеслава I.
4. Політична криза у 1030-х рр. і політичний розвиток у 1040-х — 1130-х рр.
5. Суспільно-політичний устрій давньопольської держави.
6. Період роздробленості Польської держави.

Лекція №7-8:

Об'єднання руських земель і утворення Московської держави (XIV — початок XVI ст.) (4 год.)

План:

1. Політичний розвиток Північно-Східної Русі в XIV — першій половині XV ст.
2. Династична війна другої третини XV ст. у Московському князівстві.
3. Об'єднання північно-східних руських земель навколо Московського князівства.
4. Зовнішня та внутрішня політика Московського князівства на зламі XV-XVI ст.
5. Політична криза 30-40-х років XVI ст.

Екзамен

2. ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття №1:

Болгарська середньовічна держава (2 год.)

План:

1. Державний устрій і політична структура болгарського суспільства в VII-XI ст. Виникнення та занепад Західної Болгарської держави.
2. Богомільство: передумови виникнення та сутність вчення.
3. Особливості візантійського панування на болгарських землях.
4. Відновлення та еволюція Болгарської держави наприкінці XII — упродовж XIV ст.
5. Послаблення Другого Болгарського царства та встановлення залежності від османської держави.

Семінарське заняття №2:

Сербська держава Неманичів (2 год.)

План:

1. Передумови формування держави Неманичів. Зетська держава.
2. Здобуття Сербією державної незалежності та проголошення королівства.
3. «Законник» Стефана Душана.
4. Проголошення Сербією царства та патріархії.
5. Падіння Сербської держави та встановлення османського панування.

Залік

Семінарське заняття №3:

Гуситський рух у Чехії (2 год.)

План:

1. Учення та діяльність Яна Гуса.
2. Програмні вимоги гуситів на першому етапі революції.
3. Другий етап: військові перемоги гуситів і їх походи за межі Чехії.
4. Завершальний період гуситської революції: наслідки руху.

Семінарське заняття №4:

**Розквіт Польського королівства в період
пізнього середньовіччя (XIV-XVI ст.) (2 год.)**

План:

1. Відродження державності Польського королівства за Владислава Локетка.
2. Внутрішня та зовнішня політика Казимира III Великого.
3. Політичний та соціально-економічний розвиток Польщі в період правління династії Ягеллонів.
4. Формування станово-представницької монархії в Польщі упродовж XIV-XVI століть.
5. Особливості зовнішньої політики Польського королівства в означений період.

Екзамен

3. ТЕМАТИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема №1: Походження та рання історія слов'ян

План:

1. Теорії походження слов'ян.
2. Лінгвістичні дані про давніх слов'ян.
3. Писемні свідчення іноземців про давніх слов'ян.
4. Суспільно-політичний устрій давніх слов'ян.

Тема №2: Еволюція давньоруської держави (IX-XII ст.)

План:

1. Передумови утворення давньоруської держави.
2. Внутрішня та зовнішня політика перших київських князів.
3. Прийняття християнства та діяльність Володимира Великого.
4. Київська Русь за Ярослава Мудрого.
5. Феодальна роздробленість Русі: причини та наслідки.

Тема №3: Культура Київської Русі

План:

1. Наукові знання та освіта в Київській Русі.
2. Література в давньоруській державі.
3. Усна народна творчість на руських землях.
4. Архітектура Київської Русі.
5. Мистецтва на руських землях.

Тема №4: Еволюція середньовічної Хорватії

План:

1. Формування незалежного хорватського князівства. Держава Тримировичів.
2. Турецький наступ у Хорватії й розподіл хорватських земель.
3. Утворення Військової Границі.

Тема №5: Далматинські міста в середні віки

План:

1. Розвиток Дубровника та Далмації в X-XI ст.
2. Розквіт Дубровника. Далмація в XII-XIV ст.
3. Економічні та політичні здобутки (I половина XV ст.). Посилення

османської загрози.

4. Дубровницько-далматинське літературне Відродження.

Тема №6: Культура балканських слов'ян в епоху середньовіччя

План:

1. Середньовічна культура Сербії.
2. Середньовічна культура Хорватії.
3. Середньовічна культура Боснії та Герцеговини.
4. Середньовічна культура Чорногорії.

Тема №7: Слов'янські землі під владою Османської імперії (до XVI ст.)

План:

1. Завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
2. Внутрішня політика Порти на загарбаних землях.
3. Соціально-економічне становище поневолених народів.
4. Національно-визвольний рух та його форми.

Залік

Тема №8: Особливості ранньосередньовічного розвитку слов'янських народів Центральної Європи

План:

1. Політична ситуація в слов'янських землях Центральної Європи.
2. Соціально-економічне становище західних слов'ян у середні віки.
3. Особливості культурного розвитку слов'ян Центральної Європи.

Тема №9: Втрата Чехією політичної самостійності

План:

1. Суспільно-економічний розвиток Чехії після Гуситської революції.
2. Правління Подебрада в Чехії.
3. Чехія під владою династії Ягеллонів.
4. Приєднання чеських земель до австрійської монархії Габсбургів.

Тема №10: Словаки в середньовічну добу

План:

1. Включення словацьких територій в Угорське королівство в X-XI ст.

2. Боротьба за угорську корону. Діяльність братиків.
3. Словаччина в системі монархії Габсбургів.

Тема №11: Культурний розвиток західних слов'ян у епоху середньовіччя

План:

1. Культурний розвиток у Польському королівстві.
2. Культура чеського народу в добу середньовіччя.
3. Середньовічна словацька культура: визрівання особливих рис і їх утвердження на етнічних землях.

Тема №12: Руські землі та Золота Орда (XIII-XIV ст.)

План:

1. Установлення залежності руських земель від Золотої Орди.
2. Відносини руських князівств із Золотою Ордою.
3. Боротьба руських князівств проти татаро-монгольського нашествия.
4. Наслідки золоординського іга для Русі.

Тема №13: Централізація Північно-Східної Русі навколо Москви

План:

1. Причини та передумови зміцнення Московського князівства у XIV-XV ст.
2. Політика Івана I Калити.
3. Діяльність Дмитрія Донського.
4. Династична війна в Московському князівстві.
5. Подальше об'єднання північно-східних руських земель навколо Москви упродовж XV — початку XVI ст.
6. Державний лад Московської держави кінця XV — початку XVI ст.
7. Соціально-економічне становище новоутвореної Московської держави.
8. Зовнішня політика Московської держави наприкінці XV — початку XVI ст.

Тема №14: Північно-руська культура Московської держави (XIV-XVI ст.)

План:

1. Освіта та наукові знання в Московській державі упродовж XIV — початку XVI століття:
 - а) іноземний вплив;

- б) самобутній розвиток;
 - в) книгодрукування.
2. Північно-руська література Московської держави:
- а) літописання та хронографи;
 - б) полемічна література;
 - в) агіографічна література;
 - г) усна народна творчість.
3. Мистецтво в Московській Русі XIV — початку XVI століття:
- а) образотворче мистецтво;
 - б) прикладне мистецтво.
4. Архітектура Московської держави XIV — початку XVI століття:
- а) церковно-релігійного призначення;
 - б) оборонно-фортифікаційного характеру;
 - в) побутово-житлова архітектура.

Екзамен

4. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ З КУРСУ

1. Історична слов'яністика серед інших слов'яністичних дисциплін.
2. Вивчення слов'янської історії вітчизняними вченими.
3. Вивчення слов'янської історії зарубіжними вченими.
4. Етнічна самосвідомість як важливий чинник етногенетичного процесу.
5. Господарський лад давніх слов'ян.
6. Розселення давніх слов'ян.
7. Соціальна організація давніх слов'ян.
8. Релігія давніх слов'ян.
9. Розвиток мов у давніх слов'ян.
10. Культурний розвиток давніх слов'ян.
11. Наукова дискусія про прабатьківщину слов'ян.
12. Формування етноніму «слов'яни» та його сучасний стан.
13. Участь слов'ян у «Великому переселенні народів».
14. Масова колонізація слов'янами Балканського півострова.
15. Утворення Аварського каганату та його взаємодія зі слов'янами.
16. Історична доля слов'янського населення Візантії.
17. Особливості етногенезу східних слов'ян.
18. Особливості етногенезу західних слов'ян.
19. Особливості етногенезу південних слов'ян.
20. Ранні додержавні об'єднання у східних слов'ян.
21. Ранні додержавні об'єднання у західних слов'ян.
22. Ранні додержавні об'єднання у південних слов'ян.
23. Передумови утворення Київської Русі.
24. Проблема походження терміну «Русь».
25. Передумови утворення середньовічної болгарської держави.
26. Прийняття християнства Болгарією.
27. Проголошення царства й патріархії в Болгарії.
28. Самуїлова держава та занепад I Болгарського царства.
29. Болгарська культура VIII-XII ст.: характерні риси.
30. Візантійська окупація болгарських земель у XI-XII ст.
31. Богомільський рух у Болгарії.
32. Формування території Київської Русі.
33. Державний лад Київської Русі.
34. Реформи княгині Ольги в Київській Русі.

35. Діяльність Святослава Завойовника.
36. Діяльність Володимира Великого.
37. Прийняття християнства Київською Руссю.
38. Епоха Ярослава Мудрого: політичні здобутки.
39. Епоха Ярослава Мудрого: економічні здобутки.
40. Епоха Ярослава Мудрого: культурні здобутки.
41. «Руська Правда» — законник Київської Русі.
42. Борис і Гліб — київські князі.
43. Церква та релігія в Київській Русі.
44. Митрополит Іларіон і його діяльність.
45. Києво-Печерська Лавра — духовний центр Київської Русі.
46. Діяльність Володимира Мономаха.
47. Повстання 1113 р. в Київській Русі.
48. Політична роздробленість Київської Русі: Київське князівство.
49. Політична роздробленість Київської Русі: Чернігівське князівство.
50. Політична роздробленість Київської Русі: Сіверське князівство.
51. Політична роздробленість Київської Русі: Галицько-Волинське князівство.
52. Політична роздробленість Київської Русі: Великий Новгород.
53. Політична роздробленість Київської Русі: Володимиро-Суздальське князівство.
54. Писемність у Київській Русі.
55. Освіта в Київській Русі.
56. Архітектура в Київській Русі.
57. Мистецтво та музика в Київській Русі.
58. Повсякденний побут жителів Київської Русі.
59. Релігія в Київській Русі.
60. Місце церкви в державному будівництві обох болгарських царств.
61. Антивізантійські виступи болгар у XI ст.: перше повстання.
62. Антивізантійські виступи болгар у XI ст.: друге повстання.
63. Повстання братів Асенів і відновлення болгарської державності.
64. II Болгарське царство напередодні османського завоювання.
65. Османське завоювання Болгарії.
66. Характерні риси османського панування на болгарських землях.
67. Антиосманські повстання на болгарських землях.
68. Унікальність побуту та культури болгар у середні віки.
69. Утворення перших сербських князівств.
70. Зетська держава в боротьбі за звільнення від візантійської опіки.

71. Політична діяльність Стефана Немані.
72. Проголошення королівства в Сербії та основні етапи його еволюції.
73. Основні риси середньовічної сербської культури.
74. «Законник» Стефана Душана як визначна пам'ятка середньовічного сербського права.
75. Сербський напрям османської експансії на Балканах.
76. Унікальність розвитку Сербської деспотовини.
77. Політична діяльність Стефана Душана.
78. Проголошення царства та патріархії в Сербії.
79. Розквіт середньовічної Боснійської держави.
80. Виникнення Герцеговини та її розвиток у середні віки.
81. Османське завоювання Боснії та Герцеговини.
82. Виникнення незалежної держави Трпимировичів.
83. Політична діяльність князя Томислава.
84. Особливості розвитку хорватських земель під османською владою.
85. Хорватські землі в складі володінь Габсбургів.
86. Особливості розвитку хорватської літератури та наукових знань.
87. Розвиток словенських земель за доби середньовіччя.
88. Падіння візантійської влади в Далмації та становлення комунального устрою.
89. Встановлення венеціанського панування в Далмації.
90. Дубровнік під сюзеренітетом Османської імперії.
91. Характерні риси балканської православної традиції слов'ян.
92. Господарсько-економічний устрій балканських слов'ян.
93. Соціально-політична організація балканських слов'ян.
94. Духовне життя балканських слов'ян.
95. Посилення Османської держави на Балканах.
96. Значення битви на р. Мариці для балканських слов'ян.
97. Наслідки битви на Косовому полі для Балкан.
98. Втрата державної незалежності балканськими слов'янськими народами.
99. Антиосманські виступи в слов'янських землях на Балканах.
100. Доля балканських слов'ян під османською владою.
101. Перші військово-політичні об'єднання західних слов'ян.
102. Держава Само та Карантанія.
103. Велика Моравія та її значення для середньовічного слов'янства.
104. Доля полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.

105. Утворення Чеського князівства.
106. Запровадження християнства в Чехії.
107. Чехія за правління династії Люксембургів.
108. Ідеологія Яна Гуса та її джерела.
109. Передумови гуситського руху.
110. Початок виступу гуситів у Чехії.
111. Політична програма чашників.
112. Політична програма таборитів.
113. Трактування гуситами «Чотирьох празьких статей».
114. Перший період гуситських воєн.
115. Другий період гуситських воєн.
116. Розгром гуситами хрестових походів.
117. Проблема гусизму на Базельському соборі.
118. Битва біля Ліпан і поразка таборитів. Діяльність чашників на зближення з католиками.
119. Джерела та історіографія гуситського руху.
120. Ян Желівський — портрет на тлі епохи.
121. Ян Жижка — портрет на тлі епохи.
122. Значення гуситського руху для середньовічної Європи.
123. Станова монархія в Чехії за австрійських Габсбургів.
124. Чеські землі в період Тридцятирічної війни.
125. Словацькі землі в середні віки.
126. Діяльність братиків у Словаччині.
127. Виникнення Польської держави та династія П'ястів.
128. Внутрішня та зовнішня політика Мешка I.
129. Запровадження християнства в Польщі.
130. Діяльність Болеслава Хороброго.
131. Гнезненський з'їзд 1000 року.
132. Болеслав II Сміливий і його діяльність.
133. Політична криза 1030-х років у Польській державі.
134. Політика князя Болеслава III Кривоустого.
135. Причини та наслідки політичної роздробленості Польської держави.
136. Політична роздробленість Польщі у XII-XIII ст.
137. Становище церкви в середньовічній Польщі.
138. Культура середньовічної Польщі.
139. Еволюція системи сеньйорату та принципату.
140. Діяльність Владислава Локетка.

141. Діяльність і реформи Казимира Великого.
142. Формування станової монархії в Польщі.
143. Значення Кревської унії для зміцнення Польської держави.
144. Експансія Польщі на землі Галицько-Волинського князівства.
145. Польсько-литовське зближення та його значення.
146. Війни Польської держави з Тевтонським орденом.
147. Наслідки Грюнвальдської битви для Польщі.
148. Польське королівство в Тринадцятирічній війні.
149. Унія Польського королівства з Угорщиною.
150. Адміністративний устрій середньовічної Польської держави.
151. Формування польської середньовічної нації.
152. Соціальна структура середньовічного польського населення.
153. Польська література в добу середньовіччя та освіта.
154. Середньовічне мистецтво Польщі.
155. Книгодрукування у слов'ян Центральної Європи.
156. Привілеї Людовіка Великого, Владислава II Ягайла та Казимира IV.
157. Встановлення татаро-монгольського іґа на Русі.
158. Відносини Русі з Золотою Ордою.
159. Київське князівство в період іґа.
160. Владимиро-Суздальська земля під час іґа.
161. Смоленське князівство під час іґа.
162. Чернігівське князівство під час іґа.
163. Муромо-Рязанське та Полоцьке князівства під час іґа.
164. Новгородська феодальна республіка під час іґа.
165. Галицько-Волинське князівство під час іґа.
166. Наслідки татаро-монгольського іґа для східних слов'ян.
167. Історіографія золотоординського іґа на руських землях.
168. Боротьба руського народу проти татаро-монголів упродовж XIII ст.
169. Діяльність Олександра Невського.
170. Передумови та особливості об'єднання земель навколо Москви.
171. Суперництво Москви з сусідніми землями.
172. Економічне та військове зміцнення Московського князівства в XIV ст.
173. Московська Русь за Івана Калити.
174. Москва за братів Семена Гордого та Івана Красного.
175. Діяльність Дмитрія Московського (Донського).

176. Куликовська битва та її значення для руських земель.
177. Причини возвеличення Москви.
178. Діяльність Василя I та Василя II.
179. Династична війна другої третини XV ст. у Московському князівстві.
180. Історичне значення утворення Московської держави.
181. Соціально-економічний розвиток Московського князівства.
182. Державний лад Московського князівства в XV ст.
183. Зовнішня політика Московської централізованої держави.
184. Внутрішня політика великих московських князів.
185. Діяльність Івана III.
186. Судебник Івана III.
187. Діяльність Василя III.
188. Політична криза 30-40-х років XVI ст. у Московському князівстві.
189. Руська література та усна народна творчість упродовж XIV — першої третини XVI ст.
190. Книгодрукування в Московській Русі.
191. Пізні літописання в Московському князівстві.
192. Архітектура Московської Русі.
193. Живопис у Північній Русі в період пізнього середньовіччя.
194. Іконопис у Північній Русі періоду пізнього середньовіччя.
195. Життя та творчість Андрія Рубльова.
196. Народні та наукові знання в Московській Русі.
197. Побут сільського населення Московської Русі.
198. Побут міського населення Московської Русі.
199. Особливості феодального землеволодіння в Московській Русі.
200. Роль козацтва в історії Московської Русі.

5. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

ТЕМА 1. Походження слов'ян

План

1. Глотогенез слов'ян.
2. Етногенез слов'ян.
3. Культурогенез слов'ян.

ТЕМА 2. Ранньослов'янський етнос у найдавніший період історії

План

1. Первісний ареал проживання давніх слов'ян.
2. Господарський лад і соціальна організація давніх слов'ян.
3. Мова, релігія та культура давніх слов'ян.

ТЕМА 3. Проблема походження слов'ян в історіографії

План

1. Наукова дискусія про прабатьківщину слов'ян та основні теорії етногенезу.
2. Формування етноніму (венеди, анти, склавіни, хорвати, серби) та його сучасний стан.
3. Наукові, політичні, ідеологічні аспекти в дискусії про походження етноніму “слов'яни”.

ТЕМА 4. Велике переселення народів і роль слов'ян

План

1. Початок розселення слов'ян у місця їх пізнішого проживання.
2. Причини переселення слов'янських племен.
3. Основні напрямки та характер слов'янської експансії в період раннього середньовіччя.

ТЕМА 5. Розселення слов'ян на Балканському півострові

План

1. Дії слов'ян проти балканських володінь Східної Римської імперії (Візантії): від перших нападів до масової колонізації.
2. Слов'яни та Аварський каганат.
3. Падіння влади Візантії та напрями розселення слов'ян на Балканському півострові.

ТЕМА 6. Візантія та балканські слов'яни в період раннього середньовіччя

План

1. Перехід слов'ян до мирного освоєння захоплених територій на Балканах.
2. Соціально-політична організація слов'ян на колишніх візантійських землях («словінії»).
3. «Візантійська Реконкіста» та відновлення влади імперії над частиною земель Балканського півострову. Історична доля слов'янського населення Візантії.

ТЕМА 7. Виділення східних слов'ян із слов'янського середовища

План

1. Розселення східних слов'ян та їх взаємодія з неслов'янськими етносами.
2. Господарський лад і побут давніх східних слов'ян.
3. Племінні та ранні політичні об'єднання у східних слов'ян.

ТЕМА 8. Процес державотворення у східних слов'ян

План

1. Визрівання передумов утворення давньоруської держави.
2. Причини виникнення Київської Русі.
3. Проблема походження терміну «Русь» в історіографії.

ТЕМА 9. Суспільно-економічний устрій давніх слов'ян у IV-IX ст.

План

1. Землеробство як основа господарської діяльності слов'ян. Розвиток ремесла та торгівлі.
2. Суспільний лад слов'ян. Особливості релігійного життя. Військова справа та її роль у зміцненні слов'янських племен.
3. Характерні риси культури та повсякденного побуту слов'ян.
4. Остаточне розмежування слов'янських племен на східних, західних і південних.

ТЕМА 10. Виникнення та розвиток Першої Болгарської держави до прийняття християнства

План

1. Протоболгари, хан Аспарух і утворення середньовічної болгарської

держави.

2. Болгаро-візантійське суперництво у боротьбі за підкорення балканських слов'ян.
3. Територіально-політична експансія та внутрішня консолідація Болгарської держави.
4. Становлення єдиної військово-адміністративної та судової організації на територіальній основі.

ТЕМА 11. Еволюція Першої Болгарської держави від прийняття християнства до початку занепаду

План

1. Прийняття християнства та становлення єдиної й самостійної церковної організації (Болгарська архієпископія).
2. Проголошення царства й патріархії в Болгарії.
3. Перший культурний розквіт на шляху освоєння та відтворення основних досягнень візантійської церковної культури («Преславська цивілізація»).
4. Формування болгарської (слов'яно-болгарської) середньовічної народності.

ТЕМА 12. Занепад і ліквідація Першої Болгарської держави

План

1. Ослаблення болгарської держави та початок візантійського завоювання.
2. Рух комітопулів і возвеличення царя Самуїла («Самуїлова держава»).
3. Остаточне падіння I Болгарського царства та візантійське завоювання Болгарії.
4. Богомільський рух.

ТЕМА 13. Еволюція давньоруської держави за перших князів

План

1. Становлення давньоруської держави східних слов'ян: формування території та державного ладу.
2. Криза середини X ст. і реформи Ольги. Святослав-Завойовник.
3. Нова смута й утвердження в Києві Володимира. Його реформи та прийняття християнства, наслідки хрещення.

ТЕМА 14. Розвиток давньоруської держави від Ярослава Мудрого до феодальної роздробленості

План

1. Епоха Ярослава Мудрого. Друга смута на Русі та нове об'єднання.
2. Становлення ранньофеодальних відносин. Державна влада. Міста. Торгівля. Військо.
3. Від язичницьких бунтів до соціального протесту.
4. Повстання 1113 р. і епоха Володимира Мономаха.

ТЕМА 15. Політична роздробленість Київської Русі

План

1. Передумови та причини політичної роздробленості Русі.
2. Утворення на території Русі князівств-держав.
3. Культура Русі: писемність, освіта, архітектура, мистецтво, музика та побут.

ТЕМА 16. Відновлення Болгарської державності. Розквіт Другого Болгарського царства

План

1. Візантійська адміністрація в болгарських землях і становище місцевого населення.
2. Повстання братів Асенів і відновлення середньовічної Болгарської держави.
3. Болгарія у боротьбі за «візантійський спадок». Відновлення царства та патріархії.

ТЕМА 17. Занепад Другого Болгарського царства

План

1. Ослаблення Болгарії: зовнішні загрози, династичні суперечки, соціальні конфлікти, розвиток локального сепаратизму та територіальні втрати.
2. II Болгарське царство напередодні османського завоювання: тимчасова стабілізація й останній культурний розквіт.
3. Битва на Мариці. Османське завоювання та остаточне падіння середньовічної Болгарської держави.

ТЕМА 18. Серби та сербські землі в період раннього середньовіччя

План

1. Поява сербів на Балканському півострові та утворення перших сербських князівств.
2. Сербські землі між Аварським каганатом, Візантією та І Болгарським царством.
3. Зетська держава у боротьбі за звільнення від візантійської опіки.

ТЕМА 19. Сербська держава за перших Неманичів

План

1. Возвеличення Стефана Немані.
2. Здобуття повної державної незалежності та проголошення королівства й архієпископії.
3. Підйом сербської культури. Формування середньовічної сербської народності.

ТЕМА 20. Розквіт держави Неманичів

План

1. Розквіт Сербської держави Неманичів і її територіально-політична експансія.
2. Стефан Душан і його «Законник».
3. Проголошення царства та патріархії.

ТЕМА 21. Занепад держави Неманичів

План

1. Розпад держави царя Душана та виокремлення Моравської Сербії серед інших сербських державних утворень.
2. Битва на Косовому полі й встановлення залежності від Османської держави.
3. Битва біля Анкари, оформлення деспотовини та останній розквіт середньовічної Сербії.
4. Падіння Сербської деспотовини та остаточне встановлення османського панування у сербських землях.

ТЕМА 22. Середньовічна Боснія

План

1. Боснія в період раннього середньовіччя.

2. Установлення сюзеренітету над Боснією з боку Угорського королівства.
3. Король Твртко та розквіт середньовічної Боснійської держави.
4. Подальше ослаблення та фактичний розпад Боснії. Османське завоювання Боснії та Герцеговини.

ТЕМА 23. Середньовічна Хорватія

План

1. Перші хорватські князівства. Становлення середньовічної Хорватської держави.
2. Князь Томислав і розквіт ранньосередньовічної Хорватії.
3. Ослаблення Хорватії. Король Дімітрій Звонімір і перехід Хорватії під владу Угорського королівства.
4. Зростання османської загрози, битва біля Мохача та османське завоювання.

ТЕМА 24. Далматинські міста та словенські землі в середні віки

План

1. Міста та фортеці Далматинського узбережжя між Візантією та слов'янами у період раннього середньовіччя.
2. Особливості політико-адміністративної, господарсько-економічної, конфесійно-культурної та етномовної ситуації.
3. Встановлення венеціанського панування в Далмації. Дубровнік під сюзеренітетом Османської імперії.
4. Словенські землі в VII — XIV ст.

ТЕМА 25. Культура балканських слов'ян в епоху середньовіччя

План

1. Значення середньовічних християнських конфесійно-культурних традицій для розвитку етнокультурної диференціації балканських слов'ян.
2. Культура середньовічних слов'янських країн візантійського культурного кола.
3. Провідні центри візантійсько-слов'янського духовного та культурного спілкування й співпраці.
4. Кирило-Мефодіївська традиція та культурно-мовний простір *Slavia Orthodoxa*.

ТЕМА 26. Слов'янські землі під владою Османської імперії в середні віки

План

1. Особливості військового, адміністративного та релігійно-судового устрою. Тимарна система та система мілетів.
2. Становище населення слов'янських земель під османською владою. Значення християнства, церкви та її інститутів для збереження культурної й етнічної ідентичності місцевого населення.
3. Антиосманські виступи в слов'янських землях. Їх особливості, спрямованість і вимоги.

ТЕМА 27. Слов'яни Центральної Європи в період раннього середньовіччя

План

1. Розселення слов'ян на землях Центральної Європи (за межами первісного ареалу проживання).
2. Перші військово-політичні об'єднання та становлення державності. “Держава Само”. Карантанія. Велика Моравія.
3. Подальша історична доля полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.

ТЕМА 28. Становлення середньовічної Чеської держави

План

1. Богемія та її населення наприкінці античного часу і в раннє середньовіччя.
2. Князь Борживій і утворення Чеського князівства.
3. Еволюція залежності від Священної Римської імперії та утворення єдиної церковної організації (Празьке єпископство).
4. Політична роздробленість та відновлення єдиної держави. Утвердження королівського достоїнства та особливості державно-політичного становища Чехії у складі Священної Римської імперії.

ТЕМА 29. Розквіт середньовічної Чеської держави

План

1. Чехія за правління династії Люксембургів.
2. Чехія та імперська політика Карла Люксембурга. Наростання кризових явищ.

3. Становлення станової організації й режиму станової монархії.

ТЕМА 30. Гуситський рух у Чехії

План

1. Передумови гуситського руху. Ян Гус, його попередники та наступники.
2. Політична боротьба в 1415-1419 рр. Повстання гуситів.
3. Чашники, таборити та пікарди. Чотири празькі статті, їх трактування напрямками гуситів.
4. Розгром гуситами хрестових походів. Проблема гусизму на Базельському соборі.
5. Угода та об'єднання чашників і католиків. Битва біля Ліпан і поразка таборитів.

ТЕМА 31. Втрата Чехією політичної самостійності

План

1. Утвердження австрійських Габсбургів на чеському троні. Особливості державно-політичної, конфесійно-культурної ситуації.
2. Боротьба чеських станів проти централізації та Контрреформації і їх співробітництво зі станами інших габсбургських володінь.
3. Чеські землі в період Тридцятирічної війни.
4. Відновлення та зміцнення влади Габсбургів і втрата Чехією політичної самостійності.

ТЕМА 32. Словаки у середньовічну добу

План

1. Включення словацьких територій до Угорського королівства упродовж X-XI ст.
2. Словаччина в умовах феодалної роздробленості. Матуш Чак Тренчинський.
3. Словаччина в центрі боротьби за угорську корону. Діяльність братриків.

ТЕМА 33. Еволюція ранньосередньовічної Польської держави

План

1. Польські землі у найдавніші часи.
2. Династія Пястів. Виникнення держави та запровадження

християнства.

3. Зовнішня політика князів Мешка I та Болеслава Хороброго.
4. Криза монархії та її подолання. Болеслав II Сміливий і Болеслав III Кривоустий.

ТЕМА 34. Розвиток середньовічної Польської держави упродовж XIV-XV ст.

План

1. Процес відродження державності. Владислав Локеток.
2. Діяльність і реформи Казимира Великого. Формування станової монархії.
3. Кревська унія. Велика війна з Тевтонським орденом, Грюнвальдська битва. Унія з Угорщиною. Тринадцятирічна війна.
4. Політична боротьба у 1500-1560-х роках. Фільварково-панщинна система.

ТЕМА 35. Культура центральноєвропейських (західних) слов'ян в епоху середньовіччя

План

1. Доля Кирило-Методіївської традиції та культурно-мовний простір Slavia Latina.
2. Проникнення ренесансних впливів і становлення гуманістичної течії в духовній культурі слов'ян.
3. Книгодрукування. Становлення літературних мов і розвиток релігійної та світської словесної творчості на їх основі.
4. Реформаційні рухи та проблеми оновлення церковного життя. Контрреформація та католицька реформа.

ТЕМА 36. Боротьба народів Русі за незалежність у XIII ст.

План

1. Наступ татаро-монгол на Русь. Оборона Північно-Західної Русі. Встановлення іга.
2. Відносини Русі та Золотої Орди.
3. Визвольна боротьба народів Русі за звільнення від іга.
4. Наслідки татаро-монгольського іга.

ТЕМА 37. Початок об'єднання руських земель навколо Москви

План

1. Особливості та передумови об'єднання руських земель.
2. Перший етап – возвеличення Москви та початок об'єднання. Боротьба за ярлик Великого князя Владимирського.
3. Іван Калита та його сини. Причини возвеличення Москви.
4. Другий етап об'єднання. Завершення боротьби з Тверю.
5. Початок боротьби з ігом. Куликовська битва та ліквідація іга.

ТЕМА 38. Завершення об'єднання руських земель та утворення Московської держави

План

1. Третій етап – завершення об'єднання руських земель. Приєднання Новгород, Твері.
2. Формування загальноруських органів управління та особливої форми державності.
3. Історичне значення утворення Московської держави.

ТЕМА 39. Соціально-економічний розвиток Московської держави

План

1. Сільське господарство та селянство.
2. Феодальне землеволодіння. Бояри та служилі люди.
3. Місто й міське населення.

ТЕМА 40. Культура на руських землях у XIV — на початку XVI ст.

План

1. Розвиток літератури та літературні жанри. Еволюція усної народної творчості.
2. Народні й наукові знання на руських землях.
3. Особливості архітектури Московського князівства.
4. Живопис та інші види образотворчого мистецтва на Русі в період пізнього середньовіччя.

6. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Питання на залік:

1. Проаналізуйте первісний ареал проживання ранньослов'янського етносу.
2. Визначте роль слов'ян у «Великому переселенні народів».
3. Зробіть аналіз соціально-політичної та господарської організації «словиній».
4. Визначте передумови та причини утворення Київської Русі.
5. З'ясуйте проблему походження терміну «Русь».
6. З'ясуйте роль слов'ян і протоболгар в утворенні середньовічної болгарської держави.
7. Зазначте особливості та значення прийняття християнства в Болгарії.
8. Розкрийте особливості розквіту I Болгарського царства.
9. Проаналізуйте богомільський рух у Болгарії.
10. Проаналізуйте процес виникнення давньоруської держави.
11. Визначте особливості формування території Київської Русі.
12. Охарактеризуйте державний лад Київської Русі.
13. Проаналізуйте реформи княгині Ольги та діяльність Святослава.
14. Проаналізуйте реформи Володимира Великого.
15. Дайте характеристику епосі Ярослава Мудрого.
16. Проаналізуйте діяльність Володимира Мономаха.
17. Політична роздробленість Київської Русі: причини та наслідки.
18. Дайте характеристику культури в Київській Русі.
19. Визначте передумови та причини визволення Болгарії від візантійського панування.
20. З'ясуйте роль відновлення царства та патріархії в Болгарії для історії південних слов'ян.
21. Проаналізуйте причини, хід і наслідки повстання Івайло.
22. Простежте процес встановлення залежності болгарських земель від османської держави.
23. Проаналізуйте процес утворення перших сербських князівств.
24. З'ясуйте особливості прийняття сербами християнства.
25. Дайте характеристику Зетської держави.
26. Визначте основні характеристики діяльності Стефана Немані.

27. Зробіть аналіз діяльності Стефана II Першовінчаного.
28. Проаналізуйте особливості сербської культури на шляху освоєння візантійського та болгарського спадку в ранньосередньовічний період.
29. Охарактеризуйте столітній розвиток середньовічної Сербської держави Неманичів після 1228 р.
30. Визначте особливості політичної діяльності Стефана Душана.
31. Розкрийте особливості соціально-економічного розвитку сербських земель упродовж XII-XIV ст.
32. Визначте значення проголошення царства та патріархії для Сербії.
33. Проаналізуйте причини та хід розпаду Сербського царства.
34. Дайте характеристику наслідків битви на Косовому полі кінця XIV ст.
35. Простежте процес встановлення залежності Сербії від Османської держави.
36. Визначте політичну та економічну долю Сербської деспотовини.
37. Опишіть головні культурні надбання Сербії в середньовічну добу.
38. Проаналізуйте перші державні утворення на території Чорногорії.
39. Визначте характерні риси християнізації середньовічного чорногорського населення.
40. Охарактеризуйте процес об'єднання Зети з Рашкою та його наслідки.
41. Розкрийте особливості еволюції чорногорських земель у складі Венеції та Османської імперії в XIV-XV ст.
42. Проаналізуйте становище боснійських земель у X-XIII ст.
43. Прослідкуйте процес християнізації на боснійських землях.
44. Зробіть аналіз внутрішнього устрою та зовнішньої політики Боснійської бановини упродовж XIII — середини XIV ст.
45. Дайте характеристику Боснії під владою Угорського королівства.
46. Визначте становище боснійських земель за правління Твртко.
47. Проаналізуйте процес виникнення Герцеговини.
48. Виділіть особливості занепаду Боснійської держави в XV ст.
49. Дайте характеристику становленню середньовічної Хорватської держави.

50. Охарактеризуйте діяльність князя Томислава.
51. Визначте особливості прийняття християнства на хорватських землях.
52. Проаналізуйте ідеологію та діяльність «глаголяшів».
53. Зробіть аналіз соціально-економічного устрою середньовічної Хорватської держави.
54. Проаналізуйте розділ хорватських земель в часи пізнього середньовіччя.
55. Визначте особливі риси середньовічної хорватської культури.
56. Дайте аналіз розквіту Далмації та Дубровника в XII-XV ст.
57. Встановіть основні напрями завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
58. Проаналізуйте особливості територіально-судового устрою слов'ян на підосманській території.
59. Простежте умови життя й господарства слов'янських народів під владою турків-османів.
60. Зробіть аналіз культури південних слов'ян в умовах османського панування.

Питання на екзамен:

1. Визначте роль давніх слов'ян у «Великому переселенні народів».
2. Визначте передумови та причини утворення Київської Русі.
3. З'ясуйте проблему походження терміну «Русь».
4. З'ясуйте роль слов'ян і протоболгар в утворенні середньовічної болгарської держави.
5. Зазначте особливості та значення прийняття християнства в Болгарії.
6. Розкрийте особливості розквіту I Болгарського царства.
7. Проаналізуйте богомільський рух у Болгарії.
8. Проаналізуйте процес виникнення давньоруської держави східних слов'ян.
9. Охарактеризуйте державний лад Київської Русі.
10. Проаналізуйте реформи княгині Ольги та діяльність Святослава.
11. Проаналізуйте реформи Володимира Великого.
12. Дайте характеристику епосі Ярослава Мудрого.
13. Проаналізуйте діяльність Володимира Мономаха.

14. Політична роздробленість Київської Русі: причини та наслідки.
15. Дайте характеристику культури в Київській Русі.
16. Визначте передумови та причини визволення Болгарії від візантійського панування.
17. З'ясуйте роль відновлення царства та патріархії в Болгарії для історії південних слов'ян.
18. Проаналізуйте причини, хід і наслідки повстання Івайло.
19. Простежте процес встановлення залежності болгарських земель від османської держави.
20. Визначте основні характеристики діяльності Стефана Немані.
21. Проаналізуйте особливості сербської культури на шляху освоєння візантійського та болгарського спадку в ранньосередньовічний період.
22. Визначте особливості політичної діяльності Стефана Душана.
23. Розкрийте особливості соціально-економічного розвитку сербських земель упродовж XII-XIV ст.
24. Визначте значення проголошення царства та патріархії для Сербії.
25. Проаналізуйте причини та хід розпаду Сербського царства.
26. Визначте політичну та економічну долю Сербської деспотовини.
27. Охарактеризуйте процес об'єднання Зети з Рашкою та його наслідки.
28. Проаналізуйте становище боснійських земель у X-XIII ст.
29. Визначте становище боснійських земель за правління Твртко.
30. Виділіть особливості занепаду Боснійської держави в XV ст.
31. Дайте характеристику становленню середньовічної Хорватської держави.
32. Охарактеризуйте діяльність хорватського князя Томислава.
33. Зробіть аналіз соціально-економічного устрою середньовічної Хорватської держави.
34. Визначте особливі риси середньовічної хорватської культури.
35. Дайте аналіз розквіту Далмації та Дубровника в XII-XV ст.
36. Встановіть основні напрями завоювання турками-османами південнослов'янських земель.
37. Визначте роль Великої Моравії для історії й культури Центральної Європи.
38. Проаналізуйте історичну долю полабсько-балтійських, альпійських і паннонських слов'ян.

39. Охарактеризуйте процес утворення та внутрішньої консолідації Чеського князівства.
40. Встановіть значення утвердження християнства та освоєння великоморавської спадщини Чехією.
41. Проаналізуйте розквіт середньовічної Чехії за правління династії Люксембургів.
42. Визначте передумови гуситського руху.
43. Проаналізуйте ідеологічну програму гуситського руху.
44. Охарактеризуйте діяльність Яна Гуса.
45. Дослідіть політичну боротьбу в 1415-1419 рр. у Чехії.
46. Проаналізуйте програму чашників у гуситському русі.
47. Проаналізуйте програму таборитів у гуситському русі.
48. Проаналізуйте програму пікардів у гуситському русі.
49. Визначте трактування «чотирьох празьких статей» різними напрямками гуситів.
50. Охарактеризуйте розгром гуситами хрестових походів.
51. Поясніть проблему гусизму на Базельському соборі та угоду між чашниками й католиками.
52. Проаналізуйте битву біля Ліпан і поразку таборитів.
53. Визначте значення гуситського руху для історії й культури середньовічної Чехії.
54. Охарактеризуйте процес зміцнення влади Габсбургів і втрати Чехією політичної самостійності.
55. Проаналізуйте долю Словаччини в складі Угорського королівства.
56. Визначте долю Словаччини в системі монархії Габсбургів і проаналізуйте діяльність братиків.
57. Розкрийте роль династії Пястів у виникненні польської державності.
58. Охарактеризуйте процес запровадження християнства в Польській державі.
59. Дайте характеристику діяльності князя Мешка I.
60. Визначте основні риси політики князя Болеслава Хороброго.
61. Встановіть причини політичної роздробленості Польської держави.
62. Визначте внутрішні та зовнішні чинники подолання роздробленості Польської держави.
63. Проаналізуйте культуру та освіту Польської держави в X-XIII ст.

64. Охарактеризуйте діяльність Владислава Локетка.
65. Дайте характеристику діяльності та реформам Казимира Великого.
66. Проаналізуйте умови Кревської унії.
67. Визначте причини та наслідки війн Польської держави з Тевтонським орденом.
68. Поясніть особливості народної та шляхетської культури Польської держави в добу середньовіччя.
69. Визначте причини поразки руських військ і основні події походу Батия на Русь.
70. Охарактеризуйте особливості відносин Русі та Золотої Орди.
71. Прослідкуйте еволюцію боротьби руських князівств проти татаро-монгольського іга.
72. Встановіть наслідки монголо-татарського іга для Русі.
73. Визначте передумови об'єднання руських земель навколо Москви.
74. Встановіть причини возвеличення Москви та проаналізуйте початок об'єднання руських земель.
75. Визначте розвиток Московського князівства за Івана I Калити.
76. Проаналізуйте внутрішню політику князя Дмитрія Донського.
77. Простежте хід і наслідки Куликовської битви.
78. Визначте наслідки «Стояння на Угрі» для руських земель.
79. Охарактеризуйте династичну війну другої чверті XV ст.
80. Дайте аналіз діяльності князя Василя I та Василя II.
81. Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику князя Івана II.
82. Проаналізуйте діяльність князя Івана III Великого.
83. Зробіть аналіз діяльності князя Василя III.
84. Проаналізуйте соціально-економічний розвиток Московської держави наприкінці XV — початку XVI ст.
85. Встановіть особливості розвитку літератури на північно-руських землях у XIV — на початку XVI ст.
86. Дослідіть еволюцію усної народної творчості в Північній Русі.
87. Проаналізуйте народні та наукові знання на північно-руських землях у XIV-XVI ст.
88. Визначте особливості архітектури давньої Московської держави.
89. Дайте характеристику іконопису на Русі в період зміцнення влади Москви.
90. Охарактеризуйте мистецтво в Московській Русі.

7. ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З КУРСУ:

- ✓ Аграрная история Северо-Запада России: Вторая половина XV — начало XVI в. — Ленинград, 1971.
- ✓ Акимова О.А. Формирование хорватской раннефеодальной государственности / О.А.Акимова // Раннефеодальные государства на Балканах. VI-XII вв. — М., 1985.
- ✓ Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в. / Отв. ред. Б.Д.Греков. — М., 1952-1964. — Т. 1-3.
- ✓ Алексеев С.В. Славянская Европа VII-VIII вв. / С.В.Алексеев. — М., 2007.
- ✓ Алексеев Ю.Г. Аграрная и социальная история Северо-Восточной Руси XV-XVI вв. Переяславский уезд / Ю.Г.Алексеев. — М.-Ленинград, 1966.
- ✓ Алексеев Ю.Г. Развитие поместной системы в XVI в. / Ю.Г.Алексеев, А.И.Копанев // Дворянство и крепостной строй России XVI-XVIII вв. — М., 1975.
- ✓ Алексеева Т.И. Восточные славяне: истоки, становление, формирование / Т.И.Алексеева // Наука в России. — 2003. — №2. — С. 63-72.
- ✓ Алексеев Ю.М. Теоретичні засади курсу історії слов'янських народів в українській вищій школі / Ю.М.Алексеев, Н.М.Кравченко, Ю.В.Павленко // Український історичний журнал. — 1993. — №10. — С.86-94.
- ✓ Алпатов М.В. Сокровища русского искусства. XI-XVI вв. / М.В.Алпатов. — Ленинград, 1971.
- ✓ Алферова Г.В. Русские города XVI-XVII веков / Г.В.Алферова. — М., 1989.
- ✓ Альшиц Д.Н. Начало самодержавия в России / Д.Н.Альшиц. — М., 1985.
- ✓ Ангелов Д. Богомилство в Болгарии / Д.Ангелов. — М., 1954.
- ✓ Антология чешской и словацкой философии / Общ. ред. Е.А.Сафроновой и М.А.Хевеши. — М., 1982.
- ✓ Анухин Г. Новая гипотеза происхождения государства на Руси / Г.Анухин // Вопросы истории. — 2000. — №3. — С. 51-61.
- ✓ Артемьев А. Ледовое побоище и битвы XIV — начала XV в. на

- северо-западе Руси / А.Артемьев // Вопросы истории. — 1999. — №2. — С. 148-152.
- ✓ Арцыбашева Т.Н. Славяне-русы-варяги — кто они? / Т.Н.Арцыбашева // Вопросы истории. — 2004. — №1. — С.118-125.
 - ✓ Асов А.И. Славянские боги и рождение Руси / А.И.Асов. — М., 1999.
 - ✓ Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: В 3-х т. / А.С.Ахиезер. — М., 1991.
 - ✓ Базилевич К.В. Внешняя политика Русского централизованного государства / К.В.Базилевич. — М., 1952.
 - ✓ Балязин В.Н. Рождение Великой империи / В.Н.Балязин. — М., 2009.
 - ✓ Баран В. Археологія та лінгвістика про етнокультурний розвиток давніх слов'ян / В.Баран // Українознавство. — 2005. — №4. — С. 270-273.
 - ✓ Баран В. Велике розселення слов'ян / В.Баран // Археологія. — 1998. — №2. — С. 30-37.
 - ✓ Баран В. Державотворчі та етнокультурні процеси в період Київської Русі / В.Баран // Слов'янські обрії / НАН України; Український комітет славістів; Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського. Вип.1. — К., 2006. — С.23-40.
 - ✓ Баран В. До питання про етнічні та державотворчі процеси в Київській Русі / В.Баран // Визвольний шлях. — 2002. — №6. — С. 22-28.
 - ✓ Баран В. Етнічні й державотворчі процеси часів утворення Київської Русі / В.Баран // Історія в школах України. — 2004. — №4. — С.40-44.
 - ✓ Баран В. Міждисциплінарні підходи до вивчення етногенезу слов'ян / В.Баран // Історія в школах України. — 2006. — №1. — С. 46-49.
 - ✓ Баран В. Питання економіки та соціального розвитку слов'ян / В.Баран // Історія в школах України. — 2005. — №5. — С.44-50.
 - ✓ Баран В. Слов'яни під час Великого переселення народів / В.Баран // Історія в школах України. — 2003. — №3. — С. 46-50.
 - ✓ Баран В. Слов'яни у V-VII століттях нашої ери / В.Баран // Історія в школах України. — 2003. — №2. — С. 35-38.
 - ✓ Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д.Баран. — К., 1998.

- ✓ Баран В.Д. Походження слов'ян / В.Д.Баран. — К., 1997.
- ✓ Баран Я. Суспільний розвиток слов'ян у світлі етнографії, археології та історичних джерел / Я.Баран // Історія в школах України. — 2006. — №7. — С. 52-56.
- ✓ Баран Я.В. Слов'янська община / НАН України. Ін-т археології. Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Буковинський центр археологічних досліджень / Я.В.Баран. — К.-Чернівці, 2004.
- ✓ Бегичева В. Откуда есть пошла Москва? / В.Бегичева // Наука и религия. — 2007. — №9. — С. 24-27.
- ✓ Белорусы / Отв. ред. В.К.Бондарчик. — М., 1998.
- ✓ Беляева Г.П. Общественные и государственно-правовые взгляды Яна Гуса / Г.П.Беляева // Учен. зап. Ленингр. ун-та. Сер. юрид. наук. — Ленинград, 1958. — Вып. 10.
- ✓ Боброва С.П. Некоторые вопросы крестьянского землевладения в Сербии XII — первой половине XIV вв. / С.П.Боброва // Вопросы истории славян. — Воронеж, 1963. — Вып. 1.
- ✓ Богатюк М. Устав Володимира Великого і суспільно-економічні зносини з церквою / М.Богатюк // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.327-354.
- ✓ Богданов А.П. Княгиня Ольга / А.П.Богданов // Вопросы истории. — 2005. — №2. — С.57-72.
- ✓ Бодрухин В. Феодальна роздробленість Русі й еволюція державності / В.Бодрухин // Пам'ять століть. — 2000. — №4. — С. 26-30.
- ✓ Борисов Н.С. Церковные деятели средневековой Руси XIII-XVII вв. / Н.С.Борисов. — М., 1988.
- ✓ Ботвинник М. Откуда есть пошел букварь / М.Ботвинник. — Минск, 1983.
- ✓ Брайчевский М.Ю. Об «антах» Псевдомаврикия / М.Ю.Брайчевский // Советская этнография. — 1953. — №2.
- ✓ Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності / М.Ю.Брайчевський. — К., 1964.
- ✓ Брайчевський М.Ю. З історії слов'яно-візантійських війн VI ст. Війна 550-551 рр. / М.Ю.Брайчевський // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. — К.-Львів, 1999.
- ✓ Бровко Н.П. Генезис міст Польщі в IX — XIII століттях / Н.П.Бровко // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Історія. — 2000. — Вип. 43. — С. 32-37.

- ✓ Брудницька Л. Дух хана Кубрата: Коріння болгарського народу віднайдено на українській землі / Л.Брудницька // Політика і культура. — 2001. — №35. — С. 32-33.
- ✓ Буганов В.И. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы / В.И.Буганов, А.А.Преображенский, Ю.А.Тихонов. — М., 1980.
- ✓ Буданова В.П. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты / Буданова В.П., Горский А.А., Ермолова И.Е. — М., 1999.
- ✓ Будовниц И.У. Монастыри на Руси и борьба с ними крестьян в XIV-XVI веках / И.У.Будовниц. — М., 1966.
- ✓ Бычков А. Киевская Русь: Страна, которой никогда не было? / Алексей Бычков. — М., 2007.
- ✓ Бычков А. Происхождение славян / Алексей Бычков. — М., 2007.
- ✓ Бычков А. Энциклопедия славянской мифологии / Алексей Бычков. — М., 2008.
- ✓ Бычков В.В. Русская средневековая эстетика. XI-XVII века / В.В.Бычков. — М., 1992.
- ✓ Васильев А.А. История Византийской империи. От начала крестовых походов до падения Константинополя / А.А.Васильев. — СПб., 2000.
- ✓ Введение христианства на Руси / Отв. ред. А.Д.Сухов. — М., 1987.
- ✓ Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII веков / Под ред. В.Л.Янина. — М., 1987.
- ✓ Верба И.А. Нашествие монголо-татар на Русь. Куликовская победа / И.А.Верба // История (приложение к газете «Первое сентября»). — 2002. — 16-31 июля (№27/28). — С. 8-24; 1-7 августа (№29). — С. 8-13.
- ✓ Верба И.А. Первый государь всея Руси / И.А.Верба // Школа. — 1998. — №6. — С. 69-71.
- ✓ Веселовский С.Б. Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси / С.Б.Веселовский. — М.-Ленинград, 1947.
- ✓ Византийский земледельческий закон / Под ред. И.П.Медведева. — Ленинград, 1984.
- ✓ Відейко М. Напередодні Русі: VIII — початок IX ст. / М.Відейко // Голос України. — 2006. — 7 червня. — С. 12-13.

- ✓ Відейко М. Особливості економіки та політики на Русі / М.Відейко // Голос України. — 2007. — 19 вересня. — С. 12-13.
- ✓ Війна скіфів із персами за царювання Дарія. Версія Геродота із Галікарнасу // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. — 2005. — №8. — С.19-20.
- ✓ Власов В. І роздерлася руська земля: Роздробленість Київської Русі / В.Власов // Історія України. — 2002. — №3. — С. 36-41.
- ✓ Власто А.П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства / А.П.Власто. — К., 2004.
- ✓ Волошина Т.А. Языческая мифология славян / Т.А.Волошина, С.Н.Астапоп. — Ростов-н/Д., 1996.
- ✓ Волощук О. Ярослав Мудрий — погляд крізь віки / О.Волощук // Науковий світ. — 2004. — №6. — С.14-15.
- ✓ Всемирная история: В 24-х томах. — Минск, 1996. — Т. 7, 8.
- ✓ Гайдай М. Ідеї Відродження і Бароко в слов'янському фольклорі / М.Гайдай // Народна творчість та етнографія. — 2006. — №1. — С. 79-89.
- ✓ Гвоздь М. Міфи і правда про трьох братів слов'янських / М.Гвоздь // Українське слово. — 2006. — №19. — С. 8.; №20. — С. 8; №21. — С. 8; №22. — С. 8; №23. — С. 8,9.
- ✓ Герберштейн С. Записки о Московии / С.Герберштейн. — М., 1988.
- ✓ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой трети XIII вв. / А.Б.Головки. — К., 1988.
- ✓ Головки О.Б. Держава Романовичів та Золота Орда (40-50-ті рр. XIII ст.) / О.Б.Головки // Український історичний журнал. — 2004. — №6. — С. 3-16.
- ✓ Горбаненко С.А. Землеробство слов'ян останньої чверті I тис. н.е. / С.А.Горбаненко // Археологія. — 2006. — №3. — С.73-79.
- ✓ Горський А. Ветви славянського древа: «Славини» раннього середньовіччя: як складувались держави у славян: VI-VIII вв. / А.Горський // Родина. — 2001. — №9. — С. 22-23.
- ✓ Горський А.А. Политические центры восточных славян и Киевской Руси: проблемы эволюции / А.А.Горський // Отечественная история. — 1993. — №6.
- ✓ Горський А.А. Проблема происхождения названия «Русь» в современной советской историографии / А.А.Горський // История

- СССР. — 1983. — №3. — С. 131-137.
- ✓ Горский А.А. Русь в конце X — начале XII века: территориально-политическая структура («земли» и «волости») / А.А.Горский // Отечественная история. — 1992. — №4.
 - ✓ Горський В. Книга і книжники в Київській Русі / В.Горський // Київська Русь. — 2007. — №1. — С.193-212.
 - ✓ Горський В.С. Святі Київської Русі / В.С.Горський. — К., 1994.
 - ✓ Грачев В.П. Сербская государственность в X–XIV вв. / В.П.Грачев. — М., 1972.
 - ✓ Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д.Греков. — М., 1953.
 - ✓ Греков Б.И. Мир истории: русские земли XIII-XV вв. / Б.И.Греков. — М., 1986.
 - ✓ Григорьев Ю. Владимир Красное солнышко, или перестройка №1 / Ю.Григорьев // Наука и религия. — 2004. — №9. — С.18-23.
 - ✓ Гудзенко О. Духовні ідеали Київської Русі як джерела формування національно-християнської моралі / О.Гудзенко // Сіверянський літопис. — 2003. — №4. — С.23-28.
 - ✓ Гудзь-Марков А. Домонгольская Русь в летописных сводах V-XIII вв. / Алексей Гудзь-Марков. — М., 2008.
 - ✓ Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л.Н.Гумилев. — М., 1989.
 - ✓ Гуревич А.Я. Походы викингов / А.Я.Гуревич. — М., 1996.
 - ✓ Гусакова Н.А. Из истории борьбы плебейской оппозиции против феодально-католической реакции в начале гуситского движения (1419-1422 гг.) / Н.А.Гусакова. — Минск, 1963.
 - ✓ Гуситское движение в освещении современников. Источники и материалы для практических занятий / Сост. и пер. Л.П.Лаптева. — М., 1992.
 - ✓ Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX-XII вв.) / И.Н.Данилевский. — М., 1999.
 - ✓ Данилова Л.В. Сельская община в средневековой Руси / Л.В.Данилова. — М., 1994.
 - ✓ Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф.Дворник. — М., 2001.
 - ✓ Дегтярев А.Я. Русская деревня в XV-XVII веках. Очерк истории сельского расселения / А.Я.Дегтярев. — Ленинград, 1980.
 - ✓ Денисов О. Прабатьківщина слов'ян / О.Денисов, М.Ведейко //

- Голос України. — 2005. — №181. — С.8-9.
- ✓ Дигтярев А. Два центра зарождения русской государственности / А.Дигтярев, И.Фроянов // Лепта. — 1992. — №1. — С. 165-171.
 - ✓ Дідух Л. Ремесло у Київській Русі / Л.Дідух // Історія в школах України. — 2005. — №5. — С.41-43.
 - ✓ Дмитриева Н.А. Краткая история искусств / Н.А.Дмитриева. — М., 1989.
 - ✓ Домановський А.М. Окремі елементи зовнішньоторговельної політики візантійського уряду та рання історія Давньоруської держави / А.М.Домановський // Археологія. — 2005. — №2. — С. 34-46.
 - ✓ Досталь М.Ю. Словистика: между пролетарским интернационализмом и славянской идеей (1941-1948) / М.Ю.Досталь // Славяноведение. — 2007. — №2. — С.17-31.
 - ✓ Древняя Русь в свете зарубежных источников. — М., 1999.
 - ✓ Древняя Русь: Город, замок, село. — М., 1985.
 - ✓ Дубов И.В. Спорные вопросы этнической истории северо-восточной Руси IX-XIII вв. / И.В.Дубов // Вопросы истории. — 1990. — №5.
 - ✓ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. — М., 1950.
 - ✓ Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. / В.Л.Егоров. — М., 1985.
 - ✓ Егоров В.Л. Русь и ее южные соседи в X-XIII веках / В.Л.Егоров // Отечественная история. — 1994. — №6.
 - ✓ Еманов В.Е. Рорик Ютландский и летописный Рюрик / В.Е.Еманов // Вопросы истории. — 2002. — №4. — С. 127-137.
 - ✓ Етнічні процеси у середньовічному слов'янському світі // Український історичний журнал. — 2001. — №3. — С. 3-47.
 - ✓ Етнокультурні процеси у Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. — К.; Львів, 1997.
 - ✓ Ждан Б. Золота Орда / Б.Ждан // Визвольний шлях. — 1968. — №3. — С. 292-299; №4. — С. 415.
 - ✓ Забловський А. Українсько-польська модель міжетнічних взаємин (XI-XVII ст.) / А.Забловський // Народна творчість та етнографія. — 2004. — №3. — С. 62-69.
 - ✓ Завітневич В. Володимир Святий як політичний діяч / В.Завітневич // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.81-202.

- ✓ Залізник Л. Давньоруська народність: Нова версія старого міфу / Л.Залізник // Урок української. — 2004. — №4. — С. 50-55.
- ✓ Залізник Л. Походження східних слов'ян / Л.Залізник // Дивослово. — 2001. — №3. — С. 26-28.
- ✓ Залізник Л.Л. Первісна історія України: Навч. посіб. для студ. історич. спец. вищих навч. закладів / Ін-т українознавства Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка / Л.Л.Залізник. — К., 1999.
- ✓ Зимин А.А. В канун грозных потрясений / А.А.Зимин. — М., 1986.
- ✓ Зимин А.А. Витязь на распутье: Феодальная война в России XV в. / А.А.Зимин. — М., 1991.
- ✓ Зимин А.А. И.С.Пересветов и его современники / А.А.Зимин. — М., 1958.
- ✓ Зимин А.А. Россия на рубеже XV-XVI столетий / А.А.Зимин. — М., 1982.
- ✓ Иванов С.А. Оборона балканских провинций Византии и проникновение «варваров» на Балканы в первой половине VI в. / С.А.Иванов // Византийский временник. — 1984. — Т. 45.
- ✓ Иванова О.В. К вопросу о характере земельной ренты в Малой Польше в XVI-XVII вв. / О.В.Иванова // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1960. — К., 1962.
- ✓ Иванова О.В. О путях интеграции иноплеменников в Византийской империи в VII-X вв. (преимущественно на примере славян) / О.В.Иванова // Византия между Западом и Востоком. Опыт исторической характеристики. — СПб., 2001.
- ✓ Ивина Л.И. Крупная вотчина Северо-Восточной Руси конца XIV — первой половины XVI в. / Л.И.Ивина. — Ленинград, 1979.
- ✓ Иловайский Д. Становление Руси / Дмитрий Иловайский. — М., 2005.
- ✓ Иловайский Д.И. История России: Киевский период / Д.И.Иловайский. — М., 2008.
- ✓ Исаевич Я.Л. Гродские и земские акты — важнейший источник по истории аграрных отношений в Речи Посполитой в XV-XVIII вв. / Я.Л.Исаевич // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1961. — Рига, 1963.
- ✓ Истоки: Откуда есть пошли славяне // Родина. — 2001. — №1/2. — С. 20-85.

- ✓ Историографические исследования по славяноведению и балканистике. — М., 1984.
- ✓ Историография истории южных и западных славян. Учебное пособие. — М., 1987.
- ✓ История Болгарии: В 2-х т. — М., 1954. — Т. 1.
- ✓ История Византии: В 3-х тт. / Отв. ред. С.Д.Сказкин. — М., 1967. — Т. 1.
- ✓ История Европы: В 8-ми т. — М., 1992.
- ✓ История зарубежного искусства. — М., 1984.
- ✓ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х т. / Гл. ред. З.В.Удальцова. — М., 1986. — Т. 1.
- ✓ История культур славянских народов: В 3-х т. — Т. 1. Древность и Средневековье. — М., 2003.
- ✓ История Польши: В 3-х томах. — М., 1954. — Т. 1.
- ✓ История России в трех томах / Под ред. А.Н.Сахарова. — М., 1996.
- ✓ История России с древнейших времен до 1861 г. (Под ред. Н.И.Павленко). — М., 1996.
- ✓ История русской литературы XI-XVII веков / Под ред. Д.С.Лихачева. — М., 1980.
- ✓ История средних веков (V-XV века). Хрестоматия / Сост. В.Е.Степанова, А.Я.Шевеленко. — М., 1980. — Ч. 1; 1981. — Ч. 2.
- ✓ История средних веков (XV-XVII века). Хрестоматия. — М., 1981.
- ✓ История СССР: Учеб. для ист. фак. пед. ин-тов. Т. 1. С древнейших времен до 1861 года / Под ред. Епифанова П.П., Мавродина В.В. — М., 1983.
- ✓ История Югославии: В 2-х т. — М., 1963.
- ✓ История южных и западных славян. Курс лекций / Под ред. Г.Ф.Матвеева и З.С.Ненашевой. — М., 1998. — Т. 1-2.
- ✓ История южных и западных славян. Курс лекций. — М., 1979.
- ✓ История южных и западных славян. — М., 1957; 1979; 1998 (том 1).
- ✓ Источниковедение истории южных и западных славян (феодалный период) / Отв. редактор Л.П.Лаптева. — М., 1999.
- ✓ Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В.І.Ярового. — К., 2001.

- ✓ Історія південних та західних слов'ян: Підруч. для студ. іст. фак. вузів / Ред. Гранчак І.М., Кізченко А.Ф., Чорній В.П. — К., 1987.
- ✓ Історія світової культури. — К., 2001.
- ✓ Історія української та зарубіжної культури. — К., 2001.
- ✓ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л.Зашкільняка. — Львів, 2001.
- ✓ Йордан. О происхождении и деяниях гетов / Е.Скржинская. — СПб., 1997.
- ✓ Каждан А.П. Очерки истории Византии и южных славян / Каждан А.П., Литаврин Г.Г. — СПб., 1998.
- ✓ Казакова Н.А. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV — начала XVI в. / Н.А.Казакова, Я.С.Лурье. — М.-Ленинград, 1955.
- ✓ Казакова Н.А. Вассиан Патрикеев и его сочинения / Н.А.Казакова. — М.-Ленинград, 1960.
- ✓ Казакова Н.А. Очерки по истории русской общественной мысли. Первая треть XVI в. / Н.А.Казакова. — Ленинград, 1970.
- ✓ Кандоба И. Жизнь и деятельность Ивана Калиты / И.Кандоба // Молодая гвардия. — 2006. — №7/8. — С. 164-172.
- ✓ Каргалов В.В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси / В.В.Каргалов. — М., 1967.
- ✓ Каргалов В.В. На границах Руси стоят крепко! Великая Русь и Дикое Поле. Противостояние XIII- XVIII вв. / В.В.Каргалов. — М., 1998.
- ✓ Каргалов В.В. Освободительная борьба Руси против монголо-татарского ига / В.В.Каргалов // Вопросы истории. — 1969. — №2, 3, 4.
- ✓ Карташев А.В. Очерки по истории русской церкви / А.В.Карташев. — Т. 1-2. — М., 1992-1993.
- ✓ Кацва Л.А. История России VIII-XV вв. / Л.А.Кацва, А.Л.Юрганов. — М., 1993.
- ✓ Каштанов С.М. Социально-политическая история России конца XV — первой половины XVI в. / С.М.Каштанов. — М., 1967.
- ✓ Кизилев Ю.А. Земли и княжества Северо-Восточной Руси в период феодальной раздробленности (XII-XV вв.) / Ю.А.Кизилев. — Ульяновск, 1982.
- ✓ Кирпичников А.Н. Ледовое побоище 1242 г. (новое осмысление) / А.Н.Кирпичников // Вопросы истории. — 1994. —

№5. — С. 162-170.

- ✓ Кирпичников А.Н. Русь и варяги: Русско-скандинавские отношения домонгольского времени / Кирпичников А.Н., Дубов И.В., Лебедев Г.С. // Славяне и скандинавы. — М., 1986.
- ✓ Киселева Г.Н. Киевский воевода Свенельд / Г.Н.Киселева // Вопросы истории. — 2006. — №8. — С.153-156.
- ✓ Кіндратенко А.М. Матеріали до історії Скитії-України IV-V ст. Походження та дії гунів. Кн.2. Гуни в описі Пріска Панійського / А.М.Кіндратенко. — Х., 2002.
- ✓ Кланица З. Первые славяне в среднем Подунавье и в Полабье / Кланица З., Тржештик Д. // Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне. VI–XII вв.). — М., 1991.
- ✓ Клибанов А.И. Реформационные движения в России в XIV — первой половине XVI в. / А.И.Клибанов. — М., 1960.
- ✓ Климов Е.В. Причины гибели великого князя Святослава I Игоревича / Е.В.Климов // Вопросы истории. — 2008. — №11. — С. 155-160.
- ✓ Кліменко С.І. Розробка уроків за темою "Слов'яни та їхні сусіди" / С.І.Кліменко // Історія та правознавство. — 2007. — №22-24. — С.77-87.
- ✓ Клюг Э. Княжество Тверское (1247-1485 гг.) / Э.Клюг. — Тверь, 1994.
- ✓ Клюг Э. Соперница Москвы: Тверское княжество (1247-1458) / Э.Клюг // Родина. — 1994. — №10. — С. 41-43.
- ✓ Ключевский В.О. Курс русской истории / В.О.Ключевский // Сочинения: В 9-ти т. — М., 1987-1990. — Т. 1-2.
- ✓ Ключевский В.О. Сказания иностранцев о Московском государстве / В.О.Ключевский. — М., 1991.
- ✓ Княгиня Ольга // Все для учителя. Фізичне виховання, ОБЖ. — 2006. — №13-14. — С.59-61.
- ✓ Князьков С.А. Допетровская Русь / С.А.Князьков. — М., 2005.
- ✓ Кобрин В.Б. Власть и собственность в средневековой России / В.Б.Кобрин. — М., 1985.
- ✓ Кобрин В.Б. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси / В.Б.Кобрин, А.Л.Юрганов // История СССР. — 1991. — №4.
- ✓ Кобычев В.П. В поисках прародины славян / В.П.Кобычев. —

М., 1973.

- ✓ Ковалів П. До питання про виникнення східнослов'янських націй / П.Ковалів // *Визвольний шлях*. — 1969. — №5. — С. 631.
- ✓ Козак Д.Н. До проблеми походження слов'ян у Дністрово-Дніпровському межиріччі / Д.Н.Козак // *Археологія*. — 2006. — №2. — С.44-52.
- ✓ Колесник М. Вивчення історії південних та західних слов'ян науково-історичними товариствами Лівобережної України (70-ті роки ХІХ ст. — 30-ті роки ХХ ст.) / М.Колесник // *Рідна школа*. — 2003. — №10. — С.51-52.
- ✓ Колесник М. Внесок науково-історичних товариств Лівобережної України у розвиток вітчизняного слов'янознавства (70-ті роки ХІХ ст. — 30-ті роки ХХ ст.) / М.Колесник // *Київська старовина*. — 2004. — №1. — С.97-104.
- ✓ Кольчева Е.И. Аграрный строй России XVI века / Е.И.Кольчева. — М., 1987.
- ✓ Константин Багрянородный. Об управлении империей: Текст, перевод, комментарий. — М., 1991.
- ✓ Копанев А.И. Крестьянство русского Севера в XVI в. / А.И.Копанев. — Ленинград, 1978.
- ✓ Копилов С.А. Виникнення історії славістики як нового напрямку слов'янознавчих досліджень в Україні (друга половина ХІХ ст.) / С.А.Копилов // *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. — 2006. — №4. — С.16-21.
- ✓ Королюк В.Д. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья / В.Д.Королюк. — М., 1985.
- ✓ Костомаров Н.И. Мысли о федеративном начале в Древней Руси / Н.И.Костомаров // *Український історичний журнал*. — 1993. — №10. — С. 121-132.
- ✓ Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н.И.Костомаров. — Кн. I-III. — М., 1990-1992.
- ✓ Котляр М. Давньоруська держава кінця ХІ — початку ХІІ ст.: Від усьобиць до стабілізації / М.Котляр, В.Отрошенко // *Український історичний журнал*. — 1997. — №2. — С. 18-28.
- ✓ Котляр М. З історії міжкнязівських відносин на Русі доби удільної роздробленості / М.Котляр // *Історія України*. — 2002. — Листопад (№41). — С. 1-7.

- ✓ Котляр М. Князівські клани в дипломатичному суперництві за Київ (середина XII ст.) / М.Котляр // Київська старовина. — 2002. — №1. — С. 10-23.
- ✓ Котляр М. Причини настання удільної роздробленості на Русі / М.Котляр // Київська старовина. — 1997. — №3/4. — С. 62-76.
- ✓ Котляр М. Структура Галицько-Волинського літопису / М.Котляр // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 року. Ч.1. — Л., 1994. — С.15-19.
- ✓ Котляр М. Усні джерела Галицько-Волинського літопису / М.Котляр // Київська старовина. — 2004. — №1. — С.1-11.
- ✓ Котляр Н.Ф. Древнерусская государственность / Н.Ф.Котляр. — СПб., 1998.
- ✓ Кочин Г.Е. Сельское хозяйство на Руси конца XIII — начала XVI в. / Г.Е.Кочин. — М.-Ленинград, 1965.
- ✓ Кралюк П. Чи приймав князь Володимир Святославич іслам? (маловідомі аспекти зовнішньої політики Київської Русі в X ст.) / П.Кралюк // Людина і політика. — 2004. — №5. — С.52-60.
- ✓ Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. — М., 1987.
- ✓ Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3-х кн. — Кн. 2. Середньовіччя і нові часи. — К., 1995.
- ✓ Кром М.М. Политический кризис 30-40-х годов XVI века / М.М.Кром // Отечественная история. — 1998. — №5.
- ✓ Кузьмин А.Г. Падение Перуна: становление христианства на Руси / А.Г.Кузьмин. — М., 1988.
- ✓ Кулаков В.И. Славянская симфония / В.И.Кулаков // Наука в России. — 2003. — №5. — С. 72-79.
- ✓ Кульпин Э.С. Золотая Орда: судьбы поколений / Э.С.Кульпин // Восток. — 2006. — №6. — С. 26-41; 2007. — №1. — С. 44-55.
- ✓ Курбатов Г.Л. Христианство: Античность. Византия. Древняя Русь / Курбатов Г.Л., Фролов Э.Д., Фроянов И.Я. — Л., 1988.
- ✓ Кучкин В.А. Дмитрий Донской / В.А.Кучкин // Вопросы истории. — 1995. — №5.
- ✓ Кучкин В.А. Русь под игом: как это было / В.А.Кучкин. — М., 1991.
- ✓ Кучкин В.А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В.А.Кучкин. — М., 1984.

- ✓ Лазарев В.Н. Древнерусские мозаики и фрески XI-XV вв. / В.Н.Лазарев. — М., 1973.
- ✓ Лазарев В.Н. Русская иконопись. От истоков до начала XVI в. / В.Н.Лазарев. — М., 1983.
- ✓ Лаптева Л.П. Гуситское движение в Чехии / Л.П.Лаптева. — М., 1990.
- ✓ Лаптева Л.П. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма (до 1848 г.) / Л.П.Лаптева. — М., 1985.
- ✓ Лаптева Л.П. Русская историография гуситского движения (40-е годы XIX в. — 1917 г.) / Л.П.Лаптева. — М., 1978.
- ✓ Лахно О.П. Проблема походження племінних об'єднань поміж слов'ян східного типу в спадщині російських істориків середини XVIII — початку XX століття / О.П.Лахно // Історична пам'ять: Науковий зб. — Полтава: АСМІ, 2009. — Вип. 1. — С. 39-45.
- ✓ Лебедев Г.С. Вернемся к началу: О гипотезе происхождения славян / Г.С.Лебедев // Знание-сила. — 1986. — №10. — С. 17-19.
- ✓ Леонтьев А.К. Образование приказной системы управления в Русском государстве / А.К.Леонтьев. — М., 1961.
- ✓ Лимонов Ю.А. Владимиро-Суздальская Русь. Очерки социально-политической истории / Ю.А.Лимонов. — Ленинград, 1987.
- ✓ Липшиц Е.Э. Византийское крестьянство и славянская колонизация / Е.Э.Липшиц // Византийский сборник. — М.; Ленинград, 1945.
- ✓ Литаврин Г.Г. Болгария и Византия в XI–XII вв. / Г.Г.Литаврин. — М., 1960.
- ✓ Литаврин Г.Г. Славинии VII–IX вв. Социально-политические организации славян / Г.Г.Литаврин // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья: Лингвистика, история, археология. — М., 1984.
- ✓ Литаврин Г.Г. Условия развития болгарской культуры в XI–XII вв. / Г.Г.Литаврин // История и культура Болгарии. — М., 1981.
- ✓ Литаврин Г.Г. Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конец VII — начало XI в.) / Г.Г.Литаврин // Раннефеодальные государства на Балканах. VI–XII вв. — М., 1985.
- ✓ Литаврин Г.Г. Формирование и развитие Болгарского

- раннефеодального государства (конец VII — начало XI в.) / Г.Г.Литаврин // Как была крещена Русь. — М., 1988.
- ✓ Литаврін Г. Дипломатія руської княгині Ольги / Г.Литаврін // Хроніка-2000. — 2007. — В.67-68. — С.311-384.
 - ✓ Ловмянський Х. Русь и норманны / Х.Ловмянський. — М., 1985.
 - ✓ Лотоцький О. Хрещення Руси за кн. Володимира Великого / О.Лотоцький // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.228-244.
 - ✓ Любимов Л. Искусство Древней Руси / Л.Любимов. — М., 1974.
 - ✓ Мавродин В.В. Образование единого Русского государства / В.В.Мавродин. — Ленинград, 1951.
 - ✓ Манусевич А.Я. Очерки по истории Польши / А.Я.Манусевич. — М., 1952.
 - ✓ Мартышин О.В. Вольный Новгород. Общественно-политический строй и право феодальной республики / О.В.Мартышин. — М., 1992.
 - ✓ Маршак Б.И. Перещепинский клад / Б.И.Маршак, К.М.Скалон. — Ленинград, 1972.
 - ✓ Миллер А.И. Очерк польской истории (X в. — 1918 г.) / А.И.Миллер // Преподавание истории в школе. — 1990. — №1.
 - ✓ Милов Л.В. Великорусский пахарь. Особенности российского исторического процесса / Л.В.Милов. — М., 1998.
 - ✓ Милов Л.В. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса / Л.В.Милов // Вопросы истории. — 1992. — №4-5.
 - ✓ Мининков Н.А. Донское казачество в эпоху позднего средневековья (до 1671 г.) / Н.А.Мининков. — Ростов-на-Дону, 1999.
 - ✓ Мироненко О.М. "Перша релігійна реформа" князя Володимира або третій антихристиянський терор / О.М.Мироненко // Вісник Київського національного університету. Сер. Історія. — 2002. — Вип.63-64. — С.106-108.
 - ✓ Мицик Ю. Опис Московської держави у хроніці О.Гваньїні / Ю.Мицик // Історичний журнал. — 2006. — №1. — С. 86-97.
 - ✓ Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н.э. / А.В.Мишулин // Вестник древней истории. — 1941. — №1.
 - ✓ Мишулин А.В. Древние славяне и судьбы Восточно-Римской империи / А.В.Мишулин // Вестник древней истории. — 1939. —

№1.

- ✓ Мішин В. Війни східних слов'ян / В.Мішин // Народна армія. — 1999. — 14 вересня. — С. 4-5.
- ✓ Мохнач В. Ничего не было: О татаро-монгольском иге / В.Мохнач // Огонек. — 2002. — №30. — С. 48-50.
- ✓ Моця О. Київська Русь: Етапи формування державної території / О.Моця // Археологія. — 2001. — №1. — С. 42-50.
- ✓ Назаров В. Стояние на Угре / В.Назаров // Вокруг света. — 2007. — №10. — С. 152-162.
- ✓ Наливайко В. Гуситський рух і Україна: З історії чесько-українських зв'язків / В.Наливайко // Хроніка-2000. — 1999. — №25/26. — С. 76-88.
- ✓ Наливайко С. Аспарух: ім'я засновника Болгарської держави у світлі індоіранських фактів / С.Наливайко // Українознавство. — 2005. — №4. — С. 246-252.
- ✓ Насонов А.Н. Монголы и Русь / А.Н.Насонов. — М.-Л., 1940.
- ✓ Наумов Е.П. Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII–XV вв. / Е.П.Наумов. — М., 1974.
- ✓ Наумов Е.П. К историографии Законника Стефана Душана / Е.П.Наумов // Славяно-балканские исследования. — М., 1972.
- ✓ Наумов Е.П. Становление и развитие Сербской раннефеодальной государственности / Е.П.Наумов // Раннефеодальные государства на Балканах. VI–XII вв. — М., 1985.
- ✓ Наумов Е.П. Экономическое положение Сербского государства в середине XIV в. / Е.П.Наумов // Хозяйство и общество на Балканах в средние века. — Калинин, 1978.
- ✓ Наумов Е.П. Болгарське середньовіччя (VII–XIV ст.) в дослідженнях радянських істориків / Е.П.Наумов // Проблеми слов'янознавства. — Вип. 24. — Львів, 1981.
- ✓ Нефедов С.А. Монгольские завоевания и формирование российской цивилизации / С.А.Нефедов // Вопросы истории. — 2006. — №2. — С. 113-123.
- ✓ Нидерле Л. Славянские древности / Л.Нидерле. — М., 2001.
- ✓ Новиков А. Норманны и Древняя Русь / А.Новиков // Новый журнал. — 1998. — №1. — С. 132-144.
- ✓ Новосельцев А.П. Образование Древнерусского государства и его первый правитель / А.П.Новосельцев // Вопросы истории. —

1991. — №2.

- ✓ Носов Н.Е. Очерки по истории местного управления Русского государства первой половины XVI века / Н.Е.Носов. — М.-Ленинград, 1957.
- ✓ Носов Н.Е. Становление сословно-представительных учреждений в России / Н.Е.Носов. — Ленинград, 1969.
- ✓ Озолин А.И. Бюргерская оппозиция в гуситском движении. Социально-политические требования / А.И.Озолин. — Саратов, 1973.
- ✓ Озолин А.И. Из истории гуситского движения / А.И.Озолин. — Саратов, 1962.
- ✓ Озолин А.И. Томаш Штитный — идеолог дворянского крыла бюргерской оппозиции в предгуситской Чехии / А.И.Озолин // Славянский сборник. — Саратов, 1972.
- ✓ Озолин А.И. Ян Гус о феодальном государстве / А.И.Озолин // Вопросы славянской филологии. — Саратов, 1963.
- ✓ Очерки истории культуры славян. — Вып. 1. — М., 1996.
- ✓ Очерки русской культуры XVI в.: В 2-х ч. — М., 1977.
- ✓ Памятники литературы Древней Руси. Конец XV — первая половина XVI века. — М., 1984.
- ✓ Памятники литературы Древней Руси. Середина XVI века. — М., 1985.
- ✓ Памятники литературы древней Руси: Начало русской литературы. XI-начало XII в. — М., 1978.
- ✓ Памятники права Киевского государства X-XIII вв. — М., 1953.
- ✓ Панеях В.М. Кабальное холопство на Руси в XVI в. / В.М.Панеях — Ленинград, 1967.
- ✓ Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях / Я.Пастернак // Український історик. — 1973. — №1/2. — С. 88-106; №3/4. — С. 69-83.
- ✓ Пахльовська О. Польща-Україна-Росія: Бермудський трикутник: слов'янські народи в пошуках справжньої батьківщини / О.Пахльовська // Сучасність. — 2008. — №3/4. — С. 60-80.
- ✓ Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за независимость. XIII в. / В.Т.Пашуто. — М., 1956.
- ✓ Перевезенцев С.В. К вопросу о специфике русской политической мысли XI-XVII вв. / С.В.Перевезенцев // Вестник Московского университета. Серия 12: Политические науки. —

2008. — №4. — С. 11-22.

- ✓ Петров Н. Походження слов'ян / Н.Петров. — К., 1972.
- ✓ Петрухин В.Я. Начало этнокультурной истории Руси IX-XI веков / В.Я.Петрухин. — Смоленск, 1995.
- ✓ Петрухин В.Я. Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье / В.Я.Петрухин, Д.С.Раевский. — М., 2004.
- ✓ Платонов С.Ф. Лекции по русской истории / С.Ф.Платонов. — М., 1993.
- ✓ Плахонин А. К вопросу о территориальном устройстве Древнерусского государства / А.Плахонин // Слов'янські обрії / НАН України; Український комітет славістів; Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського. Вип.1. — К., 2006. — С.358-362.
- ✓ Плиний Старший. Естественная история // Вестник древней истории. — 1949. — №2.
- ✓ Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. — М.-Ленинград, 1950.
- ✓ Полное собрание русских летописей. — М., 1962. — Т. 1-2.
- ✓ Полосин И.И. Социально-политическая история России XVI — начала XVII в. / И.И.Полосин. — М., 1963.
- ✓ Польские мыслители эпохи Возрождения. Сборник текстов / Подбор, ред. и прим. И.С.Нарского. — М., 1960.
- ✓ Поляков А.Н. Древнерусская цивилизация: основные черты социального строя / А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2006. — №9. — С.67-86.
- ✓ Поляков А.Н. Древнерусская цивилизация: основы политического строя / А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2007. — №3. — С.50-69.
- ✓ Поляков А.Н. Образование древнерусской цивилизации / А.Н.Поляков // Вопросы истории. — 2005. — №3. — С. 72-89.
- ✓ Попова А.Д. Русь и славяне в поисках прародины: Ритмы истории / А.Д.Попова. — М., 2004.
- ✓ Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. / А.Поссевино. — М., 1983.
- ✓ Практикум з історії середніх віків / Укл. Кривонос В.П. — Львів, 1999.
- ✓ Практикум по истории СССР с древнейших времен до конца XVIII века. — М., 1976.

- ✓ Пресняков А.Е. Российские самодержцы / А.Е.Пресняков. — М., 1990.
- ✓ Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. — М., 1988.
- ✓ Присяжнюк В. Виникнення і розвиток Давньоруської держави / В.Присяжнюк // Історія України. — 2003. — Листопад (№44). — С. 1-6.
- ✓ Приходнюк О. Дунайська теорія походження слов'ян (Реальність чи фантазія Печерника Нестора) / О.Приходнюк // Пам'ять століть. — 1999. — №1. — С. 81-87.
- ✓ Прицак О. Відкіль єсть пішла руська земля? / О.Прицак // Сучасність. — 1978. — №3. — С. 48-73.
- ✓ Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. — К.: Львів, 1997.
- ✓ Пронштейн А.П. Великий Новгород в XVI в. / А.П.Пронштейн. — Харьков, 1957.
- ✓ Равинский П. Сербская физиономия Белграда / П.Равинский // Родина. — 2006. — №9. — С. 54-58.
- ✓ Развитие этнического самосознания славян в эпоху зрелого феодализма. — М., 1989.
- ✓ Разин Е.А. История военного искусства: В 3-х т. / Е.А.Разин. — М., 1957. — Т. 2.
- ✓ Разумовская Л.В. Очерки по истории польских крестьян в XV-XVI вв. / Л.В.Разумовская. — М., 1968.
- ✓ Разумовская Л.В. Очерки по истории польских крестьян. От древних времен до XV века / Л.В.Разумовская. — М.; Ленинград, 1958.
- ✓ Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI — XII вв.). — М., 1991.
- ✓ Раннефеодальные государства на Балканах. VI-XII вв. / Отв. ред. Г.Г.Литаврин. — М., 1985.
- ✓ Рапов О.М. Русская церковь в IX — первой трети XII в. Принятие христианства / О.М.Рапов. — М., 1998.
- ✓ Раппопорт П.А. Древнерусская архитектура / П.А.Раппопорт. — СПб., 1993.
- ✓ Ричка В. Київська Русь: Проблеми, пошуки, інтерпретації / В.Ричка // Український історичний журнал. — 2001. — №2. — С. 22-23.

- ✓ Ричка В. Княгиня Ольга / В.Ричка. — К., 2004.
- ✓ Ричка В.М. Знаки влади: Організація та форми репрезентації верховної влади в Київській Русі / В.М.Ричка // Український історичний журнал. — 2009. — №1. — С.67-83.
- ✓ Ричка В.М. Про склад і структуру великокнязівського двору середньовічного Києва / В.М.Ричка // Український історичний журнал. — 2007. — №3. — С.4-16.
- ✓ Романов А. «Свободные» смерды / А.Романов // История (приложение к газете «Первое сентября»). — 2001. — 23-31 августа (№32). — С. 10-14.
- ✓ Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси / Б.А.Романов. — М., 1990.
- ✓ Романовы. Исторические портреты, 1613-1762 / Под ред. А.Н.Сахарова. — М., 1997.
- ✓ Русанова И.П. Славянские древности VI-VII вв.: Культура пражского типа / И.П.Русанова. — М., 1976.
- ✓ Рыбаков Б.А. Из истории культуры Древней Руси / Б.А.Рыбаков. — М., 1984.
- ✓ Рыбаков Б.А. Язычество древних славян / Б.А.Рыбаков. — М., 1981.
- ✓ Сазонова А.С. Социально-политические и национальные требования в учении Яна Гуса / А.С.Сазонова // Учен. зап. Ин-та славяноведения. — М., 1958. — Т. 16.
- ✓ Сахаров А.М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А.М.Сахаров. — М., 1959.
- ✓ Сахаров А.М. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А.М.Сахаров. — М., 1969.
- ✓ Сахаров А.Н. Балканские походы Святослава и дипломатия Древней Руси / А.Н.Сахаров // Вопросы истории. — 1982. — №2. — С. 81-107.
- ✓ Сборник документов по социально-экономической истории Византии/ Отв. ред. Г.А.Косминский. — М., 1951.
- ✓ Свак Д. К вопросу об оценке деятельности Ивана Пересветова / Д.Свак // Studia Slavica. — 1978.
- ✓ Свердлов М. Володимир Святославич святой — князь і людина / М.Свердлов // Хроніка-2000. — 2007. — В.69-70. — С.263-286.
- ✓ Свердлов М.Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси / М.Б.Свердлов. — Ленинград, 1983.

- ✓ Свердлов М.П. Общественный строй у славян в VI — начале VII века / М.П.Свердлов // Советское славяноведение. — 1977. — №3.
- ✓ Свод древнейших известий о славянах. — М., 1991-1995. — Т.1-2.
- ✓ Сегеда С. Найдавніші історичні витoki слов'янства за даними антропології / С.Сегеда // Народна творчість та етнографія. — 2005. — №6. — С. 18-23.
- ✓ Седов В. Соседи Рима, кельтов и германцев: К началу I тысячелетия н.э. относятся первые известия о славянах в античных источниках / В.Седов // Родина. — 2006. — №4. — С. 6-11.
- ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В.Седов. — М., 1968.
- ✓ Седов В.В. Русский каганат IX века / В.В.Седов // Отечественная история. — 1998. — №4.
- ✓ Седов В.В. Славяне в древности и раннем средневековье / В.В.Седов. — Т.1-2. — М., 1994, 1995.
- ✓ Семенов-Зусер С. Князь Святослав / С.Семенов-Зусер. — Х.: Кн.-газ. вид-во, 1946. — 59 с.
- ✓ Сербия и Болгария в середине XIV в. // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы. — Кишинев, 1980.
- ✓ Симоненко М.О. Військове мистецтво слов'ян Київської Русі / М.О.Симоненко // Історія та правознавство. — 2005. — №5. — С.7-9.
- ✓ Сеницына Н.В. Максим Грек в России / Н.В.Сеницына. — М., 1977.
- ✓ Сеницына Н.В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV-XVI вв.) / Н.В.Сеницына. — М., 1998.
- ✓ Система государственного феодализма в России. Сб. статей. — М., 1993.
- ✓ Скіфія. — Х., 2005.
- ✓ Скляренко В.Г. Походження назви Русь / В.Г.Скляренко // Мовознавство. — 2005. — №6. — С. 3-17; 2005. — №3/4. — С. 33-46.
- ✓ Скляренко В.Г. Русь і варяги / В.Г.Скляренко. — К., 2006.

- ✓ Скрипник М. Політична думка в Київській Русі / М.Скрипник // Історія України. — 2004. — №35. — С.11-14.
- ✓ Скрынников Р.Г. Трагедия Новгорода / Р.Г.Скрынников. — М., 1994.
- ✓ Славяне и скандинавы. — М., 1986.
- ✓ Славяне на Днестре и Дунае. — К., 1983.
- ✓ Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — К., 1990.
- ✓ Славянская мифология: Энциклопедический словарь. — М., 1995.
- ✓ Славянский мир: Общность и многообразие // Родина. — 2006. — №4. — С. 1-145.
- ✓ Смирнов И.И. Очерки политической истории Русского государства 30-50-х годов XVI века / И.И.Смирнов. — М.-Ленинград, 1958.
- ✓ Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев // Сочинения: В 15-ти кн. — М., 1959-1966. — Кн. 2-4.
- ✓ Соловьев С.М. Сочинения. Кн. III-VII. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев. — Т. 5-13. — М., 1989-1991.
- ✓ Солонська Н. Бібліотека Ярослава Мудрого і початок розвитку науки в Київській Русі (XI століття) / Н.Солонська // Історія України. — 2004. — №47. — С.1-4.
- ✓ Солонська Н. Ярослав Мудрий — державний діяч, книжник / Н.Солонська // Вісник Книжкової палати. — 2004. — №5. — С.53-57.
- ✓ Спорные вопросы отечественной истории XI-XVIII вв. — М., 1990.
- ✓ Средневековая Русь. XIII-XIV века // Родина. — 2003. — №11. — С. 9-143.
- ✓ Станиславский А.А. Гражданская война в России XVII в. Казачество на переломе истории / А.А.Станиславский. — М., 1990.
- ✓ Степ С. Варяги: До теорії походження варягів / С.Степ // Визвольний шлях. — 1968. — №4. — С. 415.
- ✓ Стефанович П.С. Государство и церковь в домонгольской Руси / П.Стефанович // Вопросы истории. — 2002. — №7. — С. 41-59.

- ✓ Судебники XV-XVI веков / Под ред. Б.Д.Грекова. — М.-Ленинград, 1952.
- ✓ Терещенко Ю. Становлення старокиївської держави і процес державотворення у Західній Європі (VI-IX ст.) / Ю.Терещенко // Історія України. — 1996. — №7. — С. 1-3.
- ✓ Терещенко Ю. Християнізація Русі-України до Володимирового хрещення і європейський контекст / Ю.Терещенко // Історія України. — 1996. — №10. — С. 1-3.
- ✓ Тихомиров М.Н. Россия в XVI столетии / М.Н.Тихомиров. — М., 1962.
- ✓ Тищенко К. Походження назв літописних слов'янських племен / К.Тищенко // Народна творчість та етнографія. — 2006. — №1. — С.4-16. — №3.
- ✓ Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология / А.П.Толочко. — К., 1992.
- ✓ Толочко О.П. Київська Русь / О.П.Толочко, П.П.Толочко. — К., 1998.
- ✓ Толочко П.П. Давня історія України. В 3-х тт.: Первісне суспільство. 1 / Ред. Станко В.Н. — К., 1997.
- ✓ Толочко П.П. Історичні портрети: Із іст. давньоруської та європейської політики X-XII ст. / П.П.Толочко. — К., 1990.
- ✓ Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII вв. / П.П.Толочко. — К., 1980.
- ✓ Толочко П.П. Ярослав Мудрый / П.П.Толочко. — К., 2002.
- ✓ Трепавлов В.В. Золотая орда в XIV-XV веках / В.В.Трепавлов // Преподавание истории в школе. — 2004. — №2. — С. 25-29.
- ✓ Трепавлов В.В. Кочевники южнорусских степей / В.В.Трепавлов // Преподавание истории в школе. — 2007. — №3. — С. 36-45.
- ✓ Трубецкой Н.С. Наследие Чингизхана / Н.С.Трубецкой. — М., 1999.
- ✓ Удальцова З.В. Идеино-политическая борьба в ранней Византии (по данным историков IV-VII вв.) / З.В.Удальцова. — М., 1974.
- ✓ Уолкер С.С. Чингиз-хан / С.С.Уолкер. — Ростов-на-Дону, 1998.
- ✓ Федака С. Любецький з'їзд князів 1097 року — контрапункт давньоруської історії / С.Федака // Історія України. — 1999. — Квітень (№15). — С. 4-6.
- ✓ Флоря Б.Н. Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции /

- Б.Н.Флоря. — СПб., 2000.
- ✓ Фоменкова В.М. Статуты Казимира III как источник по истории аграрных отношений в феодальной Польше / В.М.Фоменкова // Славянский архив. — М., 1963.
 - ✓ Франклин С. Начало Руси. 750-1200 / С.Франклин, Д.Шеппард. — СПб., 2000.
 - ✓ Фрейденберг М.М. Города-коммуны Далматинского побережья / М.М.Фрейденберг, А.В.Чернышов // Раннефеодальные государства на Балканах. — М., 1985.
 - ✓ Фрейденберг М.М. Дубровник и Османская империя / М.М.Фрейденберг. — М., 1984.
 - ✓ Фрейденберг М.М. Крестьянство на Балканах в XII-XVIII вв. / М.М.Фрейденберг. — Калинин, 1984.
 - ✓ Фрейдзон В.И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.) / В.И.Фрейдзон. — СПб., 2001.
 - ✓ Фроянов И.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы / И.Я.Фроянов. — М.-СПб., 1995.
 - ✓ Фроянов И.Я. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории / И.Я.Фроянов. — Ленинград, 1980.
 - ✓ Фроянов И.Я. Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории / И.Я.Фроянов. — Ленинград, 1974.
 - ✓ Хозяйство и общество на Балканах в средние века. — Калинин, 1978.
 - ✓ Хорошев А.С. Политическая история русской канонизации (XI-XVI вв.) / А.С.Хорошев. — М., 1986.
 - ✓ Хорошкевич А.Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV — начала XVI в. / А.Л.Хорошкевич. — М., 1980.
 - ✓ Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. — М., 1961.
 - ✓ Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Н.П.Грацианского и С.Д.Сказкина. — М., 1950.
 - ✓ Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред. С.Д.Сказкина. — М., 1961. — Т.1-3.
 - ✓ Хрестоматия по истории южных и западных славян: В 3-х т. / Отв. ред. М.М.Фрейденберг. — Минск, 1987. — Т. 1.

- ✓ Цебрій І.В. Держава, суспільство і культура західних слов'ян у середньовічну добу / І.В.Цебрій // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. — Полтава, 2006. — С. 101-115.
- ✓ Цукерман К. Два етапа формування Древнерусского государства / К.Цукерман // Археологія. — 2003. — №1. — С. 76-99.
- ✓ Чарушников В. Кто такой Александр Невский? / В.Чарушников // Москва. — 2003. — №5. — С. 189-197.
- ✓ Черепнин Л. Русские феодальные архивы XIV-XV веков: В 2-х т. / Л.Черепнин. — М., 1948-1951.
- ✓ Черепнин Л.В. Образование русского централизованного государства в XIV-XV веках / Л.В.Черепнин. — М., 1960.
- ✓ Чиркович С. Сербия: Средние века / С.Чиркович. — М., 1996.
- ✓ Чорній В. Історія Болгарії / Володимир Чорній. — Львів, 2007.
- ✓ Чрня З. История хорватской культуры / З.Чрня. — Загреб, 1965.
- ✓ Чуркина И.В. Первые государственные объединения словенцев / И.В.Чуркина // Вопросы истории. — 2007. — №4. — С. 126-141.
- ✓ Шапиро А.Л. Проблемы социально-экономической истории Руси XIV-XVI вв. / А.Л.Шапиро. — Ленинград, 1977.
- ✓ Шилов Ю.А. Истоки славянской цивилизации / Межрегиональная академия управления персоналом / Ю.А.Шилов. — К., 2004.
- ✓ Шип Н. Етимологія і семантика терміна «Русь» / Н.Шип // Історія України. — 2003. — Лютий (№7). — С. 10-13.
- ✓ Шип Н.А. Дискусія про термін Русь / Н.А.Шип // Український історичний журнал. — 2002. — №6. — С. 92-107.
- ✓ Шишов А.В. Александр Невский / А.В.Шишов. — Ростов-на-Дону, 1999.
- ✓ Шмидт С.О. Становление Российского самодержавства / С.О.Шмидт. — М., 1973.
- ✓ Шмурло Е.Ф. История России. IX-XX века / Е.Ф.Шмурло. — М., 2005.
- ✓ Шокарев С. Русские княжества в XIV-XV столетиях / С.Шокарев // История (приложение к газете «Первое сентября»). — 2003. — 1-7 января (№1). — С. 2-9.
- ✓ Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья: Лингвистика, история, археология. — М., 1984.

- ✓ Юсова Н.М. Започаткування в СРСР досліджень із проблем східнослов'янського етногенезу (кінець 1930-х — початок 1940-х рр.) / Н.М.Юсова // Український історичний журнал. — 2005. — №4. — С. 145-159.
- ✓ Юсова Н.М. Ідейна й термінологічна генеалогія поняття «давньоруська народність» / Н.М.Юсова // Український історичний журнал. — 2006. — №4. — С. 101-129.
- ✓ Юшков С.В. Очерки по истории феодализма в Древней Руси / С.В.Юшков. — М.-Ленинград, 1939.
- ✓ Якубский В.А. Проблемы аграрной истории средневековой Польши / В.А.Якубский. — Ленинград, 1975.
- ✓ Якубский В.А. Славяне в древности. Первые государственные образования у южных и западных славян / В.А.Якубский // Очерки истории южных и западных славян. — Ленинград, 1957.
- ✓ Янин В.Л. Новгородские посадники / В.Л.Янин. — М., 1962.
- ✓ Яременко В. Володимир Мономах: князь-державець, князь-письменник / В.Яременко // Українська культура. — 2005. — №7-8. — С.28-30.

Інтернет-сайти

Славянська етнолінгвістика – <http://www.kapija.narod.ru/>

Болгарія – <http://www.internews.bg/>

Македонія – <http://www.makedonskosonce.com/>

Польща – <http://gazetapolska.pl/>

Словаччина – <http://novycas.sk/>

Словенія – <http://www.si-int-news.com/>

Хорватія – <http://www.3media.hr/>

Чехія – <http://ctk.ceskenoviny.cz/>

http://gw.yspu.yar.ru/vestnik/obrazoovanie_za_rubegom/4_2/

<http://www.astu.astranet.ru/rus/astu/library/>

<http://www.bspu.secna.ru/Pedobr/>

<http://www.cacedu.unibel.by/Partner/Biblio/>

<http://www.dux.ru/win/enpp/newspapers/pg/>

<http://www.edu.nsu.ru/>

<http://www.homepage.techno.ru/monoculus/>

<http://www.informika.ru/text/magaz/>

http://www.kcn.ru/tat_ru/universitet/

<http://www.lib.msu.su/>

<http://www.libfl.ras.ru/ushin/>
<http://www.maindir.gov.ru/Lib/>
<http://www.mto.ru/>
<http://www.nlr.ru/>
<http://www.nsu.ru/psych/internet/>
<http://www.openweb.ru/koi8/stepanov/>
<http://www.rsl.ru/>
<http://www.russ.ru/biblio/psyber/>
<http://www.scsml.rssi.ru/>
<http://www.shpl.ru/inform/projects/assbib/>
<http://www.stars.ru/>
<http://www.tane.ssft.ternopil.ua/education.html>
<http://www.unicor.ac.ru/>
<http://www.univer.kharkov.ua/>
<http://www.vaz.tlt.ru/>
<http://www.wkkodex.ru/>
<http://www1.rambler.ru/sites/9000/>
<http://www-koi8.yspu.yar.ru/vestnik/ke>
http://www.fn.univ.gda.pl/structura-Wydzialu/Instytut_Filologii_Polskiej/pol.html
<http://paula.univ.gda.pl/wieslaw/fhifpzak.html>
<http://www.kul.lublin.pl/wnh/studia>

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ ДО САМОСТІЙНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

ВІЗАНТІЙСЬКІ ДЖЕРЕЛА

1. ПРОКОПІЙ КЕСАРІЙСЬКИЙ (між 490 і 507 – близько 560 рр.)

ВІЙНА З ГОТАМИ (близько 550 р.)

Текст подається за виданням: Прокопий Кесарійський. Історія войн / Пер. с греч. Л.Гиндіна, В.Цымбурского // Свод древнейших письменных известий о славянах / Сост. Л.А.Гиндин, С.А.Иванов, Г.Г.Литаврин. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1994. – Т. I (I–VI вв.). – С. 170-250.

III (VII) 14. Ці племена, слов'яни й анти (Σκλαβηνοί τε καί Ἄνται), не управляються однією людиною, але спрадавна живуть в народоправстві [демократії], і тому в них вигідні й не вигідні справи ведуться спільно. І у всьому іншому в обох цих варварських племен все життя й закони однакові. Вони вважають, що один із богів [грецькою: **θεῶν μὲν ἕναι**], – творець блискавки, – саме він є єдиним владикою над усіма, і йому приносять у жертву биків і різних жертвних тварин. Долі [напередвизначення] вони не знають і взагалі не визнають, що вона стосовно до людей має яку-небудь силу, але коли смерть уже стоїть біля їхніх ніг, чи будучи охопленими хворобою, або виступаючи на війну, то вони дають обітницю, якщо уникнуть її, негайно ж принести богу жертву за своє життя, а уникнувши [смерті], вони приносять в жертву те, що обіцяли, і думають, що саме цією жертвою купили собі порятунок. Та вони вшановують і річки, і німф, і деякі інші божества, приносять жертви також і їм всім, і за допомогою цих жертв здійснюють ворожіння.

C. 183-184.

2. КОСТЯНТИН ПОРФИРОРОДНИЙ (905 – 959 рр.)

ПРО УПРАВЛІННЯ ІМПЕРІЄЮ (близько 950 р.)

Текст подається за виданням: Константин Багрянородный. Об управлении империей / Пер. Г.Г.Литаврину. – М.: Наука, 1991. – 496 с.

Глава 9. Про росів, що відправляються з моноксилами із Рбсії в Константинополь

[...] Після того як пройдене це місце, вони досягають острова, який зветься островом Св. Григорія. На цьому острові вони здійснюють свої жертвопринесення, оскільки там стоїть величезний дуб: приносять в жертву живих півнів, укріплюють вони й стріли навколо [дуба], а інші – шматочки хліба, м'ясо і все, що має кожний, як велить їх звичай. Кидають вони й жереб на півнів: або зарізати їх, або з'їсти, або відпустити їх живими.

С. 49.

3. ЛЕВ ДИЯКОН (до 950 – близько 1000 рр.)

ІСТОРІЯ (остання чверть X ст.)

Текст подається за виданням: Лев Диакон. История / Пер. М.М.Копыленко. – М.: Наука, 1988. – 240 с.

Книга дев'ята

6. [...] І ось, коли настала ніч і засяяло повне коло місяця, скіфи вийшли на рівнину й почали підбирати своїх мерців. Вони понакладали їх перед стіною, розклали багато багать і спалили, заколовши при цьому за звичасм предків безліч полонених, чоловіків та жінок. Зробивши цю криваву жертву, вони задушили [кількох] грудних малят та півнів, потопивши їх у водах Істру. Говорять, що скіфи вшановують таїнства еллінів, приносять за язичницьким обрядом жертви й влаштовують бенкет за померлими, навчившись цьому чи то у своїх філософів Анахарсиса й Замолксиса, чи то у соратників Ахілла.

С. 78.

8. Про тавроскіфів розповідають ще й те, що вони аж до нашого часу ніколи не здаються ворогам навіть будучи переможеними, – коли вже немає ніякої надії на порятунок, вони проштрикують собі мечами нутрощі і таким чином самі себе вбивають. Вони роблять так, виходячи з наступного переконання: ті, хто загинув у битві від рук противника, вважають вони, стають після смерті та відлучення душі від тіла рабами його в підземному світі. Боячись такої служби, гидуючи служити своїм вбивцям, вони самі заподіюють собі смерть.

С. 79 – 80.

АРАБСЬКІ ДЖЕРЕЛА

4. ІБН-ФАДЛАН

(близько 870 – близько 925 рр.)

ЗАПИСКА

ПРО ПОДОРОЖ ІБН-ФАДЛАНА НА ВОЛГУ (922 р.)

Текст подається за виданням: Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Перевод и комментарии А.П.Ковалевского; Под ред. И.Ю.Крачковского. – М.; Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1939. – С. 79-85.

(99). І як тільки припливають їх кораблі до цієї пристані, кожний із них виходить і (несе) з собою хліб, м'ясо, цибулю, молоко і набіз, щоб підійти до високої застромленої [в землю] колоди [кумира], у якої [є] обличчя, схоже на обличчя людини, а навколо неї маленькі зображення, а позаду цих зображень [стоять] високі колоди, застромлені в землю. Отже, він підходить до більшого зображення і поклоняється йому, потім (він) говорить йому: "О, мій госпode, я приїхав з далекої країни й зі мною дівчат стільки-то, і стільки-то голів, і соболів стільки-то, і стільки-то шкур", – аж поки не назве [не згадає] всього, що [він] привіз з собою із своїх товарів – "і я прийшов до тебе з цим даром"; – потім [він] залишає те, що [було] з ним, перед цією колодою, – "і ось, я бажаю, щоб ти подарував мені купця з численними динарами й дирхемами, і щоб [він] купив у мене все, як я побажаю, і не перечив би мені ні в чому, що я скажу". Потім він іде.

І ось, якщо для нього продаж буває затруднений і перебування його затримується, то він знову приходять з подарунками вдруге і втретє, а якщо [для нього] виявляється важким зробити те, що він хоче, то він несе до кожного з [числа] вже і маленьких зображень по подарунку і просить їх поклопотатись і говорить: "Це [ці] дружини нашого господа і дочки його і сини його". Отже, [він] не перестав звертатися з проханнями то до одного зображення, то до іншого, просячи їх і благаючи у них заступництва, і принизливо кланяється перед ними. Іноді ж продаж буває для нього легким, так що він все продасть. Тоді він говорить: "Господь мій вже виконав те, що мені було потрібно, і мені слід винагородити його". І ось, він бере деяку кількість овець або рогатої худоби і вбиває їх, роздає частину м'яса, а те, що залишилося, несе і кидає перед цим великим кумиром та тими маленькими, які [знаходяться] навколо нього, і вішає голови рогатої худоби або овець на застромлені в землю позаду колоди. Коли ж настане ніч, приходять собаки і з'їдають все це. І говорить той, хто це зробив: "Господь мій вже став задоволений мною і з'їв мій дар".

(102). Не раз мені говорили, що вони роблять з своїми ватажками при їх смерті [такі] справи, з яких найменше – [це] спалювання, так що мені дуже хотілося бути присутнім при цьому, аж поки [нарешті] не дійшла до мене [звістка] про смерть одного видатного чоловіка з їх числа. І ось вони поклали його в його могилі й накрили над нею настіл на десять днів, поки не закінчили кроєння його одягу та його пошиття.

(103). А це буває так, що для бідної людини з їх числа вони роблять маленький корабель, кладуть його [мертвого] в нього і спалюють його [корабель]. Що ж стосується багатого [то вчиняють так]: збирають все, що в нього є, й ділять це на три частини, причому [одна] третина [залишається] для його сім'ї, [одна] третина йде на те, щоб для нього на неї скроїти одяг, і [одну] третину, щоб приготувати на неї набіз, який вони питимуть до того дня, коли його дівчина уб'є сама себе й буде спалена разом зі своїм паном. Вони, зловживають набізом, п'ють його вночі і вдень, [так що] іноді якийсь з них навіть помирає, тримаючи кубок у своїй руці.

(105). А якщо помирає ватажок, то скаже його сім'я його дівчатам і його отрокам: "Хто з вас помре разом з ним?" Говорить хто-небудь з них: "Я". І якщо він сказав це, то [це] вже обов'язково, так що йому вже не можна повернути назад. І якби він захотів цього, то цього вже не допустили б. І більшість з тих, хто (так) робить – [це] дівчата. І ось,

коли помер такий чоловік, про якого я згадав раніше, то сказали його дівчатам: "Хто помре разом з ним?" І сказала одна з них: "Я". Отже, її доручили двом дівчатам, щоб вони оберігали її і були б з нею, куди б вона не ходила, до того навіть, що вони іноді [навіть] мили її ноги своїми руками. І прийнялися вони [родичі] за його справу, – за кроєння одягу для нього, за приготування того, що йому потрібно. А дівчина щодня пила й співала, веселячись, радіючи майбутньому.

(106). Коли ж прийшов день, в який повинні бути спалені він і дівчина, я прибув до річки, на якій [знаходився] його корабель, – і ось [бачу, що] він уже витягнутий [на берег] і для нього поставлені чотири підпори з дерева хаданга [білої тополі] та з іншого дерева [халанджа] і поставлено також навколо нього щось на зразок великого помосту з дерева. Потім [корабель] був протягнутий [далі], аж поки не був поміщений на ці дерев'яні споруди. І вони почали його охороняти, ходячи взад і перед і говорячи мовою для мене незрозумілою. А він [померлий] був далеко в своїй могилі, [оскільки] вони [ще] не виймали його.

В середину цього корабля вони поставили намет і покрили його різними «кумачами». Потім вони принесли лавку, розмістили її на кораблі й покрили її стьобаними матрацами й парчею візантійською, і подушками з парчі візантійської. І прийшла жінка стара, яку називають ангел смерті, і розстелила на лавці постилання, про які ми вище згадали. Це вона керує обшиванням його й приготуванням його, і вона [ж] убиває дівчат. І я побачив, що вона стара-богатирка, величезна й похмура.

(107). Коли ж вони прибули до його могили, вони видалили убік землю з дерева [настилу], відкинули убік [саме це] дерево й витягнули його [мертвого] в ізарі, в якому він помер. І ось я побачив, що він вже почорнів від холоду [цієї] країни. А вони ще раніше помістили з ним в його могилі набіз, [якийсь] плід і тунбур. Отже, вони вийняли все це. І ось він не засмердів і не змінилося у нього нічого, окрім його кольору. Тоді вони наділи на нього шаровари й гетри, і чоботи, і куртку, і хафтан парчевий з гудзиками із золота, і наділи йому на голову шапку з парчі, соболеву. І вони понесли його, аж поки не внесли його в той намет, що знаходиться на кораблі, й посадили його на матрац, і підперли його подушками, і принесли набіз, і плід, і благовонні рослини і поклали все це разом з ним. І принесли хліба, і м'яса, і цибулі, і залишили це перед ним. І принесли собаку, і розрізали її

напополам, і кинули в корабель. Потім принесли всю його зброю й поклали її поряд з ним (буков. до його боку). Потім узяли двох коней і ганяли їх до того часу, аж поки вони обидва не спітніли. Потім [вони] розсікли їх обох мечами й кинули їхнє м'ясо в корабель. Потім привели дві корови [биків] і також розсікли їх обох і кинули їх обох в нього [корабель]. Потім доставили півня й курку, і убили їх, і кинули їх обох в нього [корабель].

(108). Збирається багато чоловіків і жінок, вони грають на сазах і кожен із родичів померлого ставить намет на деякій віддалі від його намету. А дівчина, яка хотіла бути убитою, причепурившись, відправляється по наметах рідних померлого, ходячи туди й сюди, входить до кожного з цих наметів, причому з нею злягається господар цього намету й голосно говорить їй: "Скажи своєму пану: "Дійсно, зробив це я від любові й дружби до тебе". І таким же чином в мірі того як вона обходить всі намети, також всі інші з нею злягаються.

(109). Коли ж вони з цією справою покінчать, то розрізавши навпіл собаку, кидають її всередину корабля, а також відрізавши голову півню, кидають [його та його голову] справа та зліва від корабля.

(110). Коли ж прийшов час пополудні, у п'ятницю, привели дівчину до чогось такого, що вони [вже раніше] зробили на зразок обв'язки [великих] воріт. Вона поставила обидві свої ноги на руки [долоні] мужів і піднялася над цією обв'язкою [оглядаючи околицю] і сказала [якісь] слова на своїй мові, після чого її спустили, потім підняли її вдруге, причому вона зробила ту ж дію, що і вперше, потім її опустили й підняли втретє, причому вона зробила ту ж дію, що і в попередні два рази. Потім подали їй курку, вона ж відрізала їй голову і закинула її [голову]. Вони узяли цю курку й кинули її в корабель. Я ж запитав у перекладача про те, що вона зробила, а він сказав: "Вона сказала вперше, коли її підняли: «Ось я бачу мого батька й мою матір», – і сказала удруге: «Ось всі мої померлі родичі сидять», – і сказала втретє: «Ось я бачу мого пана, що сидить у саду, а сад красивий, зелений, і з ним мужі й отроки, і ось він кличе мене, так ведіть же мене до нього».

(111). І вони пройшли з нею в напрямку до корабля. І ось вона зняла два браслети, що були на ній, і дала їх обидва тій старій жінці, яка називається ангел смерті і котра потім її уб'є. І вона [дівчина] зняла два ножні кільця, що були на ній, і віддала їх обидва тим двом

дівчатам, які обидві [весь час перед цим] служили їй, а вони ж обидві – дочки жінки, відомої під ім'ям ангел смерті.

(112). Після цього та група [людей], які перед цим уже злягались з дівчиною, роблять свої руки просланими ніби дорогою для дівчини, щоб дівчина, поставивши ноги на долоні їх рук, пройшла на корабель. Але вони [ще] не ввели її в намет. Прийшли мужі, [несучи] з собою щити й палиці, і подали їй кубком набіз. Вона ж заспівала над ним і випила його. Перекладач же сказав мені, що вона цим прощається зі своїми подругами. Потім їй подали інший кубок, і вона взяла його й зтягнула довгу пісню, в цей час стара підганяла її випити кубок і ввійти до намету, в якому [знаходиться] її пан.

(113). І ось я побачив, що вона розгубилася й хотіла увійти до намету, але засунула свою голову між ним і кораблем. Тоді стара жінка схопила її голову і засунула її [голову] в намет і ввійшла разом з нею, а мужі почали бити палицями по щитах, щоб не був чутний звук її крику, внаслідок чого могли б схвилюватися інші дівчата, і перестали б шукати смерті разом зі своїми панамі. Потім увійшли до намету шість мужів з [числа] рідних і зляглися всі з дівчиною в присутності мертвого. Потім, як тільки вони закінчили із здійснення [своїх] прав на любов, поклали її на бік поряд з її паном. Двоє схопили обидві її ноги, двоє обидві її руки, прийшла стара, звана ангелом смерті, й наклала їй навколо шиї мотузку, що своїми кінцями розходиться в протилежні боки, і дала її двом [мужам], щоб вони обидва тягнули її, і приступила до справи, тримаючи [у руці] кинджал з широким лезом. І ось почала вона встромляти його між її ребрами й виймати його, в той час як обидва чоловіки душили її мотузком аж поки вона не померла.

(114). Потім підійшов найближчий родич [цього] померлого, взяв палицю і запалив її біля вогню, потім він пішов задкуючи, – потилицею до корабля, а обличчям до людей, [тримаючи] запалену палицю в одній руці, а інша його рука в цей час [лежала] на задньому проході, [він] був голим, – щоб запалити складені дрова, що були під кораблем. Потім підійшли люди з деревом для розтопки. У кожного з них була скалка, кінець якої він перед тим запалив, щоб кинути їх в ці дрова. І приймається вогонь за дрова, потім за корабель, потім за намет і [за] чоловіка, і [за] дівчину, і [за] все, що в ньому [знаходилося]. Потім подув великий, страхітливий вітер, і посилюється полум'я вогню, і посилюється його палахкотіння. І був поряд зі мною

якийсь чоловік з русів. І ось я почув, що він розмовляє з перекладачем, що був зі мною. Я ж запитав його про те, що він йому говорив. Він сказав: "Справді ж він говорить: "Ви, о, араби, дурні"... Я запитав його чому і він сказав: "Дійсно, ви берете найулюбленішу для вас людину й найповажнішого серед вас і кидаєте його в прах [землю], і з'їдають його прах і комахи, і черв'яки, а ми спалюємо його моментально так, що він входить в рай негайно і вмить". Потім він засміявся неприродним сміхом. Я ж запитав його про це, а він сказав: «З любові господа його до нього, [ось] вже послав він вітер, так що він [вітер] забере його протягом години». І ось, дійсно, не пройшло й години, як перетворився корабель і дрова, і дівчина, і чоловік в золу, потім в [найдрібніший] попіл.

(115). Потім вони спорудили на місці цього корабля, який вони [колись] витягнули з річки, щось подібне до круглого пагорба й поставили всередині його велику колоду маданга [білої тополі], написали на ній ім'я [цього] чоловіка та ім'я царя русов і пішли.

С. 79 – 85.

5. ІБН-РУСТЕ (I пол. X ст.)

КНИГА ДОРОГОЦІННИХ СКАРБІВ (близько 930 р.)

Текст подається за виданням: [Гаркави А.Я.]. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р.Х.) / Собрал, перевел и объяснил А.Я.Гаркави. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1870. – 308 с.

II (1). *Про слов'ян.* [...] Коли у них помирає хто-небудь, труп його спалюють. Жінки ж, коли трапляється у них небіжчик, дряпають собі ножем руки й обличчя. На другий день після спалювання небіжчика вони йдуть на місце, де це відбувалося, збирають попіл з того місця й кладуть його на пагорб. І як мине рік після смерті небіжчика, беруть вони діжечок двадцять – більше чи менше – меду, відправляються на той пагорб, де збирається сім'я покійного, їдять там і п'ють, а потім розходяться. Якщо у небіжчика було три дружини й одна з них стверджує, що вона особливо любила його, то вона приносить до його трупа два стовпи, їх забивають сторчма в землю, потім кладуть третій

стовп упоперек, прив'язують посеред цієї шаблени мотузок, вона стає на лавку й кінець [мотузки] зав'язує навколо своєї шиї. Після того, як вона так зробить, лавку прибирають з-під неї, і вона залишається повислою так аж поки не задихнеться й не помре, після чого її кидають у вогонь, де вона й згорає. І всі вони поклоняються вогню. Велика частка їх посівів з проса. Під час жнив вони беруть ківш з просяними зернами, піднімають до неба і говорять: "Господи, ти, який [дотепер] забезпечував нас їжею, забезпеч і тепер нас нею удосталь".

Є в них різного роду лютні, гуслі й сопілки. Їх сопілки завдовжки в два лікті, лютня ж їх восьмиструнна. Їх хмільний напій з меду. При спалюванні небіжчика вони вдаються до галасливих веселощів, так виражаючи радість з приводу милості, виявленої йому богом.

C. 265-266.

II (2). *Про русів.* [...] Є в них знахарі, деякі з них керують царем, нібито вони їх (русів) начальники. Трапляється, що вони наказують принести жертву творцю їх тим, чим вони побажають: жінками, чоловіками, худобою. І якщо знахарі наказують, то не виконати їх наказу ніяк неможливо. Узнявши людину або тварину, знахар накидає йому на шию петлю, вішає жертву на колоду й чекає, поки вона не задихнеться, і говорить, що це жертва богу.

C. 270.

[...] Коли у них помирає хто-небудь із знатних, йому викопують могилу у вигляді великої будівлі, кладуть його туди, й разом з ним кладуть у ту ж могилу його одяг та золоті браслети, які він носив. Потім опускають туди ж безліч їстівних припасів, посудини з напоями й карбовану монету. Нарешті, в могилу кладуть живу улюблену дружину небіжчика. Після цього отвір могили закладають, і дружина вмирає, будучи так ув'язненою.

C. 271.

6. АЛЬ-МАСУДІ (близько 896 – 956 рр.)

ПРОМИВАЛЬНІ ЗОЛОТА ТА РОДОВИЩА ДОРОГОЦІННОГО КАМІННЯ (947 – 956 рр.)

Текст подається за виданням: [Гаркави А.Я.]. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р.Х.) / Собрал, перевел и объяснил А.Я.Гаркави. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1870. – 308 с.; Абу-л-Хасан 'Алі ал-Мас'уді. Промивальні золота та родовища дорогоцінного каміння / Пер. з арабськ. А.Ковалівського (Уривок) // Антологія літератур Сходу. – Харків: Вид-во ХДУ, 1961. – С. 364.

9. Що ж до язичників, що знаходяться в країні хазарського царя, то деякі племена з них суть Слов'яни й Руси. Вони живуть в одній з двох половин цього міста і спляють своїх померлих з їх в'ючною худобою, зброєю й прикрасами. Коли вмирає чоловік, то спляється з ним живою його дружина; якщо ж вмирає жінка, то чоловік не спляється; а якщо вмирає у них неодружений, то його одружують по смерті. Жінки їх бажають свого спалювання для того, щоб увійти з ним [чоловіком] до раю. Це є одне з діянь Гінда [тобто індусів], як ми згадали вище; тільки в Гінда звичай цей такий, що дружина тоді тільки спляється разом з чоловіком, коли вона сама на це погоджується.

C. 129.

10. Ухвала столиці хазарської держави; що в ній буває сім суддів, двоє з них для мусульман, двоє для Хазар, які судять за законом Таури [тобто Тора, П'ятикнижжя], двоє для тамтешніх християн, які судять за законом Інджиля [тобто Євангелія]; один же з них для слов'ян, русів та інших язичників, він судить за законом язичництва, тобто за законом розуму.

C. 129 – 130.

17. *Розділ XXXIV. Опис Слов'ян, їх жител, розповіді про їх царів і про розселення їх племен.*

Сказав Масуді: Слов'яни суть з нащадків Мадая, сина Яфета, сина Нуха; до нього відносять всі племена Слов'ян і до нього примикають за своїми родоводами. Це є думка багатьох людей досвідчених, що займалися цим предметом. Житла їх на півночі, звідки тягнуться на захід. Вони складають різні племена, між якими бувають війни, і вони мають царів. Деякі з них сповідають християнську віру за

Якобітським толком [тобто за Несторіанським толком], деякі ж не мають святого писання, не покоряються законам; вони пагани й нічого не знають про закони [тобто про закони одкровення] [...].

C. 135.

Згадане нами плем'я на ймення Сарбін спалює себе на вогні, коли вмирає у них цар або глава: вони спалюють також його в'ючну худобу. У них є звичаї, подібні звичаям Гінду; ми вже про це частково згадали вище в цьому творі, при описі гори Кабха й країни хазарської, коли ми говорили, що в хазарської країні знаходяться Слов'яни й Руси й що вони спалюють себе на багаттях. Це слов'янське плем'я та інші примикають до сходу й тягнуться на захід.

[Гаркави, с. 136 – 137].

22. Розділ LXVI. Повідомлення про будівлі, вшановувані у слов'ян.

У слов'ян є будівлі [храми], які вони поважають. З-поміж них є одна [що стоїть] на тих горах, про які кажуть філософи, що вони належать до високих гір світу. Є відомості про те, яким чином збудована ця будівля, про розташування різних сортів каміння в ній та про різноманітність їхніх кольорів, про отвори, пророблені в ній, у верхній її частині, про те, що побудоване в цих отворах для спостереження над сходом сонця, про встановлені туди коштовні камені й знаки, відмічені в них, які вказують на майбутні події і застерігають від подій перед їх здійсненням, про лунаючі у верхній її частині звуки, та що трапляється з ними під час слухання цього.

І [є у них] будинок, який створив один з їхніх царів на Чорній горі, яку оточують дивовижні води, що відзначаються різними кольорами та смаками, усі дуже корисні. І у них в ньому є величезний ідол в образі Сатурна, зроблений у вигляді діда з патерицею в руці, якою він рушить кості мертвих з могил. Під правою його ногою є зображення чогось на взірць комашні, а під другою [його ногою] вороночорні зображення граків та інших [птахів – ?] і дивовижні зображення чогось подібного до абісінців та негрів.

І у них є ще інший будинок на горі, яку оточує затока моря, споруджений з каменів червоного мармуру та каменів зеленого ізмаргаду. Всередині його величезна баня, а під нею ідол, частини тіла якого [зроблені] з чотирьох [сортів] дорогоцінного каміння:

зеленого хризоліту, червоного карбункула, жовтого корналіну та білого кристалю [берила], а голова його з червоного золота. Насупроти нього другий ідол у вигляді дівчини, йому звичайно приносять жертви та куріння [ладану].

Походження цього будинку пов'язують з одним мудрецем, який був у них за давніх часів. Ми вже раніше розповідали його історію і про те, що він зробив у землі слов'ян, які він створив у них фокуси й хитрощі, й про змайстровані [ним] величезні отвори, якими він привабив до себе їхні серця [та] оволодів їхніми душами [і] з допомогою яких він опанував їхніми розумами, незважаючи на суворість звичаїв слов'ян та на різноманітність природних якостей [окремих племен], про що вже говорилося у попередніх наших книгах.

[Антологія, с. 364].

ДАВНЬОРУСЬКІ ДЖЕРЕЛА

7. ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ (за Іпатіївським списком) (XII ст.)

Уривки подаються за виданням: Повість минулих літ / Пер. з давньоруськ. Л.Махновця // Літопис руський. – К.: Дніпро, 1989. – С. 1-178.

У РІК 6488 [980]. І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, – а голова його [була] срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Даждьбога, і Стрибога, і Симаргла, і Мокош. І приносили їм [люди] жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували [їх цим] бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернилася жертвами їхніми земля Руськая і пагорб той. Але преблагий Бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква святого Василя [Великого], як ото ми потім скажемо. Та ми до попереднього повернемось.

Володимир же посадив Добриню, вую свого, в Новгороді. І Добриня, прийшовши в Новгород, поставив кумир Перуна над рікою Волховом, і приносили йому жертви люди новгородські яко богу.

С. 47 – 48.

У РІК 6491 [983]. Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх.

І вернувся він до Києва, і приносив жертву кумирам із людьми своїми. І сказали старці і бояри: «Метнемо жереб на хлопця і дівчину, і на кого він упаде, – того заріжемо богам».

А був варяг один [Тури], – двір його був [там], де є нині церква святої Богородиці [Десятинна], що її звів Володимир, – і варяг той прийшов був із Греків і потай держався віри християнської. І був у нього син [Іван], гарний з лиця і душею, і на сього упав жереб по зависті диявола, бо не терпів [його] диявол, який має владу над усіма; сей був йому наче терен у серці, і прагнув погубити [його] окаянний, і підбурих людей.

І сказали, прийшовши, послані до нього, [варяга]: «Упав жереб на сина твого, бо зволили боги його собі. Тож учинимо жертву богам». І сказав варяг: «Не боги вони суть, а дерево. Сьогодні є, а завтра вже згнило. Не їдять бо вони, ні п'ють, ні говорять, а зроблені вони руками з дерева, сокирою і ножем. А бог один єсть, [той], що йому служать греки і поклоняються, бо сотворив він небо, і землю, і людину, і зорі, і сонце, і місяць, і дав життя на землі. А сі боги що зробили? Вони самі зроблені є. Не дам сина свого бісам».

Вони тоді, пішовши, повідали [се] людям. А ті, взявши оружжя, пішли на нього і рознесли двір довкола нього. Він же стояв на сінях із сином своїм, [і] вони сказали йому: «Дай сина свого, ми оддамо його богам». А він відповів: «Якщо вони боги є, то нехай пошлють одного [з-між] себе бога і візьмуть сина мого. А ви чому приносите їм жертви?» І зняли вони крик, і підрубали сіни під ними, а тоді повбивали їх. І не знає ж ніхто, де їх положили, бо люди були тоді невігласами й язичниками.

С. 49 – 50.

У РІК 6496 [988]. І коли [Володимир] прибув, повелів він поскидати кумирів – тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити [його] палицями. І це [діяли йому] не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей – хай одплату прийме від людей! «Велик ти еси, господи, дивні діла твої!». Учора шанований людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволікши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир [до нього людей], сказавши: «Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, допоки пороги пройде. Тоді облиште його». І вони вчинили звелене. Коли пустили [його] і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

С. 66.

У РІК 6622 [1114]. [...] Якщо ж хто сьому віри не йме, хай прочитає «Хронограф». У цесарювання Проба, [володаря римського], коли [якось] був дощ і гроза велика, випала пшениця, з водою мноюю змішана, і, її зібравши, [люди] насипали великі засіки. Так само і при Авреліані, [цесареві римському], крихти срібні випали, а в Африці упали три камені превеликі.

«А після того як був потоп і розділено народи, став царствувати спершу Местром із роду Хамового, по ньому – Єремія, після нього – Феост, – так Сварога назвали єгиптяни. Коли сей Феост [Гефест] царствував у Єгипті, [то] в час царювання його упали кліщі з неба. [І] стали [єгиптяни] кувати оружжя, бо раніше від того вони палицями і камінням билися. Той же Феост [Гефест] закон установив жінкам: виходити заміж за одного чоловіка і поводитись стримано. А якщо [котра] перелюбство чинить – він повелівав скарати [її], за що прозвали його богом Сварогом. Бо раніш від сього жінки чинили блуд, з ким ото [яка] хотіла, і займалися вони блудом, як скотина. Коли вона народжувала дитя, [то] оддавала [його] тому, котрий був їй люб: «Се твоє дитя». А він справляв празник і приймав [його]. Гефест же цей закон одмінив і встановив одному мужеві одну жону мати, а жінці за одного чоловіка виходити заміж. Якщо ж хто [це] переступить, нехай вкинуть його в піч огненну. Через це прозвали його Сварогом, і восхваляли його єгиптяни».

[...] А після цього царствував син його, на ймення Сонце, – що його зовуть Даждьбогом, – сім тисяч і чотириста і сімдесят днів, – себто буде двадцять з половиною літ. Єгиптяни бо не знали іншого числення: ті по місяцю числили, а другі [...] днями вели лік рокам; число ж дванадцять місяців вони узнали потім, відтоді, як стали люди данину давати царям. Цар Сонце, син Сварогів, себто Даждьбог, був же мужем сильним. Почувши від когось [про] одну жону з єгиптян,

що була багатою і сановитою, і про одного, який, захотівши блудити з нею, шукав її, намагаючись узяти її, він, [цар Сонце], не бажаючи порушити закону отця свого Сварога, узяв із собою кількох мужів своїх [і], узнавши час, коли вона перелюбствує, вночі напав на неї. Він не застав [того] мужа з нею, а її знайшов, коли вона лежала з іншим, з яким ото хотіла. Отож, схопивши її, він, [цар Сонце], і мучив [її], і послав водити її по землі з ганьбою, а тому перелюбникові одсік [голову]. І настало непорочне життя по всій землі Єгипетській, і стали його прославляти».

С. 173 – 174.

8. ХОДІННЯ БОГОРОДИЦІ ПО МУКАХ (XII ст.). АПОКРИФ

Уривок друкується за виданням: Хождение Богородицы по мукам // Памятники литературы Древней Руси: XII век. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 166 – 183.

Тоді архистратиг велів з'явитися ангелам з півдня, і розверзлось пекло, і побачила Богородиця тих, хто мучаться в пеклі, і було тут безліч мужів і дружин, і волали вони. І запитала благодатна архистратига: «Хто це такі?» І відповів архистратиг: «Це ті, хто не вірували в батька й сина і святого духа, забули Бога й вірували у те, що створив нам Бог для трудів наших, прозвавши це богами: сонце і місяць, землю і воду, і звірів і гадів; все це ті люди зробили з каміння, – Трояна, Хорса, Белеса, Перуна на богів перетворили, і були одержимі злим бісом, і вірували, і дотепер ще в мороці злomu знаходяться, тому тут так і мучаться».

С. 169.

9. СЛОВО СВ. ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА УКЛАДЕНЕ В ТЛУМАЧЕННІ ПРО ТЕ, ЯК РАНІШЕ У ПАГАНСТВІ СУЩІ НАРОДИ СЛУЖИЛИ ІДОЛАМ, ЩО Й НИНІ БАГАТО ХТО РОБИТЬ (ймовірно, XII ст.)

Текст публікується за виданням: Зубов М.І. Лінгвотекстологія середньовічних слов'янських повчань проти язичництва. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2004. – 336 с.

Чи бачите окаянну цю і мерзенну службу, що твориться з-посеред паганських народів еллінами окаяними? Облудні жертви, від учення диявольського винайдені, яким потурає темний біс? І треби, що покладаються злим міфам? Зловірні вважають марноту істиною, служать, поклоняючись ідолам, якісь хитромудрощі бісівські творять.

Ми ж, чада, зречемося їх нечестивих жертв, диявольського служіння, і покладання треб, критського окаянного учителя, Магомета – проклятого сарацинського жерця, і еллінських трапез любові, плескання в бубни, звуків сопілки, танців сатанинських, фрязьких сурм, і гусел, музик. І [є народ?] замара, які біснуються, жертву приносячи матері бісівській, Афродиті богині, Коруні – Коруна ж буде й Антихрстова мати, і Артеміді проклятій, Діоміссі, стегно народженню, і недоношеному плоду, і богу-андрогіню. І фівійську безумну пиятику вшановують як бога, і Семелине поклоніння грому й блискавиці, і Вілу – богу вавилонському, його ж розбив Даниїл пророк.

Тим же самим богам требу покладають і творять слов'яни; вілам, Мокоші-діві [Мокоші, Диві], Перуну, Хорсу – роду і рожаниці, упирам, берегиням, і Переплуту – йому, вертячись, п'ють в рогах. І вогневі-сварожичу моляться, і нав'ям лазні готують, і в тісті мости роблять і колодязі. І багато що іншого є в них: подобу фалосів роблять і кланяються їм, і треби їм покладають; слов'яни ж на весіллях вкладають [цю] срамоту і часник у відра і п'ють.

Від фюфюльських же й аравійських писань навчилися болгари смакувати скверну, що витікає із сороміцьких частин тіла, і тому є наймерзотнішими і найпроклятішими з-посеред усіх народів. І в таврів принесення в жертву дітей від первістків. І лаконська требищна кров, що проціджується ранами – то їх епітимія, і тією кров'ю змащують Гекату богиню, її ж і дівою вважають, і Мокош ушановують, і килу, і малакію – це ж є ручний блуд. І темне принесення в жертву м'яса Пелопа, яке насичує богів, роблячи їх пожадливыми.

Чи триніжка дельфійського ворожба, і гадання за киданням різок, і афінійське жеребкування за книгами? Кастальське пиття вважають за бога і еллінське волхвування; і наузи смердячі – від них же якийсь народ згинув; і халдейська астрономія і гороскопи – це є мартолой. І фрязькі сни, і чари, і пристріт, і кош, Єфронові = [Орфейові] бридкі

вигадки, що всюди є, і кошуни; справедлива мука, установа Мітрою.

Проклятого ж Осіріса народження: бо мати, його народжуючи, сказала, і тому окаянні створили богом його і треби великі творять. Від них же навчися віддавна халдеї і почали треби творити двом своїм богам – двом богам роду і рожаниці після народження того проклятого і бридкого бога їх Осіріса. Про того ж Осіріса говорить книга брехлива і мерзенна сарацинського жерця Магомета й Бахмета проклятого, що він не потрібним проходом пройшов, народжуючись [а смердячим]. Того ради й богом його нарекли, з тих пір почали мити задній прохід сарацини і болгар, тюрки, і обези, і комлі (?), і скільки їх там є у вірі тій. І ополоски ті вливають в рот.

Звідти ж почали елліни трапезу ставити Артеміду й Артеміді, тобто роду і рожаниці, також єгиптяни, також римляни, навіть і до слов'ян дійшло: це слов'яни [й ті] почали трапезу ставити роду і рожаницям – раніше [породженню?] Перуна, бога їхнього. А перед тим клали треби упирам і берегиням. По святому хрещенні Перуна зреклися і приступилися до Христа Господа Бога. Але й тепер по українках їх моляться проклятому богу їхньому Перуну, Хорсу, Мокоші і вілам, але те роблять потай. Не можуть цього ж полишити до сих пір, почавши у паганстві, проклятого того поставляння другої трапези роду і рожаницям на спокусу вірним християнам, і на хулу святому хрещенню, і на гнів Богу. По святому хрещенні червозапападливі попи установили тропар Різдва Богородиці виконувати до рожаничної трапези, відклади роблячи. Такі називаються кормогузцями [дармоїдами], а не рабами Божими. І неділі день. І кланяються, постановивши писанням [Богородицю як?] тварну жінку, подібну до людей.

С. 334 – 335.

10. СЛОВО РЕЧЕНОГО ХРИСТОЛЮБЦЕМ, РЕВНИТЕЛЯ ПО ПРАВІ ВІРІ (ймовірно, кінець XII ст.)

Уривки публікуються за виданням: Історія релігії в Україні: У 10 т. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – Т. I: Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б.Лобовика. – 384 с.

Як Ілля Фезвитаєвич, який заколов триста ідолівських іереїв та жерців, і рече: [...] Так і цей не може терпіти християн, що живуть у двовір'ї. І вірують в Перуна, і в Хорса, і в Сима, і в Регла, і в Мокошу, і в віли, їх же число тридцять сестриниць, – називають окаєнні невігласи і вважають [їх] богинями, і так кладуть їм треби і короваї їм молять, курей ріжуть; і вогню моляться, називаючи його сварожичем, і чесновиток богом же творять, коли ж буде у кого бенкет, то кладуть їх у відра і чаші і п'ють, веселячись біля кумирів своїх.

І коли в кого з них буде шлюб, грають у бубни й сопілки з багатьма чудесами бісівськими... Не личить християнам – на бенкетах і на весіллях – у бісівські ігри грати, бо то не шлюб називається, а ідолослужба як є танок, гульба, пісні мирські – сопілки, бубни – і вся жертва ідолівська, коли моляться вогневі під стодолю, вілам, Мокоші, Симу, Реглу, Перуну, Велесу, богу худоби, Хорсу, роду, рожаницям і всім клятим богам їхнім. [...]

Не лише невіданням зло творимо, але й змішуємо деякі чисті молитви з проклятим молінням ідолівським – трисвяту Богородицю з рожаницями, – якщо ставлять лише кутю, інші трапези законного обіду, бо називається беззаконною трапеза, що приноситься роду й рожаницям на прогнівання Бога.

C. 327.

11. ПИТАННЯ КИРИКА (XII ст.)

Уривок подається за виданням: Мансикка В.Й. Религія восточных славян. – М.: ИМЛИ им. А.М. Горького РАН, 2005. – 368 с.

33. Тим, хто роду й рожаниці крають хліб, сир і дають мед, строго-настрога заборонив це робити. «Десь, – сказав він, – написано: «Горе тим, хто влаштує бенкети рожаниці».

C. 189.

12. СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ

(ймовірно, кінець XII ст.)

Уривки подаються за виданням: Слово о полку Игоревім / Вступна стаття й примітки М.К.Гудзія. Упорядник тексту В.Л.Микитась. – К.: Радянський письменник, 1955. – С. 47 – 69.

О Бояне, соловію часу давнього!
Аби ти оці полки ощебетав,
скачучи, соловію, помислом по древу,
літаючи умом під хмарами,
звиваючи славу обаполи часу нашого,
біжучи тропою Трояна через поля на гори!

[...] А чи так заспівати було б,
віщий Бояне, Велесів внуче

[...] Див кличе з верху дерева –
велить прислухатись землі незнаємій:
Волзі, і Поморію, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмутороканський ідол!

[...] Ось вітри, Стрибожі внуки,
віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві.

[...] Були віки Трояна,
минули літа Ярослава.

[...] Гинуло добро Даждьбожого внука.

[...] Встала обида в силах Даждьбожого внука,
ступила дівою на землю Трояна.

[...] О, далеко зайшов сокіл, птиць б'ючи, – к морю!
А Ігоря хороброго полку — не воскресити!
За ним кликнули Карна і Жля,
поскакали по Руській землі,
вогонь людям мечучи в полум'янім розі.

[...] Всеслав князь людям суд чинив,
князям городи рядив,
а сам вночі вовком бігав:
із Києва добігав до півнів у Тмуторокань,
великому Хорсові вовком путь перебігав.

НІМЕЦЬКІ ДЖЕРЕЛА

13. ТИТМАР МЕРЗЕБУРЗЬКИЙ (975 – 1018 рр.)

ХРОНІКА (1012–1018 рр.)

Уривки подаються за виданням: Титмар Мерзебургський. Хроніка: В 8 книгах / Пер. с лат. И.В.Дьяконова. – М.: «SPSL»-Русская панорама, 2005. – 255 с.

Книга 6

23. Хоча мені осоружно говорити про них, все ж таки, щоб ти, улюблений читачу, взнав про облудне їх марновірство і ще непотрібніший культ цього народу, я коротко розповім, хто вони й звідки сюди прийшли.

(17). Є в окрузі редаріїв якесь місто, що називається Радигост, воно трикутне й має трое воріт; з усіх боків його оточує великий ліс, він недоторканий і свято шанується місцевими жителями. Двоє з цих воріт відчинені для всіх, хто входить, а треті, найменші, звернені на схід, відкривають дорогу до озера, що розкинулось неподалік, дуже страшного на вигляд. У місті немає нічого, крім з великою майстерністю спорудженого з дерева святилища, основою якого служать роги різних тварин. Ззовні, як це можна бачити, стіни його прикрашають майстерно вирізьблені зображення різних богів і богинь. Всередині ж стоять виготовлені вручну кумири, кожний з вирізаним ім'ям, понаряджувані в шоломи та панцирі, що надає їм страшного вигляду. Головний з них зветься Сварожич, всі язичники поважають і шанують його більше за інших. Прапори їх також ніколи не виносяться звідтіля, за винятком хіба що військової необхідності; причому винести їх можуть тільки воїни-піхотинці.

24. Для ретельної турботи про святилище місцевими жителями призначені особливі служителі. Коли вони збираються там, щоб принести жертву кумирам або пом'якшити їх гнів, ті сидять, тоді як інші стоять поряд; таємно перешіптуючись один з одним, вони з трепетом копають землю, і, кинувши жереб, довідуються істину про справи, що викликають сумнів. Закінчивши це, вони покривають жереб зеленим дерном і, застромивши в землю навхрест два загострені списи, з покірливою слухняністю проводять крізь них коня, який

вважається найбільшим серед інших і тому шанується, як священний; не зважаючи на кинутий вже жереб, який вони спостерігали раніше, через цю, нібито божественну, тварину вони повторно проводять ворожіння. І якщо в обох випадках випадає однаковий знак, задумане виконується; якщо ж ні, засмучений народ відмовляється від затії. Старовинний, обплутаний різними забобонами, переказ свідчить, що, коли їм загрожує страшна небезпека тривалого заколоту, з названого моря виходить величезний вепр з білими, блискучими від піни, іклами, і з радістю валяючись в багнюці, являє себе багатьом.

25. (18). Скільки округів в тих краях, стільки там і храмів, в кожному з яких шанується невірними кумир того чи іншого демона. До того ж вищезгадане місто займає серед них особливе положення. Відправляючись на війну, вони прощаються з ним, а повернувшись з успіхами, шанують його належними дарами; шляхом жеребу й коня, як я вже говорив, вони старанно з'ясовують, що служителі повинні принести в жертву богам. Особливо сильний гнів їх пом'якшується кров'ю тварин і людей. Всіма ними, званими загальним ім'ям лютичів, не управляє якийсь один правитель. Вирішення необхідної справи обговорюється в загальних зборах, після чого всі повинні дати згоду на приведення її у виконання. Якщо ж хто-небудь з селян опирається ухваленому рішенню, його б'ють палицями; а якщо він і поза зборами відкрито чинить йому опір, його карають або спалюванням і повним розграбуванням всього його добра, або сплатою відповідної його рангу суми грошей в їх присутності. Самі невірні й непостійні, від інших вони вимагають великої і непорушної вірності. Мир вони укладають, голінням частини волосся, за допомогою трави й потиску рук. Проте за гроші їх легко можна примусити його порушити.

Книга 7

69. [...] Я чув про якийсь посох, на верхівці якого була рука, що тримала залізний обруч; пастир того села, де він знаходився, носив його з собою від оселі до оселі. При вході [в дім] носій (посоха) вітав його такими словами: «Не спи, Генніль, не спи!» – саме так його звали на мові селян; – потім ці дурні, розкішно там пообідавши, наївно вважали, що тепер знаходяться під його захистом, не відаючи сказаного Давидом: «Кумири язичників – творіння людей».

14. АДАМ БРЕМЕНСЬКИЙ (? – 1081 рр.)

ДІЯННЯ СВЯЩЕНИКІВ ГАМБУРЗЬКОЇ ЦЕРКВИ (між 1072 – 1076 рр.)

Уривки публікуються за виданням: Матерь Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон / Составление и комментарий Д.М.Дудко. – М.: Эксмо, 2004. – С. 343 – 419.

II, 18. Їх місто, відома в цілому світі Ретра, є центром ідолопоклонництва. Тут збудований великий храм для богів. Головний з них — Радигост. Кумир його зроблений із золота, ложе – з пурпуру; у цьому місті дев'ять воріт, і з усіх боків він оточений глибоким озером. Для переходу служить дерев'яний міст, але шлях по ньому відкритий тільки для тих, хто приносить жертви та запитує поради.

III, 51. [Про загибель Іоанна, єпископа Мекленбурзького]. [...] Варвари відрубали йому руки й ноги, тіло викинули на дорогу, голову ж відсікли й, настромивши на спис, принесли її в жертву богу своєму Радигосту на знак перемоги. Все це відбувалося в столиці слов'ян Ретрі, в четверті іди листопаду [тобто 10. XI. 1066].

15. ПОСЛАННЯ ЄПІСКОПА АДЕЛЬГОТА (1108 р.)

Уривок цитується за виданням: Иванов В.В., Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы: Древний период. – М.: Наука, 1965. – 248 с.

Фанатики ж їхні [слов'ян] як тільки бажають віддатися бенкетам, в дикості своїй говорять: «Голів бажає наш Припегала», і тоді потрібно здійснювати такі жертвопринесення. (Припегала, яку кажуть, Пріап і Белфегор безсоромний).

Відрубуючи голови на своїх нечестивих вівтарях, тримають християнські чаші, наповнені людською кров'ю, і завивають жахливими голосами: «Досягли ми дня радості, переможений Христос, переміг Припегала непереможний».

С. 41.

16. ЖИТТЯ ОТТОНА, ЄПІСКОПА БАМБЕРЗЬКОГО

Уривки подаються за виданням: Матерь Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон / Составление и комментарий Д.М.Дудко. – М.: Эксмо, 2004. – С. 343 – 419.

II, 6. [...] В цей час у юлинівців [...] вшановувався спис Юлія Цезаря, що благоговійно зберігається, якого іржа так роз'їла, що саме залізо вже ні для якого вживання не було придатним. [...] Язичники говорили, [...] що спис цей — божественної природи і ніщо скороминуще або низьке з'єднатися з ним не може [...], у ньому вони бачили свій захист, опору вітчизни і знак перемоги.

II, 11 (1124 р.). У цьому місті дві будівлі, які, немов від того, що містили (continentent) в собі зображення богів, споконвіку називалися континями. З великим старанням і мистецтвом вони були споруджені, проте, знаходились одна від одної досить далеко. У цих будівлях недоумкуватим народом язичників вшановувався бог Триглав. Крім того, городяни мали звичай утримувати коня прекрасної статі, присвяченого богу Триглаву. Також і сідло його, золотом та сріблом прикрашене, щоб личило богу, в одній з контин зберігалось головним жерцем кумирів. Божественний кінь, безперечно, ним навчений, приходив у встановлений час та місце, куди для отримання пророцтва сходився цей язичницький народ, обдурений різними заблудженнями. Звичай же ворожіння був такий. Розкидавши багато списів, примушували коня Триглава через них іти. Якщо, проходячи, жодного з них він не торкався, то ворожіння вважали сприятливим і, сівши на коней, відправлялися вони за здобиччю. Якщо ж якийсь з них кінь зачіпав, то вважали свій намір відхиленим божественним конем, і до ворожіння вдавалися, аж поки, на їх думку, не визнавали, коли слід пливати за здобиччю чи здійснювати набіг. Від всього ж захопленого мали звичай відділяти десятину, і оскільки бога Триглава запитували у всіх потрібних випадках, то згадані контини процвітали.

II, 16. [...] Разом з іншими священними будівлями одну контину, що містила в собі шанований спис Юлія Цезаря, передали до рук єпископа.

*Monumenta Germaniae Historica. T. XIV. Scriptorum.
P. 891, 893-894, 915.*

17. ГЕЛЬМОЛЬД (близько 1110 – 1177 рр.)

СЛОВ'ЯНСЬКА ХРОНІКА (1167 – 1168 рр.)

Уривки подаються за виданням: Гельмольд. Славянская хроника / Пер. с лат. Л.В.Разумовской. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 299 с.

Книга I

6. Про навернення руян

Серед всіх північних народів одні лише слов'яни були наполегливіші за інших і пізніше за інших звернулися до віри. А, як вже вище сказано, слов'янських народів було багато, і ті з них, які називаються вінулами, або вінітами, в більшості [своїй] відносяться до Гамбурзької єпархії. [...] Стародавні перекази, що дійшли від предків, розказують, що за часів Людовіка II з Корвейї вийшли відомі своєю святістю ченці, які, прагнучи врятувати слов'ян, прирекли самі себе ради проповіді слова Божого на загрожуючі їм небезпеки та смерть. Пройшовши багато слов'янських земель, вони дійшли до тих, які називаються ранами, або руянами, і живуть в серці моря. Там знаходився осередок заблуджень і кубло ідолопоклонників. Проповідуючи тут зі всією сміливістю слово Боже, вони здобули [для християнства] весь цей острів і навіть заклали тут храм на честь господи і рятівника нашого Ісуса Христа і в пам'ять св. Віта, покровителя Корвейї. Потім же, коли за потуранням Божим справи змінилися, то рани відпали від віри й негайно ж, вигнавши священників та християн, змінили віру на марновірство. Бо св. Віта, якого ми визнаємо за мученика й слугу Христового, вони за бога почитають, творіння ставлячи вище за творця. І не знайти під небесами іншого такого варварства, яке жахало б священників і християн більше, [ніж це]. Вони гордяться одним тільки ім'ям св. Віта, якому присвятили найбільшої пишноти храм та ідол, саме йому приписуючи першість між богами. Сюди звертаються зі всіх слов'янських земель за відповідями й щорічно доставляють засоби для жертвопринесень. Купцям же, які випадково пристануть до цих місць, будь-яка можливість продавати або поспати надається не раніше, ніж вони пожертвують богу їх що-небудь цінне з своїх товарів, і тоді тільки товари виставляються на ринок. Жерця свого вони шанують не менше,

ніж короля. Все це марновірство ран збереглося з тих часів, коли вони вперше зреклися віри, і аж до наших днів.

С. 46 – 47.

36. Про поразку руян

Герцог Людер віддав графство, що звільнилося, благородному мужу Адольфу з Сковенбурга. І був мир між графом Адольфом і князем слов'ян Генріхом. Але в той час, коли Генріх знаходився в місті Любеці, несподівано прийшло військо руян, або ран, і, підійшовши руслом Травни, оточило на кораблях [це] місто.

Рани ж, у інших звані ще руянами, – це кровожерне плем'я, що мешкає в серці моря, віддане понад усе ідолопоклонництву. Вони займають перше місце серед всіх слов'янських народів, мають короля і найзнаменніший храм. Саме тому, завдяки особливому шануванню цього храму, вони користуються найбільшою пошаною і, на багатьох накладаючи данину, самі ніякої данини не платять, будучи неприступними через труднощі свого місцерозташування. Народи, які вони підпорядкували собі зброєю, примушуються ними до сплати данини їхньому храму. Жерця вони шанують більше, ніж короля. Військо своє вони направляють, куди ворожіння покаже, а отримавши перемогу, золото й срібло відносять в скарбницю бога свого, решту ж ділять між собою.

С. 100 – 101.

52. Про звичаї слов'ян

Після того як помер Кнут, на прізвисько Лавард, король бодричів, його трон успадковували Прибислав та Ніклот, розділивши державу на дві частини та управляючи нею: один землею вагрів і полабів, інший землею бодричів. Це були два похмури чудовиська, що дуже вороже відносилися до християн. І в ці дні у всій слов'янській землі панувало ревне поклоніння ідолам та заблудження різних марновірств. Бо крім священних гаїв та пенат, якими рясніли поля й селища, першими й головними все ж були Прове, бог альденбурзької землі, Жива, богиня полабів, і Редегаст, бог землі бодричів. Їм призначені були жерці й приносилися жертви, і для них здійснювались численні релігійні обряди. Коли жрець, за вказівками ворожінь, оголошує святкування на честь богів, збираються мужі й жінки з дітьми й приносять богам своїм жертви волами та вівцями, а багато й людьми –

християнами, кров яких, як запевняють вони, робить велику приемність їх богам. Після умертвління жертвовної тварини жрець куштує її кров, щоб стати запопадливим в отриманні божественних віщувань. Бо боги, як багато хто вважає, легше викликаються за допомогою крові. Зробивши, згідно із звичаєм, жертвопринесення, народ віддається бенкетам та веселощам.

Є у слов'ян дивовижне заблудження. А саме: під час бенкетів та пиятики вони пускають по колу жертвну чашу, вимовляючи при цьому, не скажу благословення, а швидше заклинання від імені богів, а саме: доброго бога та злого, вважаючи, що всі великі успіхи добрим, а всі нещастя злим богом спрямовуються. Тому злого бога вони на своїй мові називають дияволом, або Чорнобогом, тобто чорним богом.

Серед безлічі слов'янських божеств головним є Святovit, бог землі ранської, оскільки він – найпереконливіший у відповідях. Поряд з ним усіх інших вони ніби напівбогами шанують. Тому на знак особливої пошани вони мають звичай щорічно приносити йому в жертву людину – християнина, на якого вкаже жереб. Зі всіх слов'янських земель надсилаються встановлені пожертвування на жертвопринесення Святovиту.

З подиву гідним шануванням відносяться слов'яни до свого божества, бо вони не з пустою легкістю приносять клятви й не терплять, щоб гідність його храму порушувалася навіть під час ворожого нашестя.

Крім того, слов'янському народу властива ненаситна жорстокість, тому вони й не переносять стану миру й турбують і з суші, і з моря примикаючи до них країни. Важко описати, які муки вони християнам заподіювали, коли виривали у них нутрощі й накручували на кіл, розпинали їх на хрестах, знущавшись з цього символу нашого спокутування. Найбільших [на їх думку] злочинців вони присуджують до розп'яття на хресті; тих же, яких залишають собі, щоб їх потім за гроші викупили, таким катуванням піддають і в таких ланцюгах та оковах тримають, що той, хто не знає, ледве й увити собі може.

С. 130 – 131.

83. Навернення Прибислава

[...] І так трапилося, що по дорозі прийшли ми в гай [nemus], єдиний в цьому краю, який повністю розташовувався на рівнині. Тут серед дуже старих дерев ми побачили священні дуби, присвячені богу

цієї землі, Прове. Їх оточував дворик, обнесений дерев'яною, майстерно зробленою огорожею, що мала двоє воріт. Всі міста рясніли пенатами й кумирами, але це місце було святинею всієї землі. Тут був і жрець [flamen] та свої святкування і різні обряди жертвопринесень. Сюди кожного другого дня тижня [понеділок] мав звичай збиратися весь народ з князем та з жерцем на суд. Вхід до дворика дозволявся тільки жерцю [sacerdoti] і охочим принести жертву або тим, кому загрожувала смертельна небезпека, бо таким тут ніколи не відмовлялося в притулку.

Слов'яни почувають таку велику шану до своїх святинь, що місце, де розташований храм, не дозволяють поганити кров'ю під час війни.

Клятву вони приносять з великим небажанням, боячись накликати на себе гнів богів, бо клятва у слов'ян рівносильна її порушенню.

У слов'ян є багато різних видів ідолопоклонства. Бо не всі вони дотримуються одних і тих же паганських звичаїв. Одні прикривають неймовірні статуї своїх кумирів храмами, як, наприклад, кумир в Плоні, ім'я якому Подага, у інших боги населяють ліси й гаї, як Прове, бог альденбурзької землі, – вони не мають ніяких кумирів. Багато богів вони вирізують з двома, трьома й більше головами. Серед різноманітних богів, яким вони присвячують поля, ліси, жалі й радощі, вони визнають і єдиного бога, пануючого над іншими в небесах, визнають, що він, всемогутній, піклується лише про справи небесні, вони [інші боги], покоряючись йому, виконують покладені на них обов'язки, і що вони від крові його походять і кожний з них тим важливіший, чим ближче він стоїть до цього бога богів.

Коли ми прийшли в цей гай і в це місце безбожництва, єпископ став умовляти нас, щоб ми сміливо приступали до нищення гаю. Сам же, зійшовши з коня, збив жердиною лицьові прикраси з воріт. І, увійшовши до дворика, ми поруйнували всю його огорожу й повалили її в одну купу навколо священних дерев, і, підкинувши вогонь, влаштували багаття з безлічі колод, проте не без страху, як би на нас не спрямувалось обурення жителів. Але Господь опікувався нами.

С. 186 – 187.

Книга II

12. Про Святовита, ідола руян

[...] У той час Вальдемар, король Данії, зібрав велике військо й багато кораблів, щоб йти в землю руян і підпорядкувати її собі. Йому

допомагали Казимир і Богуслав, князі поморян, і Прибислав, князь бодричів, тому що герцог наказав слов'янам подавати королю Данії підтримку, коли б він не простягнув руку свою для підкорення чужоземних народів. І досягла успіху справа короля Данії, і могутньою рукою зайняв він землю руян, і вони дали йому у викуп за себе стільки, скільки король призначив.

І велів король витягнути цей стародавній ідол Святовита, який шанується всім народом слов'янським, і наказав накинути йому на шию мотузку і тягнути його посеред війська на очах слов'ян і, розламавши на шматки, кинути у вогонь. І поруйнував король святилище його зі всіма предметами шанування і розграбував його багату скарбницю. І повелів, щоб вони відступили від заблуджень своїх, в яких народжені, і залучилися до шанування істинного Бога. І відпустив засоби на спорудження церков.

І було споруджено 12 церков в землі руянській і поставлені священики, які мали б опікуватися народом у всіх справах, що належать Богу. І були там єпископи Абсалон із Роскільда і Вірно з Мікилинбурга. Вони з усією прихильністю допомагали королю закладати шанування оселі Господа нашого «серед норовистого і розбещеного роду».

Князем же у руян був в цей час благородний чоловік Яромир, який, почувши про шанування істинного Бога і про католицьку релігію, із задоволенням прийняв хрещення, наказуючи всім своїм також обновитися з ним через святе хрещення. Ставши християнином, він був таким же стійким у вірі, як і твердим у проповіді, так що [у ньому] можна було бачити другого, покликаного Христом, Павла. Виконуючи справу апостола, він навернув цей дикий і із звіриною люття немилосердний народ до навернення в нову релігію частково ревною проповіддю, частково ж погрозами, будучи від природи жорстоким.

Бо зі всіх народів слов'янських, які діляться на області й князівства, один тільки народ руян затятіше за інших в мороці невіри аж до наших днів залишився, будучи для всіх недоступним з тієї причини, що оточений морем. Старий переказ згадує, що Людовік, син Карла, подарував колись землю руян св. Віту в Корвейї тому, що сам був засновником цього монастиря. Проповідники, що вийшли звідти, як розповідають, навернули народ руян, або ран, у віру й заклали там храм на честь мученика св. Віта, якого шанує ця земля. Після того ж

як рани, вони ж руяни, із зміною обставин відхилилися від світла істини, серед них виникло заблудження, гірше, ніж раніше, бо св. Віта, якого ми визнаємо за слугу Божого, рани почали шанувати, як бога, поставили на його честь величезного ідола й служили творінню більше, ніж творцю. І з того часу це заблудження у ран настільки затвердилося, що Святovit, бог землі руянської, зайняв перше місце серед всіх божеств слов'янських, найсвітліший в перемогах, найпереконливіший у відповідях. Тому і в наш час не тільки вагрська земля, але й усі інші слов'янські землі посилали сюди щорічні приношення, шануючи його як бога богів. Король же знаходиться у них в меншій порівняно з жерцем шані. Тому, що той ретельно розвідує відповіді [божества] і тлумачить впізнане у ворожіннях. Він від вказівок ворожіння, а король і народ від його вказівок залежать.

Серед різних жертв жрець має звичай приносити іноді в жертву й людей-християн, запевняючи, що такого роду кров доставляє особливу насолоду богам.

Кілька років тому сталося так, що велика кількість торговців зібралася сюди на ловлення риби. Бо в листопаді, коли вітри дмуть сильніше, тут добувається велика кількість оселедця, і тоді купцям дозволяється вільний доступ, за умови якщо раніше опію сплатять богу цієї землі, яка йому належить.

І був там тоді випадково якийсь Готшалк, священик Господа, запрошений із Бардевіка, щоб при такій великій кількості народу здійснити богослужіння. Але це недовго складало таємницю для жерця язичників. І, призвавши короля і народ, він оголосив, що боги сильно розгнівані й їх не можна нічим іншим заспокоїти, як тільки кров'ю того священика, який наважився здійснювати серед них жертвопринесення за чужоземним обрядом. Тоді, охоплений жахом, паганський народ скликав безліч торговців і зажадав видати священика, щоб принести його своєму богу умилоствлюючу жертву. Коли християни почали чинити опір, їм запропоновано було подарувати 100 марок. Але коли й таким способом нічого не вдалося добитися, то вони почали погрожувати силою й оголошенням війни наступного дня. Тоді торговці, навантаживши кораблі уловом, тієї ж ночі вийшли в дорогу і, довіривши вітрила попутному вітру, позбавили як себе, так і свого священика небезпеки.

СКАНДИНАВСЬКІ ДЖЕРЕЛА

**18. САКСОНЕЦЬ ГРАМАТИК
(близько 1140 – між 1206 та 1220 рр.)**

**ДІЯННЯ ДАНИВ
(близько 1208 р.).**

Текст публікується за виданням: Матеръ Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон / Составление и комментарий Д.М.Дудко. – М.: Эксмо, 2004. – С. 343 – 419.

Місто Аркона лежить на вершині високої скелі; з півночі, сходу та півдня обгороджене природним захистом, бо стрімкі узбіччя узгір'я мають вигляд укріплених мурів і ніяка стріла, випущена навіть із стрільної машини, не могла досягнути вершини скелі. Із тих, вищеназваних сторін світу, була ця твердиня боронена морем, що опливало хвилями його підніжжя, із західної сторони захищає його високий насип у 50 ліктів, нижня частина якого була із землі, а вища – з дерева, перемішаного з глиною.

XIV (1136 р.). [Руяни, переможені данським королем Еріком III], зобов'язавшись перейти в християнську віру, але, зберігши при цьому статую, яку шанували, підкорилися данцям. Адже була статуя в місті [Арконі], особливо шанована городянами та возвеличувана щедрими дарами сусідів, але помічена хибним ім'ям святого Віта. Зберігши її, городяни не відкинули цілком стару віру.

(1168 р.). Посередині міста лежить відкрита площа, на якій піднімається дерев'яний храм витонченої роботи, але шанований не стільки за пишноту культу, скільки за шанування величі бога, якому тут споруджений кумир. Уся зовнішня сторона будови виділялась мистецьки зробленими барельєфами різних фігур, але негарно та грубо розфарбованими.

Тільки один вхід існує всередину храму, оточеного подвійною огорожею. Зовнішня огорожа складалася з товстої стіни з червоною покрівлею; внутрішня – спиралась на чотири міцні колони, що, не з'єднуючись твердою стіною, обвішані були килимами, які досягали

землі, і примикали до зовнішньої огорожі лише деякими арками і покрівлею.

У самому храмі стояв великий, подібний до людини, але переважаючий її своїми розмірами, кумир, з чотирма головами, та стількома ж шиями, з яких дві виходили з боку грудей і дві інші з хребта, але так, що з двох передніх і двох задніх голів одна дивилася праворуч, а інша – ліворуч. Кошлата борода й підстрижене коротко волосся їх показували, що мистецтво художника наслідувало звичай руян по догляданню голови. У правій руці [кумир] тримав ріг, виготовлений з різних металів, який щороку жрець звичайно аж по самі вінця наповнював вином, щоб за рівнем рідини пророкувати про урожай наступного року; ліва рука, якою кумир впирався у бік, уподібнювалася луку. Верхній одяг спускався до берців, що складені були з різних сортів дерев і так мистецьки були з'єднані з колінами, що тільки при уважному розгляданні можна було побачити місце їх скріплення. Ноги стояли нарівні з землею, а їхній фундамент був вкопаний під підлогою. Недалеко виднілись упряж та сідло коня кумира з іншими знаками його величі. Спостерігача найбільше дивував меч надзвичайної величини, піхви та рукоять якого, крім красивих різьблених форм, вирізнялися ще й срібним оздобленням.

Урочистий його культ відправлявся так. Щорічно після збору урожаю змішаний натовп зі всього острова перед храмом бога, принісши в жертву худобу, справляв для слави їхньої віри урочистий бенкет, що іменувався священним. Жрець цього бога, що всупереч загальному звичаю цієї країни відрізнявся довгою бородою й волоссям, напередодні дня, коли належало священнодіяти, увійшовши в мале святилище, – куди тільки йому й можна було входити, – звичайно за допомогою мітли ретельно прибирав, стежачи, щоб в приміщенні не було людського дихання. Кожного разу, коли потрібно було вдихнути або видихнути, він ішов до виходу, щоб присутність бога не була занапашена віддихом смертного.

Наступного дня, коли народ стояв біля входу святині, він, вийнявши з рук кумира ріг-чашу, ретельно придивлявся, чи знизився і настільки рівень наливої рідини, бо тоді очікувався наступного року неврожай. Помітивши це, велів присутнім запасати плоди на майбутнє. Якщо ж він бачив, що кількість напою в рогові-чаші не зменшилася, тоді він пророкував у прийдешній час рясний плодозбір. Після такого пророцтва наказував урожай цього року або

бережливіше, або щедріше витратити. Виливши старе вино до ніг кумира, як проливну жертву, порожню посудину знову наповнював: ніби випиваючи за здоров'я, шанував статую і просив як собі, так і вітчизні благ, городянам успіху в примноженні перемог урочистими словами. Закінчивши це, підносив ріг до вуст, надзвичайно швидко, одним ковтком випивав і, наповнивши вином вдруге, вставляв його знову в праву руку кумира.

Виготовивши пиріг з медовим вином круглої форми, величини ж такої, що майже дорівнювала людському росту, приступав до жертвопринесення. Поставивши його між собою і народом, жрець за звичаєм питав, чи бачать його за медівником руяни. Коли ті відповідали, що бачать, то бажав, щоб через рік не змогли його розгледіти. Таким благанням він просив не про свою чи народу вигоду, але про зростання майбутнього урожаю. Потім від імені бога вітав присутню громаду, довго закликав її до шанування цього бога і старанного виконання жертвних обрядів і обіцяв як винагороду за поклоніння рясні плоди землі та перемоги на суші й на морі.

Закінчивши ж це, решту дня вони самі жертвні яства обертали на бенкетну снідь і насичення ненажерливості, примушуючи присвячені божеству жертви слугувати своїй нестриманості. На цьому бенкеті зневажати помірність вважалося благочестям, стримуватися ж – нечестям.

Для задоволення кумира кожен чоловік і жінка острова раз на рік вносили по одній монеті. Йому також віддавали третину зброї і здобичі, вірячи, що нібито вони були здобуті під його проводом і опікою. Крім того, у розпорядженні бога було триста коней і стільки ж вершників, все багатство добуте ними зброєю чи промислом, вручали верховному жрецю. Із цієї здобичі приготувлялись потім різні прикраси та емблеми святині та зберігали їх в скринях під замками; у них, крім величезної кількості золота, лежало багато пурпурових тканин, прогнилих від старості. Тут же можна було бачити й безліч громадських та приватних дарів, пожертвованих як побожні обітници тими, хто бажав добродійства.

Цьому кумиру давала данину вся Слов'янська земля. Навіть сусідні государі посилали йому дари з благоговінням; між іншим, король данський Свенон, для умилювання його, приніс у дарунок кубок вишуканої обробки, надаючи перевагу чужій вірі, а не своїй, і за це нещасне жертвування поплатився він горлом.

Цей бог мав також храми в багатьох інших місцях, що керувались жерцями майже рівного достоїнства, але меншої могутності.

Крім того, цьому богу належав особливий кінь, зовсім білий, у якого висмикнути волосся з гриви чи хвоста вважалося злочином. Тільки верховний жрець міг його годувати й на ньому їздити, щоб звичайна вузда не принизила божественності тварини. Вірили, що на цьому коні Святовит, – таке було ім'я кумира, – веде війну проти ворогів свого святилища. Головний доказ цього, вони вбачали в тому, що кінь, який вночі стояв у стійлі, часто ранком був покритий густою піною й потім так, нібито він повернувся з довгої їзди, пробігши простори великих доріг.

Ворожіння з цим конем відбувалося так. Коли передбачалося почати війну проти якої-небудь країни, перед храмом за звичаєм служителі ставили списи у три ряди. З них два встромлялися наконечниками в землю і з'єднувалися [третім] упоперек; відступи між рядами були однакові. До них кінь, коли треба було підняти війну, після урочистого моління виводився в збруї жерцем із входу. Якщо поставлені ряди списів переступав правою ногою перш, ніж лівою, це вважалося знаком вдалого завершення війни; якщо ж лівою раніше правої ступав, то план війни змінювали. Так само морська виправа вважалася небезпечною, якщо не побачили тричі, раз по раз, доброго кроку коня. Виступаючи також на різні інші справи, по першому руху тварини отримували пророцтва. Якщо знаки були прихильні, хутко збиралися в дорогу; якщо ж недобрі, повертали назад і залишалися вдома.

Відомим був і такий спосіб ворожіння. Три дерев'яні дощечки, з одного боку білі, з іншого – чорні, кидалися як жереб до ворожильного заглиблення; біле означало успіх, чорне – невдачу. І жінки також не цуралися таких знань. Сидячи близько біля вогню, вони випадково, без розрахунку, креслили лінії на попелі. Якщо число їх виявлялося парним, ворожіння вважали вдалим, якщо непарним – то невдалим.

Святовита символізували різні знаки (Signa), саме, різні орли й прапори, головний з яких називався Станиця (Stanisia). Воно було відмінне за величиною та кольором і вшановувалось народом руюнським майже настільки, наскільки велич всіх інших богів. Несучи його перед собою, вони вважали себе такими, що мають право грабувати все людське і божественне, і все вважали собі дозволеним. З

ним вони могли спустошувати міста, руйнувати вівтарі, неправе робити правим, всіх пенатів руянських руйнувати і спалювати – і влада цього невеликого шматка полотна була сильнішою за владу князівську.

Це була, отже, та твердиня, що її укріплення прагнув король [Данії] розруйнувати не менше, ніж їх релігію. Він уважав, що разом із її знищенням зможе він вирвати із корінням у цілій Ругії її язичницькі культу. Він не сумнівався, що так довго, як довго стояла ця статуя [Святовита], легше є знищити їх укріплення, ніж їхню паганську віру.

[...] [Про руйнування храму]. Крім того, стіни храму були обвішані пурпурними тканинами, наділеними красою, але такими старими, що їх навряд чи можна було чіпати. Не було недоліку і в рогах лісових звірів, не менш примітних природою, ніж обробкою. Демон у вигляді темної тварини вискочив зсередини [будівлі] і раптово втік від вогнів, що оточили його.

[...] Відмінністю цього міста [Корениці] були три будівлі знаменитих храмів, помічені блиском чудової майстерності. Гідність місцевих богів користувалася майже таким же шануванням, як серед арконців – авторитет громадського бога. Але й це місце, в мирний час безлюдне, тепер було переповнено численними оселями.

[...] Найбільший храм стояв усередині двору, але замість стін йому слугували пурпурні завіси, дах же спирався лише на колони. Служителі [церкви], проломивши огорожу двору, взяли за внутрішні завіси храму. Коли й їх прибрали, висічена з дуба статуя, що іменувалася Ругевитом, стала виднітись у своїй потворності з усіх боків. Ластівки, які під його вустами звили кубла, покрили послідом його груди. Гідний бог, зображення якого так потворно запаскуджене птахами! Крім того, біля його голови було сім людиноподібних облич, які всі було покрито одним черепом. Стільки ж і мечів у піхвах, підвішених до його боку, зобразив майстер. Восьмий меч, вийнятий з піхв, [бог] тримав у руці; він був вкладений в кулак і щонайміцніше прибитий залізним цвяхом так, що не можна було його витягнути, не розрубавши, що й показав його розтин. Ширина його була більше людського росту, висота ж така, що [єпископ] Абсалон, ставши навшипиньки, ледве дістав до підборіддя топірцем [...].

Цього бога шанували, подібно до Марса, що очолював сили війни. Нічого потішного не було в цій статуї, що викликала лише огиду грубістю потворного різьблення.

[...] Завершивши його знищення, загін супутників [єпископа] заповзято рушив до статуї Поревита, яка вшановувалась у найближчому храмі. Він був зображений з п'ятьма головами, але безбройним. Зрубавши його, увійшли до храму Поренута. Ця статуя являла собою чотири обличчя, а п'яте мала на грудях і торкалася його лоба лівою, а підборіддя правою рукою. Її за допомогою служителів [єпископ] повалив ударами сокир.

*Saxonis Grammatici. Historia Danica. P. I. V. II. Havniae, 1839.
P. 661, 822-827, 837-838, 841-843.*

19. САГА ПРО КНІТЛІНГІВ (XIII ст.).

Текст публікується за виданням: Матерь Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон / Составление и комментарий Д.М.Дудко. – М.: Эксмо, 2004. – С. 343 – 419.

Розділ 122. (1168 р.). [Данський король Вальдемар в Корениці] наказав розтрощити трьох ідолів, які іменувались Рунвитом, Турупітом і Пурувитом. Ці ідоли такі дива творили: якщо хто бажав зійтися з жінкою в місті, то вони зчіплювались, ніби собаки і не роз'єднувались аж доти, поки не покидали місто. [...] Там захопили в ідолів багато грошей, золота й срібла, шовку, і бавовни, і багрянцю, шоломів і мечів, кольчуг та всякої іншої зброї. П'ятий ідол називався Пізамар. Він був в Асунді [Ясмунді], так називалось місто. Цей [ідол] також був спалений. [Інший бог] називався Черноглав, це був їхній бог перемоги, який ходив з ними в походи і мав срібні вуса. Він найдовше зберігся і тільки на третій рік його захопили.

*Monumenta Germaniae historica. T. XXIX.
Hannoverae, 1892. P. 314.*

ЧЕСЬКІ ДЖЕРЕЛА

20. КОЗЬМА ПРАЗЬКИЙ (близько 1045 – 1125 рр.)

ЧЕСЬКА ХРОНІКА (з 1119 р.)

Уривок подається за виданням: Козьма Празький. Чешская хроника / Пер. с лат. Г.Э. Санчука. – М., 1962.

[...] І аж дотепер багато селян подібні до язичників: один вшановує вогонь і воду, інший поклоняється гаям, деревам та камінню, а третій приносить жертви горам та пагорбам і просить глухих та мовчазних кумирів, яких він сам і створив, захистити його та його дім.

С. 37 – 38.

[...] Пржемисл, досягнувши вершини своїх днів і встановивши права й закони, був вкрадений зятем Церери, якого при житті шанував як бога.

С. 47.

1092 рік. [...] Він вигнав із свого королівства всіх віщунів та чарівників, а також в багатьох місцях викоринив і знищив вогнем гаї, що вшановувались як священні простим народом. Він оголосив війну марновірним обрядам, яких дотримувалися селяни, ще напів'язичники, по вівторках або середах в тиждень Трійці, коли вони, вбиваючи тварин біля джерел, приносили їх в жертву злим духам. Він заборонив поховання, які вони здійснювали в лісі або в полі, та ігри, які, згідно із язичницьким звичаєм, вони влаштовували на перехрестях вулиць і на роздоріжжях, ніби для заклинання духів, і нечестиві жарти над мертвими, коли, марно стараючись викликати душі [покійних], вони надягали на обличчя маски й бенкетували. Добрий князь [Бржетислав] знищив всі ці бридкі звичаї й святотатські затії, щоб надалі їм не було місця в божому народі.

С. 173 – 174.

ПОЛЬСЬКІ ДЖЕРЕЛА

21. ЯН ДЛУГОШ (1415 – 1480)

ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ

(між 1455 і 1480)

Уривок подається за виданням: Мансикка В.Й. Религия восточных славян. – М.: ИМЛИ им. А.М. Горького РАН, 2005. – 368 с.

[...] Відомо, що з початку своєї появи серед інших народів поляки були ідолопоклонниками й вірили в багатьох богів і богинь, а саме: в Юпітера, Марса, Венеру, Плутона, Діану, Цереру, створених заблудженнями інших племен і народів, і поклонялись їм. Юпітера вони на своїй мові називали Ієсшою (Yeszam або Iessem). Від цього найвеличнішого з богів всі часові блага і всі як нещасні, так і щасливі випадки, як вірили, отримували, і йому більші, ніж іншим богам, вшановування справлялись і щедріші дари приносились. Марса називали Лядо (Lyadam); його вигадки поетів оголошували верховою і богом війни. Його просили дарувати перемоги над ворогами і розлютовувати дух, вшановуючи його жорстокими обрядами. Венеру називали Дзедзилілею (Dzydzilelya). Вони вважали її богинею шлюбу й просили, щоб вона дарувала їм велику кількість потомства й численних синів та доньок. Плутона називали Ния (Nya), його вважали богом підземного світу, зберігачем і сторожем душ, що покинули свої тіла, і просили у нього після смерті провести в кращі місця в пеклі, і поставили йому головне святилище в місті гніздо, куди сходились люди з усіх місць.

Зображенню ж Діани, яка за паганськими забобонами вважалася жінкою й дівою, заміжні жінки й дівчата приносили жертви. Цереру вшановували селяни й землероби, приносячи в жертву пшеничні

колоски. Мали також серед богів Порядок (Temperies), який на своїй мові вони називають Погодою (Pogoda), яка шанувалася у них як богиня, що подає сприятливий вітер; також бога життя, якого вони називають Жив'є (Zywyє). Поскільки держава лехитів була заснована в краю широких лісів та гаїв, в них, як переказували древні, жила й зустрічалась Діана; Церера ж вважалась Матір'ю і богинею плодів, достатку яких потребував цей край. Діана на їх мові називається Дзевана (Dzewana), а Церера – Маржана (Marzana), і обидві користуються у них особливим шануванням. Для цих богів і богинь поляками побудовані святилища, створені зображення, призначені жерці і встановлені священні обряди, а також [священні] гаї, і в головних і найбільш людних місцях справляються обряди й пошановування; встановлені свята з принесенням жертв, на які сходяться чоловіки й жінки з дітьми і пропонують своїм богам жертви та піднесення у вигляді худоби й грошей, а інколи й полонених, захоплених в битвах [...].

На їх честь влаштовуються ігри, прописані й встановлені у певний час року, на які із селищ та сіл в міста сходиться багато людей обох статей в дні, встановлені приписами [жерців]; такі ігри супроводжуються безсоромними та розпусними піснями й діями, плесканням у долоні та проведенням часу в почуттєвих насолодах та іншими присвяченими Венері піснями й порушенням правил пристойності; і [учасники цих ігор], звертаючись до вищезгаданих богів та богинь, закликають до них у моліннях, що повторюються. Обряд цих ігор та деякі їх звичаї поляки... аж до нашого часу кожного року повторюють в дні Св. Трійці, і згадують свої марновірства щорічною грою, яка називається словом їхньої мови «Stado», тобто “стадо”.

[...] Після того як здійснилось це знищення та утоплення неправдивих богів та богинь, в деяких польських селах і в наші дні їх зображають та відновлюють, носячи на довгій жердині зображення Дзевани та Маржани, кидаючи їх у болото та топлячи в день Радісної

неділі, щоб вплив цього найдавнішого звичаю серед поляків не зникав.

С. 118 – 119.

22. МАРТИН КРОМЕР (1512 – 1589 рр.)

ПРО ПОХОДЖЕННЯ Й ІСТОРІЮ ПОЛЯКІВ (1555 р.)

Уривок публікується за виданням: Мансикка В.Й. Религия восточных славян. – М.: ИМЛИ им. А.М. Горького РАН, 2005. – 368 с.

[...] Не знаю, чи це так, але руські та литовці переважно по селах і до цього часу зберігають такий звичай: коли водять хороводи Ладоні (Ladonem) і, плескаючи в долоні, повторюють певний спів [...].

[...] Руські особливо поклонялись Перуну тобто Блискавці, Стрибу, Хорсу та Мокослу, як передають їхні літописи. Отже, цей народ довго перебував у заблудженні та хибній релігії.

Ладона народи руські шанували колись таким богом, якому владу над таланом та справами радісними приписували, володарем всякого щастя його робили, і тому на хрестинах своїх дітей, на іграх, бенкетах, весіллях та усіх інших мислимих святах закликали його не інакше, як латиняни Гіменея, чи греки – Зевса або Вакха... Тому будь-яка Русь, і до цього часу спогади про язичництво зберігаючи, особливо в весільних піснях, на весіллях Ладона згадуваного величають, коли долонями об стіл, або рука об руку б'ючи, в кожному куплеті пісні Ладона вихваляючи [...]. Також Живе, тобто життєва сила, вітерець же, Погода, тобто тиша чи порядок (temperies), Похвіст, якого Меховіт вітерцем, а я – непогодою називаю (звідсіля «Похвістель» у мазовшан і донині непогодою називається) – були богами у поляків. Деякі до

них додають Леля й Полеля (яких, як і донині чуємо, на бенкетах та пиятиках закликають) і вважають їх Кастором і Поллюксом.

С. 118.

**23. МАТВІЙ СТРИЙКОВСЬКИЙ (1547 – 1582 рр.)
ХРОНІКА ПОЛЬСЬКА, ЛИТОВСЬКА, ЖМУДСЬКА
Й УСІЄЇ РУСІ (1582 рр.)**

Уривки публікуються за виданнями: Стрийковський Матвій Станіслав. Хроніка Польська, Литовська, Жмудська й усієї Русі / Пер. з польськ. Романа Івасіва // Дзвін. – 1990. – №1. – С. 105 – 118; Мансикка В.Й. Религия восточных славян. – М.: ИМЛИ им. А.М. Горького РАН, 2005. – 368 с.

Текст

**Про стародавні обряди... Руського, Польського, Жмудського,
Литовського, Ліфляндського й Пруського народів-
ідолопоклонників та про різноманітність їхніх фальшивих богів**

[...] Але наші — сармати, поляки, русичі, литовці, прусси — довше дотримувалися давніх непристойних обрядів, ...ніж інші народи, їхня вроджена суворість та тваринна жорстокість утруднювали проникнення у ці країни апостолів та їхніх посланців з наукою євангелії. Крім того, наші предки, які були в ті часи найвойовничішим народом, усе життя віддавали лицарській справі та не приділяли уваги питанню (нової) релігії.

Поляки, поморяни, мазури визнавали таких найважливіших богів: Юпітера [Йовіша], якого вони називали Єсса й якого вшановували як всемогутнього бога, що творив усяке добро.

Плутона, теж бога пекельного, вони називали Ниа. [Його] славили ввечері, просили в нього по смерті кращого та вигіднішого

місця у пеклі, дощу й упокорення негоди. Його храм у Гнезні був найсвятіший, як згадує Длугош.

Цереру – богиню землі, винахідницю усякого збіжжя, яку вони звали Мажана. На її честь, як пише Вінценти Кадлубек, перший польський хронікар, [...] у Гнезні теж збудували ошатну святиню, в яку після жнив на її честь жертвували десятину всякого збіжжя, прохаючи кращого врожаю на наступний рік.

Венеру – богиню кохання – вони звали Зізілія. її просили про плідність та всяку тілесну розкіш.

Діану – богиню мисливства – вони називали Зеванія, або Дзеванна.

Вони теж вшановували Кастора й Полюкса, римських близнят, яких називали Лель і Полель та ще і в нинішні часи у мазурів та поляків на бенкетах, коли вони один одному підливають, ми виразно чуємо, як вони вигукують «Лелюм-Полелюм». Славили і матір Леля й Полеля Леду... Чоловіки й жінки, старі й молоді, мали звичай на святі цих богів своїх сходитись в одне місце для танців та інших забав; це збіговисько називали Купала, так що до наших днів на Русі і в Литві збереглися. Тут одразу ж після Провідної неділі й аж до свята Івана Хрестителя дівчата й панни збираються громадою до танцю і, взявшись за руки, співають «Lado, lado, lado тоја» на згадку про Леду або Ладону, матір Кастора і Полюкса; хоча прості люди й не знають, звідкіля взявся цей звичай. Також та дивна гойдалка в Петрів день і вечори святі на Різдво Христове – все це походить із старих язичницьких марновірств [...].

Поляки славили також Живіца – бога вітрів, що шумлять, та Погоду – бога світлих і веселих днів [...].

Славили також другого бога вітрів Похвіста [...].

Русичі славили таких богів, як Перун, Стрибог, Макош, Хорос, яким [князь] Володимир, володар усєї Русі, син Свіндослава від наложниці, приносячи жертви на честь померлих братів, спорудив у

Києві на довколишніх горах дуже багато храмів та ідолів [богів]. Особливо величний був ідол Перун – бог грому, хмар і блискавки, якого найбільше славили. Його високий тулуб було майстерно викарбовано з дерева, голова [зроблена] із срібла, вуха – із золота; у руці [він] тримав камінь [зроблений] у вигляді палаючого грому. На його честь і славу (спеціально) призначені жреці палили вогнище, яке називали вічним. Якщо через недогляд сторожів [вогонь] погас, то їх карали смертю. Цей звичай зберігся і досі у литовців, жмудів та давніх пруссів.

За таким зразком була споруджена і статуя Перуна в Новгороді Великій, якого як бога славили з великою пошаною. Він був на тому місці, де сьогодні стоїть християнський монастир, названий Перунським [Перинь]. Потім, коли Віру християнську русичі всі згідно з грецьким обрядом прийняли за Володимира Святославовича року від сотворіння світу [згідно із Руським рахунком] 6497, а від [Різдва] Христового 980, як ми про те вище написали, негайно того ідола з мосту в ріку Волхов вкинули, як хроніки руські й Герберштейн з них fol. 74 Commentariis rerum Moschoviticarum свідчить [...].

[Дзвін, с. 108].

Приносячи жертви богам своїм за душу вбитих братів Олега і Ярополка, [Володимир] поставив і побудував багато кумирів та язичницьких храмів у Києві і навколишніх горах, і полях київських, а наперед за все поставив дуже високий кумир Перуну або Перкуну, богу грози, хмар і блискавок, якого він набожно і з великою шаною хвалив; його тулуб було по-мистецьки вирізано з дерева, голова була вилита із срібла, вуха – із золота, ноги – із заліза, а в руках він тримав камінь, прикрашений рубінами і карбункулами, подібний до блискавки, що б'є. Інші кумири називались: Uslad, Korssa, Dassuba, Striba, Symaergla, Makosz ets., яких руські називали кумирами і приносили їм жертви і звертались до них з божеськими молитвами.

[Мансикка, с. 130].

Навчально-методичне видання

Лахно О. Історія слов'янських народів (частина I): Навчально-методичний посібник для студентів II курсу / Олександр Петрович Лахно. — Полтава: Друкарська майстерня, 2014. — 230 с.

Укладач: Лахно Олександр Петрович — кандидат історичних наук, доктор філософії (Ph. D.) у галузі історії, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Комп'ютерний набір, верстка та макетування — Лахно О.П.

Підписано до друку 05.09.2014 р.
Формат 60x84/116.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,9.
Наклад 100 прим. Зам. №97.